

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NİZAMİ GƏNCƏVİ adına ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU

QƏNDAB HAQVERDİ

FƏDAİ ŞAİR
QAFLANTININ
HƏYATI VƏ SƏNƏTİ

Sənətkarın elmi pasportu – 26

“Elm və təhsil”

Bakı – 2022

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu Elmi Şurasının
31 yanvar 2022-ci il tarixli, 1 sayılı qərarı ilə çap olunur.*

Ön sözün müəllifi və elmi redaktoru:

Vüqar Əhməd

professor, filologiya elmləri doktoru

Rəyçilər:

Məhərrəm Qasımlı

professor, filologiya elmləri doktoru,

Əməkdar mədəniyyət xadimi

Vaqif Sultanlı

professor, filologiya elmləri doktoru

Mehman Həsənli

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Qəndab Haqverdi (Əliyeva). Fədai şair Qaflantının həyatı və sənəti.

Sənətkarın elmi pasportu – 26. Bakı, "Elm və təhsil", 2022, 256 s.

Monoqrafiyada XX əsrdə İranda yaşayıb-yaratmış, Cənubi Azərbaycan milli-demokratik ədəbiyyatının nümayəndələrindən biri, ustad el şairi Muradəli Qüreyşi Qaflantının mühiti, həyatı, ədəbi yaradıcılığı, demokratik fəaliyyəti arxiv materialları əsasında ilk dəfə olaraq sistemli şəkildə tədqiq və təhlil edilmiş, poetik sənətkarlığı incələnmiş və elmi-nəzəri cəhətdən dəyərləndirilmişdir.

Kitab ədəbiyyatşünaslar, tənqidçilər, ali məktəblərin filologiya fakültəsinin müəllimləri və tələbələri, habelə geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

ISBN: 978-9952-534-29-0

© AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, 2022

ÖN SÖZ

ÇİÇƏK AÇMAYAN ARZULARIN ARZUSU

“Fədai şair Qaflantının həyatı və sənəti” monoqrafiyası Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı qarşısında duran ən mühüm problemlərdən birinə – XX əsr Cənubi Azərbaycanda yaranan milli-demokratik ədəbiyyatın nümayəndələrindən biri, ana dili və ədəbiyyatımızın təəssübkeşi Muradəli Qüreyşi Qaflantının şərəfli ömür yolunun tədqiqinə həsr edilmişdir. Bəri başdan qeyd edim ki, mövzunun adında işin əsas ideyasının konkret və maksimal obrazda təcəssümünə nail olunubdur.

Nəinki ədəbi-bədii fəaliyyətini, hətta bütün ömrünü xalqın, vətənin azadlığı, milli kimliyi uğrunda mübarizəyə həsr edən qüdrətli el şairi Qaflantı yazdığı onlarla süjetli, süjetsiz əsərləri, xüsusilə xalqın dilində, aşıqların sazında yayılan lirik-siyasi şeirləri ilə güneyli soydaşlarımızın qəlbində taxt qurmuş, sənəti, ictimai fəaliyyəti, ən başlıcası isə şəxsiyyəti ilə Cənubi Azərbaycanda böyük hörmət-izzət sahibi olmuşdur. Lakin təəssüflə qeyd etməliyəm ki, bu örnək şəxsiyyətin həyat və

yaradıcılığı, ictimai fəaliyyəti indiyədək hərtərəfli araşdırılmamış, ayrıca tədqiqat obyektı olmamışdır.

Mübarizələrlə dolu ömrünü “*içgin arzularına*” çatmadan başa vuran vətənpərvər el şairi Muradəli Qüreyşi Qaflantı Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində həm də dünyadan nisgilli köçən bir şair kimi qaldı. Azadlıq aşiqi, vətən sevdalı şair vətəndən vətənə həsrət, birlik, bütövlük, qardaş harayı ilə köçdü bu dünyadan. Lakin Qaflantı cismən susdu, onun sözlərə həkk olan nisgilli ruhu susmadı, vətənimizi parçalayan səddlər, sərhədlər götürülməyə qədər də susmayacaqdır:

*Lalələr, nərgizlər saralıb-solar,
Bülbül nalə çəkib qanadın yolar,
Qüssə qalaq-qalaq qəlbimə dolar,
Qurtuluş fikrinə dala bilməsəm.*

M.Q.Qaflantı milli şairdi. Bunu onun hər sətiri, hər misrası deyir, şair kimliyini, dünyagörüşünü, mövqeyini və məramını aydın göstərir. Oxucu Qaflantının şeirlərini oxuyarkən, sanki başının üstündə şairin narahat ruhunun qanad çaldığını hiss edir. Bu kitabda qarşılaşdığım ikinci ən gözəl cəhət müəllifin öz əsərini məhz Qaflantının narahat ruhunu, onun çırpıntılarını hiss edərək yazmasıdır. Elə olmasaydı, yəqin ki, tədqiqatçı başdan heç bu çətin, zəhmətli işə başlamaz, ya da başlayıb sona çatdıra bilməzdi. Çünki 2020-ci ilə qədər əlimizdə Qaf-

lantının latın əlifbasında bir-iki şeirindən başqa heç nə yox idi. Buna baxmayaraq 2019-cu ildən M.Q.Qaflantı haqqında araşdırmaya başlayan Qəndab Haqverdi (*Əliyeva*) qlobal bəla – ağır pandemiya şəraitində belə pəs etmədi, axtarıqlarının izini sürdü, nəinki şairin əski əlifbada çap olunmuş əsərlərini, hətta heç bir yerdə çap olunmamış 200 yüzə yaxın əlyazmalarını üzə çıxartdı və nəticədə ortaya belə bir dəyərli, fundamental tədqiqat əsəri qoydu. Bununla da nakam, nisgilli el oğlu Qaflantının çiçək açmayan arzuları Q.Haqverdinin zəhməti ilə gün işığına çıxıb yenidən çiçəkləndi.

Şeirləri ilə həmişə xalqın dərdlərinin əlacı, arzu və istəklərinin tərcümanı olmağa çalışan Qaflantı çox istədi ki, onun şeirləri diyarbadıyar yayılsın, unudulmasın və arzuları bir gün reallaşsın. Ona görə də, bu kitabı “Çiçək açmayan arzuların arzusu” da adlandırmaq olar.

Bu tədqiqat əsəri tamamilə arxiv materialları, sənədlər və arqumentlər əsasında ərsəyə gəlmişdir. Yaxşı bilirik ki, əlyazmalarla iş xüsusi zəhmət tələb edir, hələ-hələ bu əlyazma Qaflantı kimi oxuma-yazması zəif, əli qabarlı bir əmək adamına aid olarsa, bu zəhmət ikiqat artır. Doğrudur, Q.Haqverdi Qaflantının əldə etdiyi əlyazma şeirlərinin bir hissəsini Tehranda və Təbrizdə çap olunan əsərləri ilə birlikdə transliterasiya edərək 2020-ci ildə Bakıda “Ulu Çinar” adı ilə nəşr etdirsə də, bir hissəsini yalnız 2021-ci ilin axırlarında əldə etməyə nail olmuşdur. Odur ki, tədqiqatçının 2020-ci ildən, yəni

“Ulu Çinar” kitabının nəşrindən sonra tapdığı əlyazmaları – iki hissədən ibarət beşinci əlyazma dəftəri və dağınıq şeirləri hələ tam halda latın əlifbasında çap edilməyibdir.

Əsər xüsusi diqqət, səliqə və dəqiqliklə yazılıbdır. 3 fəsil, 15 yarımfəsil, giriş, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarət olan monoqrafiyanın strukturu tədqiqat zamanı qarşıya qoyulan məqsədi yerinə yetirməyə, mövzunu tam əhatə etməyə imkan vermişdir.

Belə ki, “Muradəli Qüreyşi Qaflantının mühiti, həyatı və mücadiləsi” adlı I fəsildə şairin mühiti, həyatı, həyatının və poetik yaradıcılığının müxtəlif mərhələləri, ictimai fəaliyyəti, dünyagörüşü və müasirlərinin şair haqqında düşüncələri bölmələrində şairin məşəqqətli həyatı və mücadiləsi öz dolğun əksini tapır.

II fəsildə sənətkarın lirik və kiçik həcmli epik əsərləri, poemaları “Muradəli Qüreyşi Qaflantının poetik yaradıcılığı” başlığı altında elmi-nəzəri cəhətdən ələ alınıb incələnir və şairin poetik dünyasının dərinliklərinə baş vuran müəllif Qaflantı xəzinəsinin qaynağını onun böyük sevgisində tapır.

Qüdrətli el şairi Qaflantının sənətkarlığı, dili və üslubu III fəsildə ayrıca olaraq araşdırılır. Şairin əsərləri dilçilik, üslubiyyat, ədəbi-fəlsəfi, ideoloji, psixoloji aspektlərdən təhlil edilib ifadə xüsusiyyətləri və üslub sistemi üçün səciyyəvi özünəməxsusluğu obyektiv və orijini

nallıqla yeni aspektdə dəyərləndirilir. Bütün hallarda müqayisəli tarixilik prinsipi əsas götürülmüşdür.

Tədqiqat zamanı müəllifin gəldiyi nəticələr bütün ədəbi və əməli fəaliyyətlərini ardıcıl olaraq xalqının və vətəninə azadlığı uğrunda mücadiləyə həsr edən şairin yaradıcılığına bu günün prizmasından yanaşmağın vacibliyini və milli mücadilə irsimizin tədqiqinə böyük ehtiyac olduğunu göstərir. Qaflantının Azərbaycan ədəbiyyatında tutduğu yeri və mövqeyi müəyyənləşdirilir.

Mövzu aktual və tədqiqi yenidir. Problemin aktuallığı və həllinin vacibliyi məsələnin təkcə Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında deyil, ümumiyyətlə, Azərbaycan ədəbiyyatındakı mühüm rolundan irəli gəlir.

Qeyd etməliyəm ki, bu kitab ömrünü vətənin azadlığı uğrunda mübarizəyə həsr edən fə dai şair M.Q.Qaflantının həyatı və mücadiləsinə dair ən səhih, geniş və ilkin mənbədir. Bundan əlavə, kitab vətənpərvər şairin yaşayıb-yaratdığı dövrün ədəbi-mədəni mühitini, ictimai-siyasi hadisələrini işıqlandırdığından bir tarixi mənbə kimi də dəyərlidir. Monoqrafiyadan Qaflantı, Azərbaycan ədəbiyyatı, eləcə də Cənubi Azərbaycan milli-demokratik ədəbiyyatı haqqında yazılacaq gələcək tədqiqatlarda etibarlı bir mənbə kimi istifadə oluna bilər.

Doğrusu, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, istedadlı şair-ədəbiyyatşünas Qəndab Haqverdinin "Fə dai şair Qaflantının həyatı və sənəti" monoqrafiyası məndə yal-

nız məsləki anlamda deyil, həm də bir insan və Azərbaycan vətəndaşı kimi məmnunluq və qürur hissləri yaratdı. Kitabı mərhum şair Qaflantının və onu simasında bütün milli ədəbi mücahidlərimizin əziz xatirəsinə layiqli töhfə hesab edirəm. İnanıram ki, sizlər də bu kitabı oxuduqda eyni hissləri yaşayacaq, kitaba bir də bu nöqteyi-nəzərdən qiymət verəcəksiniz.

Vüqar Əhməd

*filologiya üzrə elmlər doktoru, professor,
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat
İnstitutunun şöbə müdiri*

GİRİŞ

Muradəli Qüreyşi Qaflantı (1933-2006) XX əsrdə İranda yaşayıb-yaratmış, Cənubi Azərbaycanda anadilli ədəbiyyatın, milli düşüncənin formalaşması və inkişafına böyük əmək sərf etmiş zəhmətkeş el şairidir. O, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində insanlıq, vətəndaşlıq və şairlik missiyasını ləyaqətlə yerinə yetirən vətənpərvər bir sənətkar kimi yer tutur. Yaşadığı zamanın nəbzini tutan, öz sözünü vaxtında çəkinmədən, cəsarətlə deyən, qələmini süngüyə çevirib mənsub olduğu millətin azadlığı, haqq və hüquqları uğrunda döyüşən şairin həyatı, yaradıcılığı və ictimai-siyasi fəaliyyəti Azərbaycan xalqının İranda milli azadlıq hərəkatı ilə sıx bağlı olmuşdur.

Hələ gəncliyindən sözün, söz sənətinin qüdrətini, insanın hiss və duyğularına təsir gücünü, xüsusən də ictimai-siyasi motivli şeirlərin cəmiyyətin həyatındakı rolunu yaxşı dərk edən Muradəli fədai əmisinin getdiyi yolu tutarkən əlinə silah yerinə qələm almışdır. Uşaqlıq illərindən qanlı şah rejiminin törətdiyi cinayətləri öz gözləri ilə görən, məşəqqətli həyat və yaradıcılıq yolu

keçən M.Q.Qaflantı bütün ömrünü mənsub olduğu xalqın istiqlaliyyəti uğrunda mübarizəyə həsr etmişdir.

Yaşadığı quruluşun, şahlıq üsuli-idarəsinin sərt və amansız qanunları ilə yeniyetmə çağlarında üzləşən Muradəlinin qarşılaşdığı zülm və qəddarlıqların şiddəti ilə zədələnən ən saf, gözəl hiss və duyğuları onun ömrünün sonuna qədər davam edən ədəbi mübarizə yolunu müəyyən etmişdir. İlham qaynağını şifahi xalq ədəbiyyatından, xüsusilə onun ayrıca bir qolu olan aşiq sənətindən götürən M.Q.Qaflantı aşiq ədəbiyyatının müxtəlif formalarında: bayatı, qoşma, gəraylı, varsağı, təniz, müxəmməs, deyişmə, təzmin və s. şeirlər yazmışdır. Qaflantı ədəbiyyata çox çətin bir zamanda həyatın tam ortasından – ən ağrılı, yaralı yerindən gəlmiş və gələrkən də özü ilə minlərlə özü kimilərin dərdlərini, arzu və istəklərini gətirmişdir.

Qaflantı adi bir kəndli balası olmuşdur və ömrünün sonuna qədər də halal zəhməti, əlinin qabarı ilə keçirmişdir. O, yeniyetmə yaşında ölkədə baş verən faciələrin şahidi olmuşdur. 1946-cı ilin dekabrından (*1325-ci ilin azərindən*) sonra Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin üzvü olan əmisi gözlərinin önündə işgəncələrlə öldürülmüş, ev-eşikləri talanan ailəsi və qohumları yuvası dağılmış quşlar kimi pərən-pərən düşmüş, başqa kəndlərə sığınmışlar. Lakin düzəni pozulan ailə sığındıqları kənddə də çox qala bilməmiş, doğma yurdlarından didərgin düşmüşlər. Muradəlinin bir loxma çörək pulu

qazanmaq üçün ölkənin paytaxtı – Tehran şəhərinə gəlməsiylə ailənin sürgün həyatı başlanmışdır. Böyük əziyyətlər bahasına Tehrandə iş tapıb məskunlaşan Muradəli ömrünün axırınadək bu şəhərdə qalıb fəhlə kimi çalışmışdır. O üç sinifdən artıq rəsmi təhsil ala bilməsə də, işləyə-işləyə ibtidai təhsil səviyyəsində savadlanmış, həm də ədəbiyyatla məşğul olmuş, bütün ömrünü ədəbiyyatın mübariz bir qoluna həsr etmişdir.

M.Q.Qaflantı Cənubi Azərbaycanda XX əsrin 40-cı illərindən təşəkkül tapmağa başlayan milli-demokratik ədəbiyyatın öndərlərindən biri olmuşdur. “40-cı illərin ortalarında ölkədə yaranan mürtəcə siyasi-ictimai dəyişikliklər ədəbi hərəkatın gələcək inkişafı yolu üzərində keçilməsi müşkül olan maneələr yaratdı. Azərbaycan dilli əsərlərdən tonqallar qalandı. Şübhəsiz, yaranmış qara irtica işıqlı gözə və nurlu ideallara malik olan ədəbi hərəkatı həmişəlik zülmətdə saxlaya bilməzdi. 1951-ci ildə Ulu Şəhriyarın “Heydərbabaya salam”¹ poeması özünün həyatı nəfəsi, güclü məntiqi, ədəbi-bədii qüdrəti, işıqlı ideali ilə sükut buzunu sındırdı. Şəhriyarın “Heydərbabaya salam”, “Səhəndiyyə”² kimi ədəbi hadi-

¹ “Heydərbabaya salam” poeması 121 bənddən ibarətdir və heca vəznində (4+4+3) yazılmışdır (*birinci nüsxə 76 bənd olmuş və 45 bəndi sonralar artırılmışdır*).

² “Səhəndiyyə” mənsuməsi klassik əruz vəznində və içəri bölgüləri sərbəst formasında yazılmışdır. Bu şeiri ustad Şəhriyar Azərbaycanın milli şairi Səhəndə cavab olaraq yazmışdır. Səhənd Şəhriyarı fars

səyə çevrilən əsərləri, klassik Şərq poeziyası səviyyəsinə yüksələn qəzəlləri məhz bu illərdən sonra işıq üzü gördü. Səhəndin "Sazımın sözü" adlı dağ siqlətli silsilə poemaları, Sönməzin "İsanın son şamı" kimi yüksək ədəbi-bədii dəyərli poeması, habelə Həbib Sahir, Savalan, Haşım Tərhan, Qaflantı, Abbas Bariz, Məhzun, Etimad, Səməd Behrəngi, Gəncəli Səbahi, Abbas Pənahi, H.F.Xoşginabi kimi sənətkarların əsərləri məhz bu illərin məhsulu olmuşdur".³

Milli ədəbi hərəkatın ön sıralarında addımlayan Qaflantı İran inqilabından sonra mətbuatda müxtəlif mövzularda nəşr etdirdiyi ictimai-siyasi məzmunlu: "Çəkil qərə duman", "Utan xalqımızdan - dedim - düşməyə", "Darıxma elimə - dedim - bu qədər!", "Təpeyin dağı", "Şair dostum Hüseyin Düzgünün şeirinə cavab", "Ellərimə arxalanım!", "Çalış Qaflantıyla hürriyyətinə", "Təbrizim", "Savalan", "Həyatda varam", "Səni ananda", "Mən yazdım", "Ömür aynası", "Başına dolandığım", "Maral", "Mənindir", "Yaşasın, qəhrəman vətən övladı!", "Coşqun Arazam" və s. əsərlərlə çıxış edirdi. 80-ci illərdən sonra, Qaflantının bu əsərləri Tehrandə və Təbrizdə nəşr olunan "Yoldaş", "Yeni yol", "İnqilab Yolunda", "Günəş", "Füruği Azadi", "Əsri Azadi", "Kör-

dilində yazdığı üçün qınamış və ona "özgə çırağına yağ olmaq bəsidir" demişdir.

³ Əmirov S. Cənubi Azərbaycan milli-demokratik ədəbiyyatı (1941-1990-cı illər). Bakı, "Elm", 2000, s.242-243.

pü”, “Dədə Qorqud”, “Bəhare Zəncan”, “Araz”, “Azəri Səhifəsi”, “Azəri”, “İşıq” və “Xudafərin” kimi dərgi və qəzetlərdə dərc olunur və bu günə kimi davam edir.

İran İslam İnqilabı ərəfəsi və ondan sonrakı illəri müəyyən inkişaf mərhələlərindən keçən şairin yaradıcılığının çiçəklənmə dövrü hesab etmək olar. Şairin “Bizim kəndin birillik tarixi” və “El peşəsi” poemaları bu illərdə artıq mətbuatda çap olunmuş, “Seçilmiş əsərləri” (1978/1357), “Məcmuə” (1979/1358) və böyük bəyəni qazanan “Ömür aynası” (1990/1369) kitabı nəşr edilmişdir. Bundan başqa Qaflantının əsərləri Şimali Azərbaycan mətbuatında da dərc olunubdur. Bakıda çap olan “Cənubi Azərbaycan antalogiyası” və “Araz gülür” (*Cənubi Azərbaycan şairlərindən şeirlər*)⁴ və Türkiyədə yayılan “Güney Azərbaycanının ədəbi antalogiyası” kimi şeir məcmuələrində də Qaflantı şeirinin öz mövqeyi və yeri vardır.

1991-ci ildə Bakıya səfəri isə şairin yaradıcılığına dərin təsir etdiyi kimi, Arazın bu tayında da tanınmasına və sevilməsinə səbəb olmuşdur. Belə ki, Cənubi Azərbaycan – İran Azərbaycanı adlanan torpaqlarda çox tanınan və sevilən Qaflantının xalq şairi Balas Azəroğlunun Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının katibi vəzifəsində çalışdığı dövrdə (1981-1991) Azərbaycan Yazıçılar İttifaqına fəxri üzv seçilməsi təsadüfi olmamışdır. Bu gün

⁴ Məmməd A. “Araz gülür”(Cənubi Azərbaycan şairlərindən şeirlər). Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1993, s.23-28.

Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında bütöv bir Azərbaycan ədəbiyyatı varlığını, xüsusilə şairləri sıralasaq, şübhəsiz, M.Q.Qaflantı bu sırada ilk onluğa düşəcəkdir.

M.Q.Qaflantının insan, vətən və azadlıq sevdası onun yaradıcılığının hər dövr üçün aktuallığını şərtləndirən amillərdəndir. O, yaşadığı bütün çətinliklərə baxmayaraq, ömrünün sonunadək öz əqidəsindən bir an da olsa yayınmamış, məqsəd və məramından, yaradıcılıq qayəsindən dönməmişdir.

Qaflantını bir şəxsiyyət kimi sevdiren onun parlaq poetik istedadı ilə yanaşı bütöv xarakteri, təmiz əxlaqı, cəmiyyətdəki aydın mövqeyi idi. Cəfəkeş şairin şəffaf və əzablı ömrü millətinin içində, xalqın gözü önündə keçmişdir. Qaflantı yaradıcılığına ilk mükafat da elə uğrunda canını qurban verməyə hazır olduğu doğma el-obasından, xalqından gəlmişdir. Şeirlərinin ağızdan-ağıza keçib, özü kimi yüzlərlə zəhmət adamlarının arasında yayılması, xalqın böyük hüsn-rəğbətini qazanması şairə verilən ən yüksək qiymət olmuşdur. Çünki insanlar bu sadə və mərd insanın doğma ana dilində yazdığı yığcam, mənalı və nəğmə kimi axıcı şeirlərində ürəklərindən keçən arzu və istəklərini, beyinlərində yaranan düşüncələrini tapırdılar. Aşıqlar onun qoşma və gəraylılarını müxtəlif məclislərdə oxuyurdular.

M.Q.Qaflantı Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında öz sözünü deyən, yerini tutan bir sənətkardır, eyni zamanda, ömrünü azadlıq və sosial ədalət uğrunda mübarizə-

yə həsr edən görkəmli ictimai şəxsiyyətdir. Şairin ədəbi yaradıcılığı ilə ictimai-siyasi fəaliyyəti daim bir-birini izləmiş, biri digərini tamamlamışdır. Ömür boyu çətin, təlatümlü bir həyat yaşayan bu böyük ürəkli sadə, cömərd insanın qapısı hər zaman soydaşlarının üzünə açıq olmuş, evi ədəbiyyat, şeir-sənət ocağına çevrilmişdir. Eyni zamanda, bir zəhmət adamı kimi həmişə zəhmətkeş insanların arasında olması onun anti-imperialist, antimonarxiya ideyalarının təbliğ və təşviq etmək imkanını genişləndirmişdir.

Arazın o tayında yaxşı tanınan və sevilən Qaflantı ədəbi şəxsiyyəti elm və sənət camiasında də diqqət mərkəzində olmuşdur. O dövrün görkəmli elm və mədəniyyət xadimləri – ədəbiyyatşünas, şair və jurnalistləri: Gəncəli Səbahi, Nüsrətullah Fəthi Atəşbak, Bulud Qaraçurlu Səhənd, Yəhya Şeyda, Haşım Tərhan, Müzəffər Dirəfşi, Əhməd Şayə Alov, Sabir Nəbioğlu, Hüseyn Düzgün, Həsən Məcizadə Savalan, Həbib Fərşbaf, Xeyrulla Saplaq, Həsən İldırım, Əlirza Miyanlı, Mürtəza Məcdfər, Sədyar Vəzifə Eloğlu, Eldar Muğanlı və başqaları tərəfindən dəstəklənmişdir. Dövrün ziyalı kəsimi zəhmətkeş şairin şeirlərinin mətbuatda dərc edilib geniş xalq kütlələri arasında yayılması üçün əllərindən gələn köməyi əsirgəməmişlər. Onu da qeyd etməliyik ki, şairin yaradıcılığına ilk elmi yanaşma görkəmli ədəbiyyatşünas-alim Həsən İldırım tərəfindən olmuşdur. Bir sözlə,

Qaflantı ömrünü sevə-sevə həsr etdiyi xalqından doğulandan ölənəcən sevgi, hörmət və ehtiram görmüşdür.

M.Q.Qaflantı Cənubda Azərbaycan milli-demokratik ədəbiyyatının təşəkkülü və inkişafı işində böyük xidmətləri olan Həbib Sahir, Bulud Qaraçurlu Səhənd, Sönməz, Yəhya Şeyda, Gəncəli Səbahi, Haşım Tərhan, Həbib Fərşbaf, Hüseyn Düzgün və digər ədəbiyyat mücahidləri ilə çiyin-çiyinə xalqın ən çətin günlərində ədəbi prosesə öndərlik etmişdir. Bu ədəbiyyatın mübariz tarixinin hərtərəfli işıqlandırılması, onu yaradanların həyat və yaradıcılıqlarının dərinədən araşdırılıb gənc nəsillərə çatdırılması işi isə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının ən ümdə vəzifələrindən biridir. Bu məqamda təəssüflə qeyd etməliyik ki, nə Şimali Azərbaycanda, nə də şairin doğulub-böyüdüüyü, yaşayıb-yaratdığı, çox tanındığı, şeirlərinin dildən-dilə dolaşdığı Cənubi Azərbaycanda Qaflantı ədəbi irsi bu vaxta qədər ədəbiyyatşünaslığımızın nəzəri predmeti, həyat və yaradıcılığı ayrıca tədqiqat obyektı olmamışdır. Sağlığında və ölümündən sonra şairin haqqında qəzet və jurnallarda, kitab və məcmuələrdə, internet saytlarında məqalələr dərc edilsə də, bu vaxta qədər onun həyat və yaradıcılığı sistemli şəkildə araşdırılmamışdır. Odur ki, şairin indiyədək heç bir yerdə dərc edilməyən xeyli əlyazmaları və həyatı ilə bağlı, şəxsi və digər arxivlərdə saxlanılan bəzi materiallar uzun müddət diqqətdən kənarda qalmışdır. Cənubda şairin həyat və yaradıcılığına bələd olan tənqidçi və

ədəbiyyatşünaslar onun ədəbi və ictimai fəaliyyətini yüksək qiymətləndirənlər də, onunla bağlı yalnız məqalə və çıxışlarla yetinmişlər. 2019-cu ildə M.Q.Qaflantının beş əlyazma dəftərindən dördünün İranda müxtəlif illərdə çap olunan bütün əsərləri ilə birlikdə əski əlifbadan latın əlifbasına transliterasiya edilərək 2020-ci ildə Bakıda “Ulu Çinar” adı altında nəşr olunması isə şairin yüzə yaxın əsərinin İranın “məşhur” sandıq ədəbiyyatından azad edilib elmi-ədəbi dövriyyəyə daxil edilməsi demək idi.⁵ Ümumiyyətlə, dəyişən və dönüşən dünyamızda ölkələr arasındakı beynəlxalq əlaqələrin genişləndiyi, müstəqil Azərbaycanımıza, onun tarixinə, mədəniyyətinə, ədəbiyyatına diqqət və marağın artdığı, torpaqlarımızda hələ də şəhid qanı axıdıldığı bir zamanda gənc nəslin mənəvi cəhətdən düzgün yetişdirilməsi, ədəbiyyat və mədəniyyətimizin öz inkişafını bundan sonra da milli istiqamətdə davam etdirməsi işi Cənubi Azərbaycan milli-demokratik ədəbiyyatının M.Q.Qaflantı kimi ibrətamiz, örnək ömür yolu keçən nümayəndələrinin həyat və yaradıcılığını bu günün rakursundan, yeni reallıqlarla, yeni üzə çıxan sənədlər və bilgilər əsasında daha dərinlən, obyektiv şəkildə hərtərəfli işıqlandırılmasını zəruri edir.

⁵ Bütün bu materiallar “Sahir Ədəbi-Mədəni Dərnəyi”nin arxivində və M.Q.Qaflantının yaxın dostları olan Eldar Muğanlı və Həsən İldırımın şəxsi arxivlərində saxlanılmışdır.

I FƏSİL

MURADƏLİ QÜREYŞİ QAFLANTININ MÜHİTİ, HƏYATI VƏ MÜCADİLƏSİ

1.1. M.Q.Qaflantını yetişdirən ictimai-siyasi mühit

Bildiyimiz kimi, mühit insan həyatında, onun inkişafında mühüm rol oynayan faktordur. İnsanın dünya-görüşünün formalaşmasına və onun bir şəxsiyyət kimi yetişməsinə bu və ya digər dərəcədə təsir göstərən bütün xarici amillər: təbii cisim və hadisələr, ictimai hadisələr, ictimai və iqtisadi münasibətlər, siyasi və ideoloji mühit, məişət, maddi və mənəvi mədəniyyət – bunlar hamısı mühit anlayışına daxildir. İnsanın özü belə yaşadığı mühitin bir parçasıdır. "Doğrudur, insanı şair edən hər şeydən əvvəl istedadıdır; lakin eyni zamanda həm xarakter, həm təhsil, həm istiqamət lazımdır ki, bunlar şairin yaşadığı mühitdən asılıdır".⁶ Onu da qeyd etməliyik ki, müəyyən bir zaman kəsimində, müəyyən şərtlər

⁶ Belinski V.Q. Aleksandr Puşkinin əsərləri. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. Bakı, 1948, s.2.

daxilində yaranan mühit nəinki ayrı-ayrı şəxslərin, insan qruplarının, hətta bütöv bir toplumun, xalqın taleyinə təsir edə bilər.

İranda⁷ tarixində önəmli yer tutan iki böyük inqilab – 1905-1911-ci illəri əhatə edən və ölkənin konstitusiyalı monarxiyaya çevrilməsi ilə nəticələnən Məşrutə İnqilabı ilə 1979-cu ildə ölkəni İran İslam Respublikasına çevirən İran İslam İnqilabı arasında dünyaya gələn Muradəli Qüreyşinin zamanı da məhz belə bir mürəkkəb, gərgin və ziddiyyətli mühitə sahib idi. Ümumiyyətlə, bəşəriyyət tarixində iki ən böyük müharibəyə sahiblik edən XX əsr başdan sona qədər mürəkkəb və gərgin mühitlərlə müşayiət olunmuşdur və bu hal yalnız İran üçün deyil, dünyanın əksər ölkələri üçün keçərlidir. Deməli, mühit həm də müəyyən zaman kəsirlərini fərqləndirən əsas faktordur (*Q.Haqverdi*). Muradəlinin göz açdığı mühiti səciyyələndirən isə hələ o dünyaya gəlməmişdən əvvəl,

⁷ İran, Asya'dan Ortadoğu'ya uzanan göç və ticarət yollarının kəsişdiyi önəmli bir coğrafiyada yer almaktadır. Bu coğrafiya üzərində çox sayda devlet kurulmuş və birçok Hanedan yönetime ortak olmuştur. Günümüzde İslâm dünyasındaki en geniş topraklara sahip ülkelerin başında yer alan İran, ilk çağlardan beri sahip olduğu stratejik konumunu koruya gelmiştir. Ahameni kralı II. Kyros'un Pers topluluklarını birleştirmek suretiyle kurduğu imparatorluk ile Fars Eyaletinin hükümdarı olan Sasan tarafından kurulan Sasani İmparatorluğu, İran'ın İslam öncesi toplumsal hayatı ve kültürü üzerinde derin izler bırakmıştır (*Kavak A. Kaçar Hanedanı Döneminde (1795-1925) İran'da İrsad Faaliyeti Yürüten Nakşbendî-Hâlidî Şeyhleri. Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015/2 yıl: 6 cilt: VI sayı: 12, s.77-78*).

1921-ci ilin fevralın 21-də fars əsilli Rza xan Mirpənc Savadkuhinin⁸ (1878-1944) başçılığı ilə Tehrandakı dövlət çevrilişi oldu. O vaxta qədər İranın siyasi quruluşu 1795-ci ildə Ağa Məhəmməd Şah ilə başlayıb, 1925-ci ildə Əhməd Şah ilə sona çatan “Qacarlar sülaləsinin”⁹ idarə etdiyi konstitusiyalı monarxiya idi. 1922-ci ilin əvvəlində hərbi nazir olmuş Rza xan yaxşı təşkil olunmuş intizamli ordu yaratdı. 1923-cü ilin oktyabrında ingilislərin köməyi ilə baş nazir təyin olundu. O, Təcəddod¹⁰ partiyasına arxalanaraq məclisi Qacar sülaləsini devirməyə razı saldı. Məclis 1925-ci il oktyabrın 31-də Qacar sülaləsinin hakimiyyətdən kənar edildiyini elan etdi. Dekabr ayının 8-də isə məclis Rza xanı irsi şah elan etdi.¹¹ Bütün İran xalqının və əsasən də Azərbaycan türk-

⁸ Rza şah Pəhləvi - Pəhləvilər sülaləsinin banisi.

⁹ Yaklaşık bir buçuk asır boyunca İran'a egemen olan Kaçarlar, Orta Asya'dan İran topraklarına göç etmiş Türk boylarından biridir. 1795'te Muhammed Ağa Han ile başlayan Kaçarlar dönemi 1925'te Ahmed Şah ile son bulmuştur. Kaçarların XV. Yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'nun Bozok (*Yozgat*) bölgesinden Kuzey Azerbaycan'a göç ederek Gence dolaylarına yerleşen Akça Koyunlu, Akçalı ve Şam Bayatı Türkmen obalarına mensup oldukları belirtilir. Bk. Faruk Sümer, “Kaçarlar”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (*DİA*), 2001, XXIV, 51.

¹⁰ Təcəddod partiyası Rzaxan dövrünün 4 əsas partiyasından biri olmuşdur. (*Reformistlər Partiyası, sosialist partiyası, Komonist Partiyası, Təcəddod Partiyası*) Təcəddod Partiyasının qurucuları Əliəkbər Davər – Əbdülhüseyn Teymurtaş və Seyid Məhəmməd Tədəyyon olmuşlar. Rzaxan bu partiyayı dəstəkləməqlə məclisi ələ keçirmişdir.

¹¹ Yenə orada.

lərinin qədərində mənfi mənada böyük rol oynayan istibdadçı Rza şahın 17 illik (1925-1941) hakimiyyəti başladı. “1925 yılında İran’da Türk kökenli Kaçar hanedanının iktidarına son vererek Fars milliyetçiliğine dayanan Pehlevî hanedanını tesis eden Rıza Şah Pehlevî daha saltanat tahtına oturmada öncə, 7 Şevval 1342 / 13 Mart 1924 Perşembe günü “Mihen” gazetesinde yayımlanmış olan bir açıqlamasında şöyle demişti: “İtiraf etmeliyiz ki bin yıldan daha fazla bir müddette İran, Türk fatihlerin hakimiyeti altında yaşamıştır”.¹² Bununla da “Əhəməni (*Həxaməni*) və Sasani imperiyalarının sərhədləri çərçivəsində “Böyük İran” dövlətinin yaranması ideyasına söykənən, XIX əsrin II yarısında əsas qoyulmuş siyasi ideologiyanı”¹³ özlərinə bayraq edən Pəhləvilər dönəmi də başlanmış oldu.

Rza şahın İranda 20-ci illərin sonu və 30-cu illərdə həyata keçirdiyi bir sıra islahatlarla xeyli möhkəmlənən dövlətin hakimiyyəti də gücləndi. Bu illərdə Rza şahın həyata keçirdiyi siyasətlərdən biri də rasist, zorakı assimilyasiya siyasəti (*İranda Azərbaycan Türklərinin farslarla eyni dini inanca sahib olması və adət-ənənə yaxınlığı bu prosesi daha da asanlaşdırır. – Q.Haqqverdi*), qeyri-fars millətlərin və azlıqların sıxışdırılması oldu. Azərbaycanda ana

¹² Musalı N. Kaçarlar Döneminde Türk Kimliği ve Türkçenin Konumu Meseleleri Üzerine. *Asobid (Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi)*, 2018, sayı 4, s.133.

¹³ Balayev A. Tarix terminləri lüğəti. Bakı, "Altun kitab", 2017, s.165.

dili rəsmi olaraq qadağan edildi, zindanlar aydın düşüncəli ziyalılarla doldu.

Keşməkeşlərlə dolu XX əsr bir sira dünya ölkələrinin, eləcə də Cənubi Azərbaycanın tarixində milli hərəkatlar, inqilablarla bərabər, həm də başlanğıclar, yeniliklər dövrü kimi qaldı. Bu hərəkat və inqilablar cəmiyyətin ədəbi-mədəni həyatına, inkişafına təkan verdi, milli ruhun yüksəlişinə, dirçəlişə səbəb oldu. Vətən, milli kimlik və milli azadlıq məsələsi ədəbiyyat və incəsənətin, xüsusilə poeziyanın baş mövzusunə çevrilməyə başladı.

Bu o vaxtlar idi ki, balaca Muradəli dünyanın bütün mənfur və kirli oyunlarından uzaq, həyatın qəddar və amansız cəvələlərindən xəbərsiz öz doğma yurdunda, isti yuvasında məsum, qayğısız uşaqlıq illərini yaşayırdı. Bu o vaxtlar idi ki, “Cənubda kifayət qədər güclü ədəbiyyat yaranır: Mir Mehdi Etimad (*Natiqi*), Həbib Sahir... və Məhəmməd Hüseyn Şəhriyar... heç şübhəsiz, Mirzəli Siqqətül-İslamın, Süheyli Təbrizinin, Məmmədəli Səfvətin, Səid Səlmasinin, xüsusilə Cabbar Əsgərzadə Bağçabanın bilavasitə varisi olan bu söz ustaları sonrakı dövrün estetik-ictimai idealının hazırlanmasında mühüm iş görürdülər”.¹⁴ Və Cənubi Azərbaycanda və eləcə də İranda baş verən şiddətli sinfi mübarizələr, milli istiqlaliyyət, mədəni yüksəliş və milli tərəqqi uğrunda

¹⁴ Cəfərov N. Azərbaycanın Şimalı və Cənubu. Ədəbiyyat qəzeti, Bakı, 8 mart 1991-ci il, №10, [2457], s.2.

gedən kəskin ictimai-siyasi çarpışmalar dövründə meydana gələn milli-demokratik ədəbi hərəkəti poeziyaya münasibətdə mövcud dünyagörüş daha çox daxilən dəyişmələrdə özünü göstərirdi.

Yüz illərlə müxtəlif ictimai-tarixi şərtlərdə, müxtəlif münasibətlər kontesktində təzahür və təkamül edən Azərbaycan ədəbiyyatında XIX əsrin axırlarından üzü bəri milli ədəbi prosesin ümumi mənzərəsini nəzərdən keçirən akademik Nizami Cəfərov bu müxtəlifliyin özünü ədəbi prosesin gedişatında zaman-zaman eynilik və fərqliliklərlə bürüzə verdiyini 1991-ci ildə “Azərbaycanın Şimalı və Cənubu” adlı məqaləsində yazırdı: “Məlum olur ki, həm Şimalda, həm də Cənubda eyni proses gedir və bu eynilik onda özünü göstərir ki, Cənub Şimala maneəsiz “daşınır” – tamamilə təbii olaraq məhz XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərindən etibarən Bakı həm Şimalı, həm də Cənubi Azərbaycan üçün mədəni-ictimai mərkəzə çevrilir və bu mərkəzdən “idarə olunur” du.¹⁵

1941-ci ildə Qızıl ordu hissələrinin İrana daxil olması ilə istefaya məcbur olan Rza şahın İrandan qaçması ölkədə milli hüquqların həyata keçirilməsinə az da olsa, imkan yaratdı. Ruslar İrana daxil olarkən Quzey Azərbaycandan bir qrup tanınmış şair, yazıçı və naşirlər də Qızıl ordu ilə bərabər İrana daxil oldular. Bu ziyalılar orada “Azərbaycan şairlər və yazıçılar məclisi” adlı bir

¹⁵ Cəfərov N. Azərbaycanın Şimalı və Cənubu. Ədəbiyyat qəzeti, Bakı, 8 mart 1991-ci il, №10, [2457], s.2-3.

dərnək yaratdılar. Bu dərnək Təbrizdə Milli Hökumət qurulandan sonra da fəaliyyətini davam etdirdi və çox böyük işlər gördü, nailiyyətlər əldə etdi. 1941-ci ildə Sovet ordusu başda olmaqla müttəfiq qoşunların İran ərazisinə girməsindən sonra İranda ədəbi-mədəni mühitin formalaşmış inkişaf etdirilməsində Sovet ordusunun tərkibində İrana gəlmiş Azərbaycan ziyalılarından – Mirzə İbrahimov, Cəfər Xəndan, Süleyman Rəhimov, Ənvər Məmmədyanlı, İsrafil Nəzərov, Məmməd Rahim, Osman Sarıvəlli, Əvəz Sadıq, Qılman Musayev, Qulam Məmmədli, Süleyman Rüstəm və başqaları böyük rol oynamışlar.

1941-ci ilin sentyabrından fəaliyyətə başlayan qrup tərəfindən Azərbaycan dilində “Vətən yolunda” adlı qəzet nəşr edilməyə başlayır. Qəzetin ilk nömrəsi 1941-ci ilin oktyabr ayının 11-də görkəmli Azərbaycan yazıçısı M.İbrahimovun redaktorluğu ilə Təbrizdə çap edilir. Nəşrin fəaliyyətinə 13 aprel 1943-cü il tarixinə qədər M.İbrahimov, 10 aprel 1944-cü ildən 1 may 1946-cı ilə qədər isə tanınmış ədəbiyyatşünas-alim C.Xəndan rəhbərlik etmişdir. Həmin illərdə C.Xəndanın Təbrizdə nəşr edilən “Vətən yolunda” qəzetinin nəzdində təşkil etdiyi “Şairlər məclisi” (*və ya “Azərbaycan yazıçıları və şairlər cəmiyyəti”*) Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının, xüsusən də siyasi poeziyanın inkişafında böyük işlər görmüşdür. Sonralar bu haqda C.Xəndan yazmışdır: “Şairlər məclisi”nin təşkil hazırlıq işləri 1944-cü ilin axırla-

rında görülsə də, məclis rəsmi surətdə 1945-ci ilin əvvəllərində təşkil olunmuşdur”.¹⁶

Burada qeyd etməliyik ki, “Vətən yolunda” qəzetinin fəaliyyətində yaxından iştirak edən yerli yazarlar: Məhəmməd Biriya, Mir Mehdi Etimad, Əli Fitrət, Əli Tudə, Balaş Azəroğlu, Mədinə Gülgün, Hilal Nasiri, Mir Mehdi Çavuşı, Mirrəhim Vilayi, Haşım Tərhan, Yəhya Şeyda, Müzəffər Dirəfşi, Məhəmmədluyi Abbasi və b. ana dilli mətbuatın və ədəbiyyatın inkişafında, milli şüurun formalaşmasında əvəzsiz xidmətləri olmuşdur.

Ədəbi hərəkata fəal münasibəti ilə fərqlənən, “Azərbaycan cəmiyyəti”nin orqanı “Azərbaycan” qəzeti də həmin dövrdə nəşrə başlamışdır. Ümumiyyətlə, demək olar ki, həmin dövrdə Cənubi Azərbaycan mədəniyyəti, ədəbiyyatı və mətbuatı Şimali Azərbaycan ziyalı nümayəndələrinin ədəbi-mədəni yaradıcılıq əlaqələri, bilavasitə iştirakı, canlı görüşləri şəraitində yaranır, formalaşır və inkişaf edirdi.

1945-1946 illərdə Cənubi Azərbaycanda Milli Hökumət¹⁷ quruldu. Milli Hökumətin qurulmasında kənd zəhmətkeşlərinin həlledici rol oynaması, həmin illərdə Qaflantının ailəsinin də vüsət alan milli hərəkata qoşulması yeniyetmə Muradəlinin qədərini dönuş nöqtəsi

¹⁶ Xəndan C. Ədəbiyyatımızın dünəni və bu günü. Bakı, “Yazıçı”, 1980, s.164.

¹⁷ Milli Hökumət (21 *Azər Hərəkatı*) - 1945-ci ilin noyabr ayından 1946-cı ilin dekabr ayına qədər Cənubi Azərbaycanda fəaliyyət göstərmiş muxtar sosialist hökumət.

olur. Təəssüf ki, Milli Hökumətin ömrü uzun çəkmədi, İran dövləti tərəfindən öz qanında böğuldu. 1946-cı ildə fars faşist şahlığı demokratiyanın müqəddəs saydığı ən böyük haqqı – milli istiqlal haqqını tapdalayaraq Cənubi Azərbaycan Milli Hökumətinə və Azərbaycan xalqına qarşı kütləvi soyqırım törətdi. Cəmi birillik fəaliyyət tarixi olan Milli Hökumətin qalibiyyəti uzun mübarizə illərinin nəticəsi olduğu kimi məğlubiyyəti də arxasınca uzun illər sürən irtica və işgəncə dönəminin yeni dalğasını başlatdı. Bu dövrdə iqtisadi cəhətdən sümrülən Azərbaycanın tarixi, mədəniyyəti, ədəbiyyatı ayaqlar altında tapdanır, milli varlığı və dəyərləri həddindən artıq basqı və zülmə məruz qalırdı.

Gənc Muradəlini içində birdən-birə böyüdən də, ailəsinin, el-obasının aşına zəhər qatan da, savadsız kəndli oğlanı döyüşən şair Qaflantıya çevirən də, məhz onun bu mühiti idi. Muradəli gözünün önündə ağır işgəncələr ilə öldürülən əmisinin yolunu tutur, lakin o, bu yolu top-tüfənglə deyil, məfkurəvi döyüşlə – ədəbi və ictimai fəaliyyətləri ilə davam etdirir. “O, vətən, xalq üçün çox ağır və əzablı olan bir zamanda yaradıcılıq aləminə qədəm qoydu. Bu həmin dövr idi ki, Azərbaycanın məşhur 21 Azər Hərəkatı (1945-1946) qan dəryasında boğulmuş, o illərin əbəbi salnaməsini yaradan qələm sahibləri ya təqib və sürgünlərə məruz qalmış, ya da doğma yerləri tərk etməyə məcbur olmuşdular. La-

kin ölkədə yaranmış vəziyyət barədə poetik məntiqin öz rəyini bildirməsinə zərurət öz qüvvəsində qalırdı.”¹⁸

II Dünya müharibəsindən sonra Cənubi Azərbaycan şeirində vətən mövzusu ön plana çıxaraq sürükləyici bir güc halına gəlir. Azərbaycanın bölünməsi, bu bölünmədən duyulan narahatlıqlar və Azərbaycan xalqının əsarət altında çəkdikləri daha cəsarətli bir şəkildə dilə gətirilməyə başlayır. Beləliklə, Güney Azərbaycan şeirində müharibə və azadlıq mövzuları daha sıx-sıx dilə gətirilən mövzular arasına girir: “Sonsuzluq və süreklilik, tarixlər, asırlar və edebi nesillər arasındakı yakınlıqdan doğar. Şiir mihveri altında da, nesillərin yan-yana, omuz-omuza yürüdüğüne şahit olduk və olmaqta yız.”¹⁹ Həbib Sahirlə başlanan azad, bütöv Azərbaycan ideali Səhənd, Haşım Tərən, Müzəffər Dirəfşi, Abbas Sabiri, Əhməd Şayə Alov, Qaflantı, Türkoğlu, Savalan, Süleyman Salis, Həmid Nitqi, Saplaq, Sönməz, Xavər Qəhrəmani, Kərim Güləndam, Hüseyn Şəhrək, Zülfüqar Kəmalı, Nasir Davəran, Həbib Fərşəbaf, Kərim Barış, Eldar Muğanlı, Həsən İldırım, Səhər, Herizli, Nigar Xiyavi, Eloğlu və Aydın Təbrizli kimi şairlərin əsərlərində H.Sahirin öndərlik etdiyi Güney Azərbaycan mübariz şeirinin kökünə dayanaraq özünü göstərir.

¹⁸ Əmirov S. N. Vüsalın qanadlarında. Bakı, “Elm və təhsil”, 2013, s.179.

¹⁹ Makas Z. Çağdaş Azərbaycan Şiiri Antolojisi, Türkiyə/Ankara, “Başçakanlıq Basımevi”, 1992, s.2.

Cənubi Azərbaycanda xarici imperialistlərə və onlarla əlbir olan yerli irtica qüvvələrinə, onların ölkədəki özbaşınalıqlarına və çapqınçılıq siyasətinə qarşı xalqın narazılığı yenidən artmağa başlayır, bəzi yerlərdə kütləvi çıxış və tətillər baş verirdi.

Bu dövrdə Cənubi Azərbaycan mühiti burada yaranan ədəbiyyata spesifik xüsusiyyətlər qazandırır: Birincisi, bu ədəbiyyatı yaradanların ana dilində təhsil almaq imkanı olmadığından onlar ədəbiyyatı daha çox şifahi xalq ədəbiyyatından hiss edib öyrənirdilər. İkincisi, Cənubda yaranan yeni ədəbiyyat siyasi mübarizə ədəbiyyatı idi. Bu ədəbiyyat heç vaxt torpaqlarımızda gedən mübarizələrdən ayrı olmamışdır. “Vatan sevgisi və vətəndaşlıq duyğularının estetik aksi, şiirimizde oldukça güclüdür. Azərbaycan poeziyasının okuduğu türkünün nakarətə sadəcə və sadəcə “Azərbaycan”dır dersek, mubalağa yapmış sayılmayız”.²⁰ Və bu gün də döyüşən Cənub poeziyasının mübariz ruhu öz kökünü, qaynağını nişan verir.

“İran İnkilabından sonra Cənubda təzahür edən estetik təfəkkürün mənbələri müxtəlifdir, təbii seçim passiv şəkildə gedir – Şimalda isə eksperimentçilik (və yaxud eksperimentçilik ovqatı) eynilə həmin təbii seçim prosesinə mane olur; həm Şimalda, həm də Cənubda milli estetik təfəkkürün funksional müxtəlifliyi onun es-

²⁰ Makas Z. Çağdaş Azərbaycan Şiiri Antolojisi, Türkiyə/Ankara, “Başçakanlıq Basımevi”, 1992, s.3.

tetik stixiyasından irəli gəlmir. Və bizim dərin inamımıza görə, Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi inkişaf perspektivlərini eyni milli ədəbi ideallar müəyyən edir”.²¹

XX əsr İranının və eləcə də Cənubi Azərbaycanın ictimai-siyasi mühitini müəyyənləşdirən bu tarixi dövəmlər uyğun olaraq M.Q.Qaflantının həyat və fəaliyyətinin əsas mərhələlərini də oluşdurduğundan şairin keçdiyi həyat və yaradıcılıq mərhələləri həmin dövəmlərlə üst-üstə düşür:

1. Uşaqlıq və yeniyetməlik illəri (1933-1946) – Çarroymaq dövrü: 1941-1946-cı illər xalq hərəkatı dövrü, Birinci Pəhləvinin (*Rza Şahın*) süqutu və ölkədən sürgün olunması, SSRİ-nin qoşun hissələrinin İrana daxil olması, siyasi atmosferanın açılması, kəndli hərəkatının güclənməsi, siyasi təşkilatların aşkar fəaliyyəti, milli hərəkatın qələbəsi və Azərbaycanda Milli Hökumətin yaranması, ədəbi dərnəklər, elm, incəsənət, mətbuatın çiçəklənməsi və s. ...

2. Didərgin gənclik illəri (1947-1950): İrtica dövrü (1947-1953), Milli Hökumətin devrilməsi, minlərlə insanın öldürülməsi, on minlərlə insanın istər Şimali Azərbaycana, istərsə İranın müxtəlif şəhərlərinə sürgün edilməsi, zindan və işkəncə dövrü, diktaturanın istilas, xanlar və bəylərin kəndlilərə zülm və əziyyətlərinin artması, bir çox Azərbaycan kəndlərinin boşalması, siyasi təşkilat-

²¹ Cəfərov N. Azərbaycanın Şimalı və Cənubu. Ədəbiyyat qəzeti, Bakı, 8 mart 1991-ci il, №10, s.2.

ların gizli fəaliyyəti, İranda neft milliləşmə hərəkatının guclənməsi, milli şəxsiyyət “Məhəmməd Müsəddiq”in²² İranın baş vəziri seçilməsi, Məhəmməd Rza Şahın ölkədən çıxması, Azərbaycan dilində qəzetlərin, xüsusilə də Tehranda yarı gizli nəşri, “Məhəmməd Müsəddiq” hakimiyyətinin Şah qoşunu və Amerikanın yardımını ilə devrilməsi, Şahın yenidən İrana qayıtması və diktaturanın bərpası, yenə də təzyiq, ölüm və zindan və s. ...

3. Tehran milli-ədəbi mühiti (1951-1978) – mühacirət dövrü: Ağ İnqilab (1953-1978), İran və Azərbaycan mübarizlərinin bir çoxunun edam edilməsi və zindanlara salınması, şahın üzdən İraq “torpaq islahatı” və “ağ inqilab” adlandırdığı hərəkat, Azərbaycan dilinin qəddarcasına bütün rəsmi dairələr və məktəblərdə qadağan edilməsi, Azərbaycan dilində bir neçə kitabın gizli nəşri, şah rejiminin müxalifləri tərəfindən silahlı mübarizənin başlanması, kütləvi şəkildə inqilabçıların və şah rejimi əleyhinə mübarizə aparan gənclərin və ziyalıların tutulub işkəncə və edam edilməsi, gizli Azərbaycan ədəbi dərnəklərin yaranması, gizli siyasi mübarizənin genişlənməsi və s. ...

4. Yaradıcılığının çiçəklənmə dövrü (1978-1990): Təkamül və təlatüm illəri (1978-1990); Pəhləvi sülaləsinin süqutu (1979), İslami İnqilabın qələbəsi, azadlığın

²² Məhəmməd Müsəddiq (fars. محمد مصدق, 1880, Tehran, 5 mart 1967 və ya 4 mart 1967, Əhmədabad-e Mosaddeq, Əlburz ostanı) 28 aprel 1951-19 avqust 1953-cü illərdə İranın baş naziri.

bərpası, kitab və dərgilərin müxtəlif dillərdə azad nəşri, Azərbaycan dilində onlarca dərgi və dərnəklərin nəşri və fəaliyyəti, uzun illər qadağan olan əsərlərin nəşri, inqilabdan iki il sonra İran-İraq müharibəsinin başlanması, Azərbaycan dilində yayılan dərgilərin tədricən bağlanması, ədəbi dərnəklərin evlərdə keçirilməsi, müxtəlif yollarla bir çox şeir məcmuələrinin yarı gizli nəşri, müxalif fikirli şəxslərin tədricən həbs edilməsi, mədəniyyət nazirliyi tərəfindən hər bir kitab və dərgiyə senzuranın tətbiq edilməsi, bir çox kitabların nəşrinin qadağan olunması və s. ...

5. Həyatının son illəri (1990-2006) – ahıllıq dövrü: Cənub ədəbiyyatında daha çox keçmişin hesabı, keçmişdə yaşananlardan alınan dərslərin ön plana çəkildiyi, ədəbiyyatda, xüsusilə poeziyada yaradıcı təfəkkürün yeni çalarlarının meydana çıxdığı, qadın yazarlarının saylarının artdığı, Səhər, Fəriba İbrahimi Afaq, Səsən Nəvadeye Rəzi, Nəgin Nəvadeye Rəzi, Zöhrə Vəfayi, Nəsim və Nigar Xiyavi kimi qadın şairlərin öz şeir çələngləri ilə Güney poeziyasını rəngləndirdikləri, poeziyanın yenə də ədəbiyyatın ön sıralarında getdiyi dövrdür.

M.Q.Qaflantının həyat və cəmiyyət hadisələrinə poetik müdaxiləsi onun həyat eşqi və sevincindən çox, həm də yaşam acısı və kədərindən, gördüyü və yaşadığı hadisələrin amansızlığından və onlara qarşı acizliyindən irəli gəlirdi. Lakin heç bir halda onun poeziyasında

təslimiyyətə və geri çəkilməyə yer olmamışdır. Qaflantı məhz görkəmli rus yazıçısı, tənqidçisi və publisisti Visarion Qriqoryeviç Belinskinin bəhs etdiyi şairlərdəndir: "Heç bir şair nə öz-özünə və özlüyündə, nə şəxsi iztirabları, nə də şəxsi xoşbəxtliyi sayəsində böyük şair ola bilməz: hər bir böyük şair ona görə böyükdür ki, onun iztirab və xoşbəxtliyinin kökləri ictimai və tarixi zəminin dərinliklərinə yerimişdir, deməli, ona görə böyükdür ki, o cəmiyyətin, zamanın, bəşəriyyətin üzvü və nümayəndəsidir".²³

1.2. Uşaqılıq və yeniyetməlik illəri – Çaroymaq dövrü

Qaflantı (*Muradəli Qulam oğlu Qüreyşi - ana adı Gülsüm*) 1933-cü ilin may ayının 22-də (*Şəmsi təqviminə* ilə 1312-ci ilin xordad ayının birində) Miyana vilayətinin Çaroymaq²⁴ mahalının Heydərabad kəndində zəhmətkeş bir kəndli ailəsində anadan olmuşdur.

Qaflantının soyadının (*Qüreyşi*) İslam Dininin peyğəmbəri Hz. Məhəmməd İbn Abdullaha mənsub oldu-

²³ Белински В.Г. Литературно-критические статьи (*избранные*) Гослитиздат. Москва, Мособлполиграф 1936, 24 с.

²⁴ Çaroymaq şəhristanı (fars. شهرستان چارویماق) - İranın Şərqi Azərbaycan ostanının 20 şəhristanından biri və bu ostanda inzibati ərazi vahidi. İnzibati mərkəzi Qaraağac şəhəridir.

ğu qəbilənin “*Qureyş*” (ərəb: *gəlmələr*)²⁵ adı ilə eyniliyi marağımıza səbəb olsa da, araşdırmalarımızdan şairin ulu babalarının Çaroymaq mahalına kənardan gəlmədikləri, yaşadıkları mahalın yerlisi oluqları və ərəb qəbiləsi ilə də heç bir baqlantıları olmadığı məlum oldu.

M.Q.Qaflantının yaxın qohumlarından birinin söylədiklərinə görə, yüz il bundan əvvəl İranda insanların soyadı yox idi, yəni insanlar atasının adı ilə tanınırdı. İranda “Qüreyiş”, “Qüreyişabad” adlı kəndlər olmuşdur, ancaq bu kəndlər də Azərbaycanca deyil, İranın şərq əyalətlərində – Xorasan mahalında olmuşdur. Rza Şah Pəhləvi hakimiyyətə gəldikdən sonra hər kəsə kiçik adından başqa, soyadın da verilməsi qərara alınır. Bu qərardan sonra insanlar şəxsiyyətini təsdiq edən sənəd alarkən onlara əsas məşğuliyyətlərinə, xüsusi bacarıqlarına, yaxud da zahiri görünüşlərinə uyğun olaraq, soyad dövlət məmurları tərəfindən verilərdi. Soyad götürmənin başqa bir yolu da o idi ki, bəzi ailələr öz soyadlarını məzhəb, etiqad və inancları əsasında Qurani-Kərimi açmaqla seçmək istərdilər və o açılan səhifədə ilk xoşagələn adı soyad olaraq götürərdilər. Qaflantının dədəsinin Qüreyşi soyadı da bu yolla Qurani-Kərimdəki “*Qureyş*” sözündən alınmışdır. “*Qureyş*” sözündəki “u” hərfi isə Güney Azərbaycanlıların şivəsinə uyğunlaşdırılaraq “ü” hərfi ilə əvəzlənmişdir.

²⁵ az.m.wikipedia.org/wiki/Qurey%C5%9F

مرادعلی قریبی کی، صورالاز
(قافلانتي) تخلصی ایله داخی
معروف اولدی ۱۳ - نجی
ایلدده قافلانتي کنایینده -
یوخسول بیر عاقله ده آنا دان
اولمیشدیر، کندشرا یطسی و
یوخسوللیقدان آسیلی اولراق
درس اوخوماقا امکان تاپما -

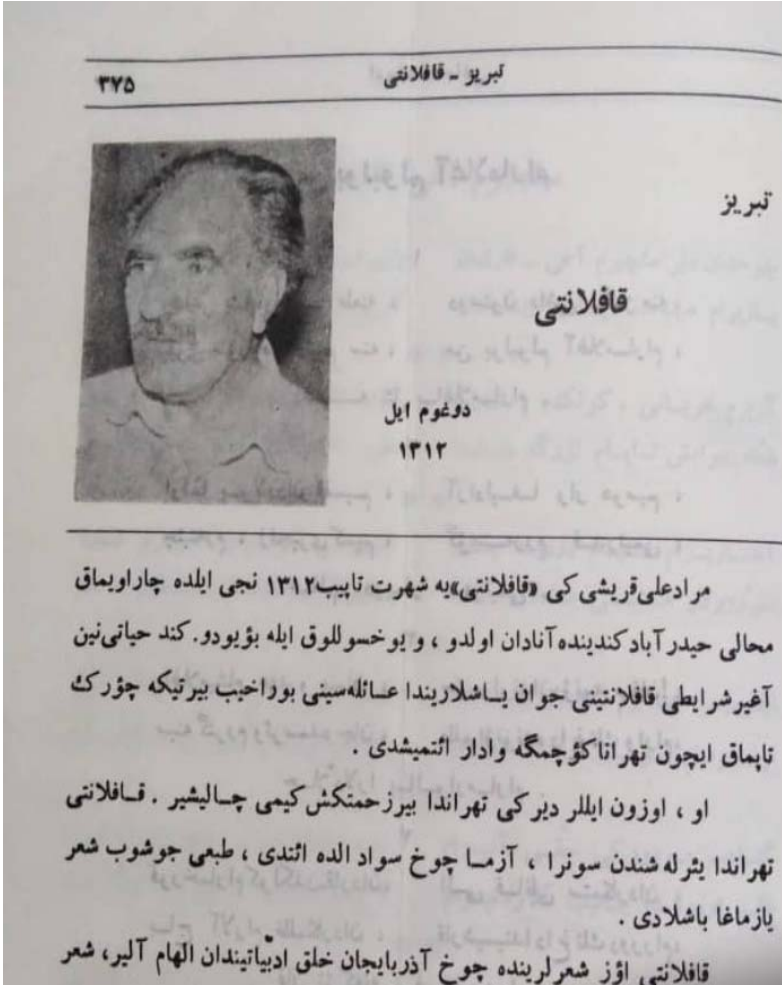
بیر جوان باشلاریندان ناچار اولور او عاقله سینتی بوراخیب چورک
تایماق اوچون تهرانا کۆجه گه محبورا اولور. قافلانتي اوزون ایل
لردور. تهراندا بیر زحمتکش کیمی جالبشیر، تاپا شایسینی تامین
اٹله سون و جتینلیک ایله آز - جوخ اوخویوب و یا زمانق اؤگرنمیشدی
آز سواد ایلا وجودینده اولان ذوق نمو ائده رک شعر دئمگه باشلامیش.
دیلینده و وطنینده اولان احساسینی بیلدیرمیشدیر.
قافلانتي آذربایجان ملی نهضت زمانتی کندجیلرین ظالم ایندن
قور تارماسینی کۆرمیش و نهضت سقوطیندن صورتا اولان ظلملری درک
اٹدی و اؤز سۆزلرینده آشکارا جیخارمیشدی. قافلانتي عموسی اوغلی
بیرجلی ایله بهرلیکده مرحوم نصرت الهفتحی واسطه سیله دوستلار کۆر
- وشینه جلب اولموش اورا دا کی ۱۵ کونده بیر دفعه سیرا ایله
اولاردی گلدیگی زمان اؤز شعرلریندن اوخویاردی وارد دوستلار
طرفیندن دوزه لردی .

مرحوم سهند فره چورلو مرادعلی نین داها شعرلرینی تصحیح
اٹتدیکنده و اونون گله جکینه امید باغلاردی .

قافلانتي (سچیلیمیش شعرلر مجموعه سی) آذلی کتابینی
ظاغوتی دوره سی سقوطیندن صورتا منتشر ائتمه گینه موفق اولدی .

۱۷۴

**M.Q. Qaflantının Dr. Səlamullah Cavidin
1980/1359-cu ildə Tehrandə çap olunmuş
"Dostlar Görüşü"ndəki ilk təqdimatı**

*M.Q.Qaflantının Yəhya Şeydanın 1985/1364-cü ildə
Təbrizdə çap olunmuş "Ədəbiyyat Ocağı
Antologiyası"ndakı təqdimatı*

Lakin şairin soyadı ilə bağlı yaxın dostu, şair Sədyar Vəzifə Eloğlunun²⁶ dedikləri bu rəvayəti inkar etməsə də, indiyəcən bilmədiyimiz bir həqiqətin ortaya çıxmasına səbəb oldu. Eloğlunun dediyinə görə, 1990-cı ildə xarici ölkəyə səfərə hazırlaşan Qaflantı gerçək soyadının Qüreyşi deyil, Qərşi olduğunu, onun bütün ailəsi və qohumlarının doğum haqqında sənədlərini alarkən dövlət məmurunun istəyi üzrə “*Qüreyşi*” soyadını seçdiklərini, yalnız atası onun soyadını “*Qərşi*” olaraq yazdırdığını ona şəxsən özü söyləmişdir.

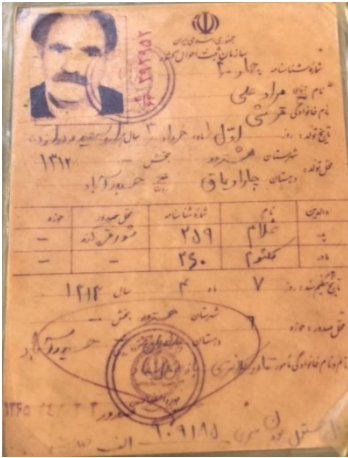
2021-ci ilə qədər Qaflantının kimlik bilgiləri Y.Şeydanın 1985/1364-cü ildə Təbrizdə çap olunmuş “*Ədəbiyyat Ocağı Antologiyası*”nda verdiyi təqdimatında olduğu kimi göstərilmişdir. Lakin 2021-ci ildə Qaflantının doğum haqqında şəhadətnaməsini əldə etməyimizlə bu bilgilərin doğruluğu qismən təsdiq edilsə də, bu sənədlə şairin soyadının həqiqətən də “*Qüreyşi*” deyil, “*Qərşi*”, doğum tarixinin isə 1934-cü il deyil, 1933-cü il olduğu isbatlandı (22 may 1933).

Beləcə, indiyədək xalq arasında Qüreyşi soyadı ilə tanınan, hətta nəşr edilən kitablarında belə soyadı Qüreyşi yazılan Qaflantının əsl soyadının Qərşi olduğu

²⁶ Sədyar Vəzifə Eloğlu - şair və yazıçı, 1959/1338-ci ildə Qaradağ mahalının Qulubəyli kəndində anadan olub. Hal-hazırda Tehrandə yaşayır. Şeir və tədqiqlərindən ibarət dörd kitabı nəşr edilib. O, 2005-ci ildə Azərbaycan ədəbiyyatı və fəlsəfi fikrinin təbliğindəki xidmətlərinə və maarifçilik fəaliyyətinə görə Azərbaycan Universiteti tərəfindən fəxri fərmanla təltif edilərək doktor adı almışdır.

məlum oldu. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, Y.Şeyda öz təqdimatında Qaflantının soyadını və doğum tarixini elə deyildiyi kimi də yazmışdır.

“Qaflantı” adı isə şairin ədəbi təxəllüsüdür. Vətən, el-oba vurğunu olan Muradəli təxəllüs olaraq özünə Cənubi Azərbaycanın vüqarlı dağlarından biri – Şahverdi silsiləsindəki “Qaflankuh”²⁷ (türk. *qaplan*, *pələng*, *bəbir*; fars. *kuh* - dağ) dağının adını götürmüş və ömrünün sonunadək bu imza altında yazıb-yaratmış, bir şair kimi daha çox Qaflantı adı ilə tanınmışdır.²⁸

M.Q.Qaflantının doğum haqqında şəhadətnaməsi

²⁷ <https://az.m.wikipedia.org>

²⁸ Qaflantının yaxın dostu Həsən İldırımın dediyinə görə, o bir sıra siyasi şeirlərini “Qızıl Quş” imzasıyla yazmışdır.

Şair bu təxəllüsü o zaman götürmüşdür ki, həmin illərdə şah rejiminin amansız qanunları tüğyan edir, əsarətində olan etnik xalqları özündə həzm etmə, əritmə siyasətini həyata keçirməyə cəhd edirdi. Mədəniyyətimiz, hətta tariximiz və coğrafiyamız ayaqlar altında tapdalanırdı. “Doğrudur, türk toponimlərinin dəyişdirilməsinə Pəhləvilərdən öncə rast gəlinə də, *farlaşdırma siyasəti* ötən əsrin 20-ci illərindən – Pəhləvilərin hakimiyyətə gəlişindən sonra vüsət almışdır”.²⁹ Qaflantı belə bir vaxtda Miyana əyalətinin vüqarlı dağlarından birinin adını özünə ləqəb seçməklə, həm bu dağlara, bu torpaqlara aid olduğunu göstərmiş, həm də bu torpaqlardakı ilkin tarixi-coğrafi – şəhər, dağ, çay, kənd və s. adların dəyişdirilməsinə qarşı etirazını bildirmişdir. Öz haqq və hüququnu yaxşı tanıyan və tanıtdıran şairin həcmcə ən böyük epik əsəri olan “Bizim kəndin birillik tarixi” (1972/1351) poemasında qırxa yaxın belə tarixi-coğrafi yer və şəxs adlarını işlətməsi, “Çəkil qərə duman” (1973/1352) adlı lirik şeirində rəmzi mənə daşıyan *qərə dumana* üzünü tutub hərarət və hiddətlə:

*Kəssən də qabağın ayın, ulduzun,
Günəş əridəcək şəpəsin, buzun,
Salmas, Tufarqanın, Urmu, Sulduzun,*

²⁹ <https://www.bbc.com/azeri/region-47000338>

*Baxma qaranlıqda döndərdin adın,
Qovamazsan çölə elin, evladın.³⁰*

– deməsi və aradan 17 il keçəndən sonra “Azərbaycan uşaq adları” (1990/1369) şeiri ilə yenidən bu mövzuya qayıtması onun tariximizə və dilimizə nə qədər həssaslıqla yanaşdığını, digər tərəfdən də fars rejiminin rassist, zorakı assimilyasiya siyasətinin, tarixi-coğrafi və şəxs adlarımızın dəyişdirilməsinin hələ də davam etdirildiyini göstərirdi. Odur ki, şair xalqımızın tarixi və mədəniyyəti ilə çox sıx bağlı olan və cəmiyyətin inkişafı ilə birlikdə təkamül edib təkmilləşən adlarımızın yaranmasının təsadüfi olmadığına, bu adların hər birinin özündə xüsusi mənə və məlumat barındırdığına bəzən açıq, bəzən də mətnaltı ifadələrlə diqqəti çəkərək, bu adların qismən və ya tamamilə farslaşdırılıb dəyişdirilməsinə qarşı çıxırdı.

Bu məqamda qeyd etməliyik ki, “Gözəl-göyçək, hə-rəsinin bir şirin tarixçəsi olan yer adlarımızı ucdantutma dəyişən, Laçına “Berdzor”, Ağoğlana “Tsitsernavanik”, Ağbulağa “Spitakadjur”, Cicimliyə “Vanoca”, Alxaslıya “Aşeni”, Çıraqlıya “Arvakan”, Kamallıya “Uxtadzor”, “Qarıqışlağa “Tandzut”, Qalaçaya “Berdik”...

³⁰ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, s.53.

kimi özlərinə bənzər kifir adları yamaq edən ermənilər”in³¹ yeritdiyi eyni iyrenc *erməniləşdirmə* siyasəti xalqımızın Arazın bu tayında da bənzər tale yaşadığını göstərir. “Erməniləşdirmə”ni erməni saxtakarlığının başlıca qayəsi”³² adlandıran A.Nəbiyevin “Erməniləşdirmə”nin bu xalqın özü üçün acı nəticələri barədə ətraflı məlumatlar vardır (bax: İ.Aliyev. Ermənilərin Azərbaycana sonuncu “köçü” XIX əsrin ikinci yarısına təsadüf edir. Rus imperiyası bu ölkəni ikiyə parçaladıqdan sonra, şimal bölgədə öz müstəmləkə hökmranlığını möhkəmlətmək üçün Türkiyə və İran ərazisində bir-biri ilə yola getməyən erməniləri Qarabağda, eləcə də Azərbaycanın Göyçə, Zəngəzur, Gəncə, Şəki, Şamaxı və s. regionlarında yerləşdirməyə başladı”),³³ fikirləri də ermənilərin saxtakarlıqlarına diqqəti çəkir.

M.Q.Qaflantının həyatının ilk mərhələsi 1933-1946-cı illəri əhatə edən Çaroymaq dövrüdür. Bu dövrə balaça Muradəlinin doğma Çaroymaq mahalının Heydərabad kəndində üç sinif dərs aldığı qayğısız uşaqlıq illəri

³¹ Hüseyinov R. Xoşbəxt son nöqtə. “525-ci” qəzet, Bakı, 1 dekabr 2020-ci il, №164 (5545), s.6-7.

³² Nəbiyev A. Milli təəssübkeşlik, yoxsa erməni saxtakarlığı. Bakı, Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2003, s.18.

³³ Короглу Х.К., Набиев А.М. Азербайджанский героический эпос. Баку, 1996, с.165-220.

və ağır güzəran üzündən təhsilini yarımçıq buraxıb atası ilə birlikdə işləməyə başladığı illəri aiddir.

Rza şahın Azərbaycanda həyata keçirdiyi şovinst və mənfur siyasəti üzündən Qaflantının uşaqlıq çağları Azərbaycan xalqının ən çətin günlərinə təsadüf edir. O, yeddi yaşında olarkən kəndlərindəki Mirzə Məmmədin məktəbinə göndərilir. 1942/1321-ci ildə məktəbi buraxıb, ailəsinə kömək etmək üçün atası ilə birlikdə işləməyə məcbur olur. Həyatının bu mərhələsi – uşaqlıq illəri şairin yaddaşında ömrünün ən bəxtəvər səhifələri kimi qalsa da, bu qanlı-qadalı illər həm də Muradəlinin həyatın sərt, amansız üzü ilə üzləşdiyi çağlarıdır. Çünki Qaflantının Çaroymaqda keçən və ömrünün sonuna qədər unuda bilmədiyi uşaqlıq və yeniyetməlik illəri Cənubi Azərbaycanın tarixində mühim yer tutan Milli Hökumət dönəminə dəng gəlmişdir. 1941-1946-cı illərdə get-gedə güclənən milli hərəkat, xalqı Cənubi Azərbaycanda baş verən mühüm və unudulmaz bir hadisəyə – öz Milli Hökumətini qurmağa doğru aparırdı. Elə bu səbəbdən də Çaroymaqda yaşadığı illər şairin demək olarki, sonrakı bütün ömür yolunu bəlləmiş, həyat və yaradıcılıq kredosunu müəyyən etmişdir.

İran hakim dairələrində böyük narahatlıqlar yarıdan və İranda Azərbaycan Türklərinin gəlib keçmiş ən

qüdrətli milli hərəkatlarından biri olan 21 Azər Hərəkatı xalqın öz hökumətini qurması ilə nəticələndi. 1945-ci ilin dekabr ayının 12-də Seyid Cəfər Pişəvərinin (1892-1947) başçılığı ilə Cənubi Azərbaycanda böyük dönüş yaradan inqilab başlandı. Təbrizdə Azərbaycan Demokratik Hökuməti və onun milli məclisi yarandı və bu hadisələr qarşı qüvvələrin daha da quduzlaşmasına, onların məkrli plan və niyyətlərinin güclənməsinə səbəb oldu. Cəmi bir ildən sonra milli hərəkat öz qanında boğuldu (*M.Q.Qaflantı öz xatirələrində Milli Hökumətin bu bir ildə əlli ilə bərabər işlər gördüyünü deyir. – Q.Haqverdi*). Tarix özünün ən böyük cinayətlərindən birinin şahidi oldu.

1946-cı ilin dekabrından (*1325-ci ilin azərindən*) sonra Muradəlinin fədai əmisi də tutulur, hərəkatın düşmənləri tərəfindən vəhşicəsinə kəndin küçələrində öldürülür, ailəsi talanır və kənddən çıxarılır. Sığındıqları qonşu kənddə uzun müddət qala bilməyən Muradəli bir tərəfdən quduzlaşmış ağa və ərbabların təqiblərindən uzaqlaşmaq, digər tərəfdən də iş tapıb çörək pulu qazanmaq üçün Tehran şəhərinə üz tutur və bu şəhərdə onun taleyi vətəndən didərgin düşmüş minlərlə azərbaycanlıların talelərinə qovuşur. Şair özü 1990-cı ildə

Fədai şair Qaflantının həyatı və sənəti yazdığı “Sözə gəlmişəm” qoşmasında doğma el-obasından ayrılmasını *sürgün* adlandırmışdır:

*Sürgünə gedəndə gənc idi yaşım,
Vüqarlı dağlara, düzə gəlmişəm.
Eşqə and içirəm, qohum-qardaşım!
Güvənə-güvənə sizə gəlmişəm.³⁴*

1.3. Didərgin gənclik illəri

Əksər güneyli yazarların qədər yazısı fəqirlik və yoxsulluq, siyasi təqib və təhdid üzündən könüllü sürgünə məcbur olan, yurd-yuvasını buraxıb Tehrana gədən Muradəlidən də yan keçməmişdir. Belə ki, Qaflantının Tehrana gəldiyi tarix müxtəlif mənbələrdə müxtəlif illərdə qeyd edilmişdir. Bu tarix şairin müasirlərindən – Mürtəza Məcdfər, Həsən İldırım, Haşım Tərən, Müzəffər Dirəfşi, Eldar Muğanlının və Sədyar Vəzifə Eloğlu tərəfindən arada böyük mahiyyət dəyişikliyi yaratmasa da fərqli göstərilmişdir.

M.Q.Qaflantının xronoloji bioqrafiyası ilk dəfə “Sahir Ədəbi-Mədəni Dərnəyi”nin göstərişi ilə şairin yaxın

³⁴ Qaflantı M.Q. Ulu Çınar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, s.134.

dostu, tanınmış şair-jurnalist Eldar Muğanlı³⁵ tərəfindən yazılmış və 2006-cı ildə şairin vəfatından sonra təşkil olunmuş təntənəli dəfn mərasimində həmin bioqrafiya bəyanatla birlikdə camaat arasında paylanmış və sonra “İŞIQ” sitəsində dərc edilmişdir.³⁶ Onu da qeyd etməli-yik ki, sonralar İranda Qaflantı haqqında gedən bütün təqdimat və yazılar bu və ya başqa şəkildə həmin bioqrafiya əsasında yazılmışdır.

Bu bioqrafiyada Qaflantının Tehran şəhərinə ilk dəfə 1950/1329-cu ildə gəldiyi göstərilmişdir.

Şairin “Üzü xınalı illər”³⁷ adlı xatirələrini yazan dostu S.V.Eloğlunun birinci məktubunda isə Qaflantının Tehrana ilk gəlişi tarixi 1947/1326-cı ildə olaraq yazılmışdır.

³⁵ Eldar Muğanlı – (1960) şair-jurnalist, sosiologiya elmləri üzrə lısans və şəhər planlaşdırma elmi üzrə yuksək lısans sahibidir. Ana dilində yazdığı ilk əsərləri İran İnqilabından sonra nəşrə başlayan dövrü mətbuatda çap olunmuşdur. 1990-cı ildə şeirlərinin bir hissəsi “Həyat yollarında” adında nəşr edilmişdir. Şeirləri və məqalələri dövrü mətbuat və internet səhifələrində yayınlanır. Tehranda yaşayır və bir sosioloq kimi ictimai tədqiq işləriylə məşğuldur. Azərbaycan dilində İranda nəşr olan “İŞIQ” jurnalının və “ISHIQ” Azərbaycan Ədəbiyyat və İncəsənət sitəsinin yaradıcısı və baş yazarıdır.

³⁶ <https://ishiq.net/x%C9%99b%C9%99r/5177>

³⁷ “Üzü xınalı illər” Qaflantının özü tərəfindən yazılan kicik bir xatirə dəftərçəsi və şifahi olaraq söylədikləri əsasında sonralar S.V.Eloğlu tərəfindən hazırlanan xatirələr toplusudur (2006/1385). Belə ki, şairin ölümü ilə əlaqədar yarımçıq qalan xatirələrini Eloğlu dağınıq şəkildə olsa da, yadında qalan bəzi hadisələrlə tamamlaya bilmişdir.

Həmin dəftərdə S.V.Eloğlu tərəfindən M.Q.Qaflantının ailə qurması belə qələmə alınmışdır: “Qaflantı 1326-cı ildə 14 yaşında ikən həm bəylərin, həm də jandarmaların əziyyətindən uzaq olmaq üçün bir çox azərbaycanlılar kimi Tehrana gedir və orada işə başlayır. 6 il Tehrandan qalır. Bir gün atası Qulam kişi Çaroymaq mahalının Şüvər kəndindən Tehrana işləməyə gedənlərdən birindən oğlu Muradəliyə göndərdiyi məktubda yazır ki, kəndə qayıda bilər. O yazmışdı ki, əli silahlı jandarmalar fədai dəstələrini yaxalamağa görə daha kəndləri yoxlamağa gəlmirlər. Ara soyuyubdu, gəl kəndə anabacı səni görsün. Qaflantı altı ildən sonra – 1332-ci ildə Tehrandan kəndə dönür. O, bircə gün evlərində qaldıqdan sonra Taxt kəndinə bibisigilə gedir. Xoşbəşdən sonra görür ki, bibisigilə bir dəstə bəzəkli-düzəkli qonaq gəlmişdi. Axşam olur, qonaqların gəlişinin səbəbini bibisindən öyrənmək istəyir. Bibisi deyir ki, qonaqlar Seyid Xanıma (*Tahirə Haşimi*) elçiliyə gəlirlər.

Qaflantı: “Ay bibi bunları yola sal, getsin evlərinə. Anamı gələn həftə sizə göndərəcəkdəm. Bibiqızımla özüm evlənəcəyəm”, - deyir. Bibi də qonaqlara yaxşı qulluq edəndən sonra elçilərə yox deyib, yola salır.

Qaflantı hadisənin sabahısı gün evlərinə dönür. Beş gün sonra isə ata-anası ilə birlikdə Seyid Xanıma elçiliyə gedirlər. Nişan taxılır, şadlıq olur. Bir həftə sonra iş üçün yenə Tehrana dönür. Bir ildən sonra –1333-cü ildə

kəndə qayıdır. Toylarını tuturlar və bir ay sonra xanımı və ata-anası ilə birlikdə biryolluq Tehrana köçürlər.”³⁸

Qaflantı kənddən çıxandan sonra Tehrandə rast gələn müxtəlif işlərdə fəhlə kimi işləməyə başlayır. Sonralar rezin düzəltmə fabrikində fəhləliyinə davam edir və ömrünün sonuna qədər bu məsləkdə qalır. Daha sonra isə uzun illər işlədiyi fabrikdən ayrılır, özü kiçik bir emalatxana qurur və oğlanları ilə birlikdə rezin emalı ilə məşğul olur. Ümumiyyətlə, kasıb və yoxsul bir şəxs olan Qaflantı və hər zaman ağır əl əməyi ilə məşğul olmuşdur. Yalnız oğlanları böyüyüb boya-başa çatdıqdan və onun yanında işləməyə başladığından sonra öz işinə rəhbərlik edir.

Bu məktubdan məlum olur ki, Muradəli 1953/1332-ci ildə, yəni 20 yaşında ikən bibisi qızı ilə nişanlanmış və 1954/1333-cü ildə, 21 yaşında evlənmişdir. Bu evlilikdən Qaflantının Nasir, Hadir, Sabir, Cabir, Sahir adlı beş oğlu və Şəhla, Şəhrizad adlı iki qızı olmuşdur. Övladlarından yalnız bir qızı – Şəhrizad ali, qalanları isə orta təhsil almışdırlar. Orta təhsilini başa vurduqdan sonra kimisi atasının yanında çalışaraq ata məsləyini davam etdirir, kimisi isə başqa işdə işləyirlər.

Lakin S.V.Eloğlunun ikinci yazısında yenə də şair Eldar Muğanlının Qaflantı haqqında yazdığı bioqrafiyada olduğu kimi Qaflantının 1950/1329-cu ildə Tehran şəhərinə gəldiyi yazılır:

³⁸ Eloğlu S.V. Üzü xınalı illər. <http://ishiq.net/yaddast/5318>

“1324 Günəş ilində mənim 12 yaşım var idi. Ancaq yaxşını yamandan seçə bilirdim. Yeniyetməlik ömrümün ilkin günlərində idim. Demək olar ki, pöhrələnib boy atırdım. Həmənin ilin azər³⁹ ayında Azərbaycanın qəhrəman oğlu Seyid Cəfər Pişəvərinin rəhbərliyi ilə Cənubi Azərbaycanda Milli Hökumət yarandı. O, illər boyu tələşdən sonra öz milli borcunu ödəyə bildi. Vətənimizin birliksevər oğul və qızları bir daha da öz əlləriylə azadlıq bayrağını bütün şəhər və kəndlərimizdə dalğalandırdılar. Ölkənin mərkəzi olan Təbriz şəhərində Milli Məclis quruldu. Bütün şəhərlərimiz və bir çox kəndlərimizdə yeni məktəblər açıldı. İllər boyu oxuyub-yazmaqdan məhrum olmuş vətəndaşlarımız öz ana dilində açılan məktəblərdə dərs oxumağa başladılar. Bütün məktəb uşaqları ana dilimizdə dərs oxuduqlarına görə daha artıq sevinirdilər. Əldə etdiyimiz azadlıqdan ilhamlar alıb qəhrəman elimizin əsarət zəncirlərini qırdıqlarına görə şeirlər qoşdular. Ölkənin əli qabarlı işçisi və əkinçiləri daha öz əllərinin əməyinə özləri malik oldular. Ürəklərin pası günü-gündən silinirdi. Vətənimizin hər günündə toy-düynülə ötən günlərin şahidi olurduq. Azadlıq bayramı kimi davam edən şənlik günlərinin şahidi olduq. Öz milli ruhlarını əldə etmiş vətəndaşlarımız yeni həyat qurmaq arzusu ilə çırmalanıb abadlığa başlamışdılar. Bir çox səyyahların və ölkədən görüş edənlərin dediklərinə görə bir il ömrü olan Milli Höku-

³⁹ azər ayı - İranda Günəş təqvimində ilin 9-cu ayı.

mət dövründə yaranan imkanlar Azərbaycanımızda 60 il ərzində olan Pəhləvilər dövründən daha da artıq idi. Ancaq xalqımızı həmişə talayan maliklər, xanlar, ərbablar bu vəziyyəti təhamül etməyib, Milli Hökuməti yıxmağa fürsət axtarırdılar. Onlar Milli Hökuməti yıxmaq istəyirdilər. Pişəvərinin başçılığı ilə qurulan bu hökumət nəhayət, imperialistlərin qara qüvvələri və militar orduları tərəfindən təhciz olunmuş şah atəşinin qanlı əlləri ilə dağıldı. Azərbaycanda Milli Hökumətin qulluğunda olan minlərlə gənc qüvvələr öldürüldülər. Dar ağacları şəhər və kəndlərdə həftələrlə asılı qaldı. Tarix daha da nifrətli günlərini yaşadı. 1325-ci ilin azər ayını 21-ci günü azadlığımız Tehrandan yollanan qanlı çək-mələrlə talandı. Ömrümüz-günümüz qara gəldi. Fəlakət və bədbəxtliyimiz yenidən başladı. Ərbablar bir də kəndlərə hücum edib Milli hökumətə yardım edən kəndlilərə işgəncə etdilər. Var-yoxunu taladılar. Yaşadığı yerlərdən qovub çıxartdılar. Bizim də var-yoxumuzu əlimizdən aldılar. Quduz xanın adamları bizi yaşadığımız kənddən çıxartdılar. Ailəmiz bir ayrı kəndə köçdü. 4 il yeni köçdüyümüz kənddə qaldıq. Orada ölüm-zülm halında yaşadıq. 16 yaşına doldum. Minlərlə azərbaycanlı kimi Tehrana köçməyə məcbur oldum. Atam qonşumuzdan 6 tümən pul borc alıb mənə verdi. Anam isə bir yun yorğan gətirib mənə verdi. O, yorğanı mənə verəndə dedi: - "Səni Allaha tapşırıram". Anam-bacım, tay-tuşlarım ağlaya-ağlaya qaldılar.

Səhər çağı idi. Kənddən yola düşdüm. Piyada idim. Gözü yaşlı qalan istəklilərım məni yola saldılar. Şaban⁴⁰ ayı idi. Axşama qədər piyada yol gəlib Miyana şəhərinə çatdım. Miyanaya çatandan sonra 3 gün dayımın evində qaldım. Bir yük maşınına minib, 4 tımən pul verib, 14 saatdan sonra Tehran şəhərinə çatdım. Demək, 1329-cu Günəş ilindən sonra Tehranda yaşadım. Miyanadan maşına minib Tehranda Duxaniyyətqabağı deyilən bir yerdə maşından düşdüm. O çevrədə avara, sərgərdan dolanırdım. Nə məni tanıyan var idi, nə də mənim dilimi bilən. Bir neçə saat sərgərdan gəzəndən sonra bir tanımadığım kimsəyə rast gəldim. Nədənsə o məndən soruşdu: - "Həmşəhri hara gedirsən?" Elə bil sönməkdə olan çırağıma yağ tökdülər. Dedim: -"Təzə gəlmişəm. Bir yeri də tanımıram." Dedi: -"Mən də 3 gün qabaq gəlmişəm. Çox dolanandan sonra Duxaniyyət qabağında Əlixan Karacı deyilən yerdə neçə nəfərlə bir otaqda yatıb gecələyirəm. Hər gün 2 qran kirayə haqqı verirəm. Məndən savayı 50-60 nəfər də burada qalır. Gündüzlər gedib ölmə-diril işləyirlər, gecələr isə gəlib Əlixan Karacında gecələyirlər. Qalmağa yerin olmasa, gedək bizimlə bir mənşildə qal. Səhər olcaq gedib qar körüyərik, çörək pulumuzu taparıq, qəm eləm"- dedi.

Mən o həmşəhriyə ehtiyatla yanaşırdım, ondan çəkinirdim. Ona görə ki, mənə demişdilər "Tehranda ada-

⁴⁰ şaban ayı - Hicri Qəməri təqvimində 8-ci ay (*martın 4-dən aprelin 2-nə qədər*).

mı aldadarlar, başına mürk qoyarlar, olub-olanını əlindən alarlar”. Hələ adını bilmədiyim o azərbaycanlı cavanla birgə danışıq-danışa Əlixan Karacına çatdıq. Karaca çatdıqda onun düz dediyini başa düşdüm. Orada bir çox azərbaycanlı fəhlələr qalırdılar. Böyük bir salona oxşayan otaqda 50-60 nəfər işçi gecələr yatır və səhərlər iş dalısıya gedirdilər. İçəri girdikdə gördüm ki, üçbir, dördbir əyləşib söhbət edirlər. Kimisi bir qara somunu yavan-yavan şam eləyir, kimisi bir dırnaq peyniri qoyub qabağına çörək yeyir.

Bizə də: -“Buyurun çörək yeyin” - dedilər. Rahatladım, burada tək olmadığımı düşündüm. Yenicə tanış olduğum vətəndaşım dedi: - “Sən burda əyləş, mən gədim peynir-çörək alıb gətirim, birlikdə yeyək.” O, çörək alıb gətirdi, yeyib uzandıq. Amma yuxumuz gəlmirdi, yavaş-yavaş danışırdıq. Yatağım bircə də yun yorğan idi. Evdən gələndə o yun yorğanı anam, gecələr yerin isti olsun deyə mənə vermişdi.

Biz onunla yavaş-yavaş danışırdıq. Adını və doğulduğu şəhərin adını bildirmək istədi. O dedi: - “Mərənd şəhərinə tabe olan Ağbulaq adlı bir kəndində anadan olub, orada boya-başa çatmışam. Bir il yarım ki, kəndimizdən çıxmışam. Əvvəl Təbrizə getdim, orada iş tapmadım. Bu bir il yarım da qarnımı düz-əməlli doyura bilməmişəm. Adım Əkbər, fəmiliam isə Abbasidir.” O özünü tanıtdırandan sonra dedi: - “Sənin adın nədir, harısan?” Dedim: - “Miyənə bölgəsindən olan Çaroymaq

mahalının Heydərabad kəndindənəm, indiyədək öz mahalımda yaşamışam, adım da Muradəli, fəmiliam Qüreyşidi.” O məyus bir halda dedi: - “Mənim əlacım olmadı, naçar qaldım Tehrana gəldim, sən niyə gəldin? Dedim: - “Mən də məcbur qaldım. Azərbaycan milli Hökuməti dağılandan sonra o mahalın ərbabları və xanları çox adam öldürdü. Onlar gözümün qabağında mənim də əmimi öldürdülər, evimizi çəpdilər, var-yoxumuzu əlimizdən aldılar. Ailəmizi də yaşadığımız kənddən qovub başqa bir kəndə sürgün etdilər. Ölüm-zülm ilə orada qaldıq, yavan çörək də tapa bilmirdik, gəldim bəlkə Tehranda işləyəm, beş-on qran tapıb aparam”. Mən sözlərimi qurtarandan sonra Əkbər dəridən bir ah çəkdi. O sonra dedi: “Əcəb, buraya gələn 50-60 nəfərin hamısı elə bədbəxtlikdən Tehrana gəlibdir. Bir nəfər də öz xoşuna gəlməmişdir. Hər birini dindirəndən sonra görürsən ki, biri-birindən yazıq adamlardılar”. Əkbər sözünün davamında: “Mənim də atamı Seyid Cəfər Pişəvəri Bakıya gedəndən sonra şah cəlladları tutub Azərin ayının 21-də edam etdilər. Dar ağacından asdılar, bacı-qardaşlarımı yetim qoydular. Burda qalan gənc fəhlələrin çoxunun atası da mənim atam tək şah qoşunu Azərbaycana yürüş edəndən sonra öldürülübüdürlər. Bir çoxunun atası şurəviyə qaçıb orada yaşayır. Bəzilərinin ata, əmi, dayıları da Təbriz, Tehran zindanlarında dustaqdılar”. Sözü sonu: -“Allah Kərimdir” – dedi mənə. Əkbər başını atıb yatdı. Mən də yorğun idim, röyala-

rımla birgə uyub yatdım. Sabahısı gün səhər ayağa durdum. Əkbər də yuxudan ayıldı. O dedi: - "Mən gedirəm peynir, çörək alam, sən də bu balaca çaydanı apar, bir az çay tök, qoy dəm alsın. İşçilər axşamdan 6-7 böyük çaydana su töküüb səhərədək alışıb-yanan odun – puncun⁴¹ üstünə qoymuşdular. Çaydanlardakı sular səhər olunca qaynayıb hazır olmuşdu. Hər 3 nəfər, 4 nəfər bir çaydan dəmləyib içib yorğan və əşyalarımızı cəmləşdirib bir bucağa qoyub iş axtarmağa getdik. Qar kürəmək, hovuz, anbar suyu boşaltmaq, qəzet satmaqla 18 gün işlədik. Həmmənzil olduğumuz 50-60 nəfərin arasında yalnız üç nəfər yaşlı adam var idi ki, onların da yaşları 34-35 olardı. Qalanı 23 yaşdan aşağı olardı. O müddətdə bir nəfər də bizi və ya ayrılarını incitmədi. Qardaşcasına yaşayırdıq. Hamı biri-birinə hörmət və məhəbbət edirdi. Sağlam yoldaşlıqla işləyib keçinirdik. Bir aydan sonra bildim ki, o üç nəfər orta yaşlı adamların üçü də Milli Hökumətin fədailərindən imişlər. Onlar belə keçinirdilər ki, elə bil 50-60 nəfər həmmənzillilər bir ailənin üzvüdürlər. Həm də kimin pulu olmasaydı ona cibxərcliyi verir, işi olmayanda iş tapırdılar. Bu insaniyyət məni sevindirir, təzə tapdığım dostlarıma daha artıq inanırdım. O üç yaşlı vətəndaşların birinin adı Məşədi Muxtar idi. Bir gecə durub ayağa dedi: - "Uşaqlar, sizə iş tapmışam. Səhər tezdən durub İş Nazirliyinin saxıtmanın qabağına getməliyik, yerini eləmişəm, orada bizə iş verəcəklər.

⁴¹ punc - odun sobası - dəmirdən düzəldilmiş odun şominəsi (*ocağı*).

Hamılıqca sevindik. Səhər tezdən ayağa qalxıb, şələ-şüləmizi hazırlayıb yola düşdük. Şah Rza xiyabanında Dirəxti İskahı deyilən yerdə olan üç dükan vardı. Həmsəhriylə birgə oraya çatanda gördüm ki, bizdən savayı burada 3-4 yüz nəfər adam var. Əkbər mənə dedi: -“Bax bunların hamısı o birsi şəhərlərdən gəlibdilər, hamısı azərbaycanlıdır. Bir neçə saatdan sonra on iki yük maşını gəldi. Maşınlara doluşub yola düşdük. Bilmirdik bizi haraya aparırlar. İki saatdan sonra bir balaca şəhərçiyn qırağında maşınları saxlayıb bizi yerə düşürtdülər. Əkbər mənimlə bir maşında idi. Soruşdum: -“Əkbər bura haradır? O dedi: -“Bura Vəramindir”. Bütün işçilər yerə düşəndən sonra səfə düzüb işçilərin adlarını yazdılar. Hər 50 nəfərə də bir nəfər başçı müəyyən etdilər. Məhz onlar buradan İmamzadə Cəfərabadək yol çəkəcəkdilər. Bizim hər günümüzdə iki tımən müzd təyin etdilər. İşə başladılar. Hər gün Tehrandan çörək gətirirdilər. Hərəməyə bir az qənd və ya çay verirdilər. İki ay bu sayaq işlədik. Pul vermirdilər. Hər gün işdən buraxıldıqdan sonra gedib çöldən odun yığıb gətirirdik. O odunları satıb onun pulu ilə gündəlik xərcimizi ödəyirdik. İki aydan sonra iş qurtardı, bekar qaldıq. Aylıqlarımızı verməmişdən yenə yük maşınları gəlib bizi apardı. Dedilər, ayrı yerə gedirsiniz. Bir müddətdən sonra yük maşınlarının sürücüləri Kərəz şəhərinin yaxınlığında hamımızı maşınlardan yerə saldılar. Bir ay müddədində də orda qaldıq. Yeyib yatdıq, bekar qaldıq, çünki iş yox idi. Bir ay-

dan sonra dedilər: -“Bu gün sizlərə aylıq verəcəyik. Nəhayət, gəlib hərəməzə üç ay işləməyimizin müqabilində otuz tümən pul verdilər. Dedilər: -“Qatar Azərbaycana gedir, qatar hazırdır.” Bəziləri minib getdi, mən, Əkbər, bir Miyanalı və bir nəfər də Sarablı dostumuz Tehrana qayıtdıq. Yenə Duxaniyyət karxanasının yaxınlığında bir otaq kirayə edib orada qaldıq. Hər ay bir tümən hərəməz kirayə verirdik. Gecələr orada qalıb, gündüzlər iş axtarmağa gedirdik. Bəzən işləyir, bəzən də bekar qalırdıq. Beləliklə, günümüz bir çox Azərbaycandan didərgin düşmüş cavanlar kimi fəlakətlə keçirdi.”⁴²

Bu dolaşılıq isə şairin özü tərəfindən “Bizim kəndin birillik tarixi” poemasında verdiyi informasiyanın köməyi ilə açılır. Əsərin giriş hissəsində vücudnamələri xatırladan avtobioqrafik informasiyaları verməklə şair, əslində bu tarixlərin önəminə diqqət çəkmək istəmişdir. Poemada əsərin yazıldığı tarix müəllif tərəfindən belə qeyd edilmişdir:

*Tehrana gəldiyim yirmi beş ildi,
Həmişə gözümün yaşı töküldü.
Fəlak vurub məni yaman ağladır,
Bir ləhzə verməyir aman ağladır.
Oturmuşdum evdə qələm əlimdə,
Dərdimi yazırdım ana dilimdə,*

⁴² Eloğlu S.V. Üzü xınalı illər. İran/Tehran, Xudafərin jurnalı.1385-ci il, s.32-33.

*Tarixdə min üç yüz əlli bir idi,
Yenə zülümkarın sözü yeridi.*⁴³

Bununla yanaşı şair poemanın ilk dörd beytinin hər birində bir informasiya: poemanı 1351-ci (*Şəmsi təqvimini ilə*) ildə, Azərbaycan dilində yazdığını; həmin vaxt, yəni 1351-ci ildə Tehrana gəldiyinin 25 il olduğunu; “*Fələyin onu yaman aqılatdığını, keçən 25 ildə həmişə göz yaşı tökdüyünü və hələ də zülümkarın sözü yeridi*”yini xəbər verməklə bədii mətnədə sözün informativ funksiyasından bol-bol istifadə etmişdir.

Burada bizə lazım olan əsas məlumat Qaflantının 1351-ci ildə Tehrana gəldiyinin 25 il olmasıdır. Deməli, əsəri yazarkən 39 yaşında olan Qaflantı 14 yaşından – 1947/1326-cı ildən Tehran şəhərində yaşamağa başlamışdır. Göründüyü kimi burada qeyd olunan tarixlər Eloğlunun 1-ci yazısı ilə tamamilə uyğundur.

Bütün bunlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, Eloğlunun Qaflantının xatirəsindən hazırladığı 2-ci yazısındakı “*Ailəmiz bir ayrı kəndə köçdü. 4 il yeni köçdüyümüz kənddə qaldıq. Orada ölüm-zülm halında yaşadığımız*”, – dedikdə şair özünü deyil, ailəsini nəzərdə tutmuşdur. “*Demək, 1329-cu Günəş ilindən sonra Tehrandə yaşadım*”, cüm-

⁴³ Qaflantı M.Q. Ulu Çınar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, s.21.

ləsi ilə həmin vaxta qədər Tehranın ətrafında yaşayan Qaflantı didərgin illərinin sona çatdığını qəsd etmişdir. Yazıdakı digər bir uyğunsuzluq: “16 yaşına doldum. Minlərlə azərbaycanlı kimi Tehrana köçməyə məcbur oldum” – isə müəllifin xətası kimi qəbul edilə bilər.

1947-1951 illərdə yaşamaq və mübarizə aparmaq üçün dogma yurdundan didərgin düşən Muradəlinin Şüvər kəndindən başlayan sürgün həyatı öləndək davam edir. Əlbəttə, bu *sürgün* sadəcə Qaflantının Tehran-da yaşaması ilə əlaqəli deyildi, onsuz da o, İranın harasında olursa, olsun işğalçı-kölə havasını udacaqdı.

Göründüyü kimi Qaflantının xatirələri onun yeni-yetməlik və ilk gənclik illərini yaşadığı mühitlə birlikdə çox aydın şəkildə əks etdirmişdir.

Didərgin illəri və bu illərin bir ömürlük xatirələri Qaflantıya aşırıq şeiri janrlarında yazdığı ilk qələm təcrübələri ilə yanaşı, həm də Azərbaycan ədəbiyyatında ona əbədi yaşarlılıq qazandıran sonrakı ədəbi fəaliyyəti üçün gərəkən həyat materialları vermişdir.

O vaxtlar Tehranın kənar məhəllələrindəki çayxanalarda tez-tez Azərbaycan aşığı çalır-oxuyurdular. Həmin məhəllələrin birində yaşayan işsiz Qaflantı vaxtının çoxunu öz bibioğlusu Türkoğlu ilə birlikdə bu aşırıq çayxanalarında keçirərmiş. Ana laylası tək dogma bu el sənəti isti yuvasından, yaxınlarının qayğı və sevgisindən ayrı düşən gənc Muradəlinin dərddi-qubarlı könlünə ci-

ğır açmış, onun ədəbi yaradıcılığına təkan vermişdir. Lakin onun yazdıqlarını çap etdirmək imkanı olmamışdır. Çünki Şah diktaturası Azərbaycan dilində heç bir yazının yayılmasına icazə verməzdi. Sonralar bibliofillər “Dostlar görüşü” dərnəyi ilə tanış olurlar və yalnız bundan sonra Bulud Qaraçurlu Səhənd (1926-1979) onların hər ikisinin şeirlərinin bədii çatışmazlıqlarını düzəldərək üzə çıxardır.

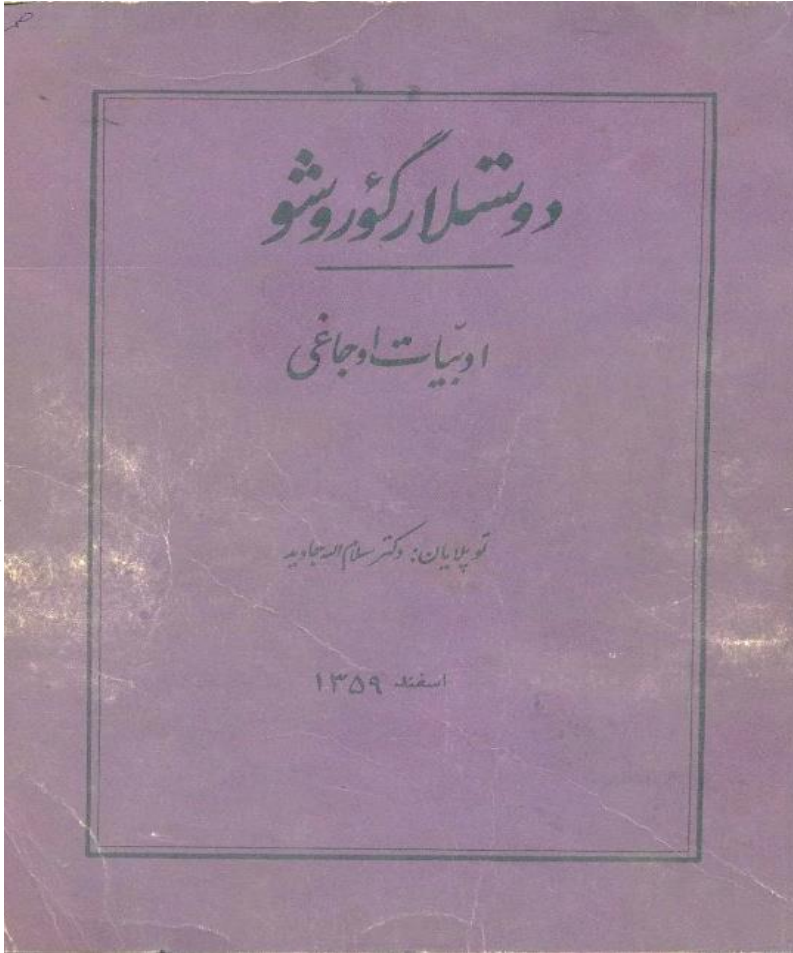
Dr.Səlamullah Cavidin “Dostlar görüşü” kitabında qeyd etdiyinə əsaslanaraq Qaflantı 1976/1355-ci ildə bu dərnəyə qoşulur və onun yaradıcılıq dövrünün inkişafı başlayır. Dr.Səlamullah Cavid həmin kitabın 15-ci səhifəsində belə yazır: “Ağayə Cavid Hidayət Nurazəri bizi görüşlərə dəvət etmişdi. 1355-ci ildə ağayə Fəthi⁴⁴ Sədəqiyanini və neçə ay ondan qabaq Bürcəli⁴⁵ ilə Muradəli⁴⁶ Azərbaycan şeirlərinə əlaqəmənd olmalarını söylədilər. Bürcəli nisbətən mürəttəb və Muradəli isə ondan az görüşə gələrdilər. Onların yazdığı ibtidai şeirlər varid dostlar tərəfindən və xüsusən görüşdən qıraq Qaraçurlu⁴⁷ vasitəsilə islah olunardı.

⁴⁴ Nüsəratullah Fəthi (*Atəşbak*)

⁴⁵ Bürcəli Qureyşi (*Türkoğlu*)

⁴⁶ Muradəli Qureyşi (*Qaflantı*)

⁴⁷ Bulud Qaraçurlu (*Səhənd*)

Dr.Salamullah Cavidin "Dostlar görüşü" kitabı

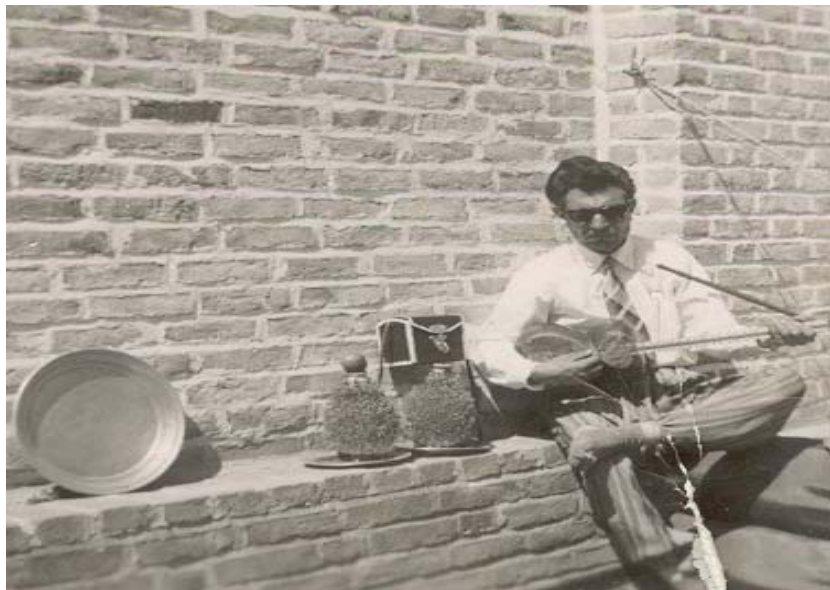
“Cənubi Azərbaycan Demokratik Ədəbiyyatının taleyi elə gətirmişdir ki, o ilk addımlarını İkinci Dünya müharibəsi cəbhələrində döyüşlərin alovlandığı çağlarda atmalı olmuşdur. O zamanlar İrana doldurulmuş alman casusları ölkəni fitnəkarlıqlar yuvasına çevirmək istəyirdilər. İrandakı mürtəcelər zəhmətkeş insanlarda azadlıq ideyalarına qarşı nifrət oyatmaq naminə dəridən-qabıqdan çıxırdılar. Ancaq zəhmətkeş insanlar mürtəcelərin bu qərəzlərlə dolu fəaliyyətlərini qətiyyətlə dəf edirdilər. Zəhmətkeş insanların arasından çıxan söz ustaları azadlıq, müstəqillik, xoşbəxtlik şərəfinə birbirindən gözəl əsərlər yaradırdı.”⁴⁸ İkinci Dünya müharibəsi bitdikdən, sovet qoşunları Cənubi Azərbaycandan çıxdıqdan və 1946-cı ildə Milli Hökumətin süqutundan sonra Cənubi Azərbaycanda susqunluq və dəhşət hakim kəsilir, irtica durğunluğu dövrü başlanır, mədəni həyatın bütün sahələrində olduğu kimi ədəbiyyatda da canlanma sönükləşir. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında uzun illəri əhatə edən bu dövrdə Şah rejiminin dəhşətli təqib və repressiyalarına baxmayaraq, G.Sabahi, H.Sahir, Səhənd, H.Tərən, M.Dirəfşi, Ə.Alav, Y.Şeyda, A.Bariz, A.Sabiri, Ə.Nabdil, S.Behrəngi, Qaflantı, Türkoğlu, H. Fərşbaf, B.Zəmani, H.Düzgün, Çayoğlu, K.Ba-

⁴⁸ Tudə Ə. Mənə elə baxma (XV), Sənət fədaisi. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 2019, s.146.

_____ Fədai şair Qaflantının həyatı və sənəti rıış, M.Savalan və başqa qələm sahibləri birlikdə ədəbi prosesi çətinliklə də olsa davam etdirirdilər.

60-cı illər Qaflantının ədəbiyyata, xüsusilə aşıq şeirinə və sənətinə maraq göstərdiyi, boş vaxtlarını aşıqların topladığı çayxanalarda keçirdiyi illəridir. Məhz bu illərdə o, Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının bir qolu olan aşıq sənətini dərindən mənimsəyir və bununla bərabər özü də şeirlər yazırdı. Qaflantı keçirdiyi iztirabları, həyəcanları, sevinc və kədər hisslərini, yaddaşında pozulmayan irili-xırdalı ictimai hadisələrin izlərini şeirlərində əks etdirməyə çalışırdı.

M.Q.Qaflantının o vaxtlar Tehranda fəaliyyət göstərən azərbaycanlı xanəndələrlə təsadüfi tanışlığı və səsinin yaxşı olması onu Tehranda Hava Qüvvələrinə mənsub olan "*Niruye Həvayi*" radio stansiyasında xanəndə kimi iştirak etməsinə gətirib çıxarır. O, 1962-64/1341-43-cü illərdə arabilir ora gedib çıxış edərdi. Gözəl, incə sənətlərə meyil və maraqlı Qaflantının bir həvəskar kimi tar çalması da olmuşdur.

Qaflantı tar çalarkən

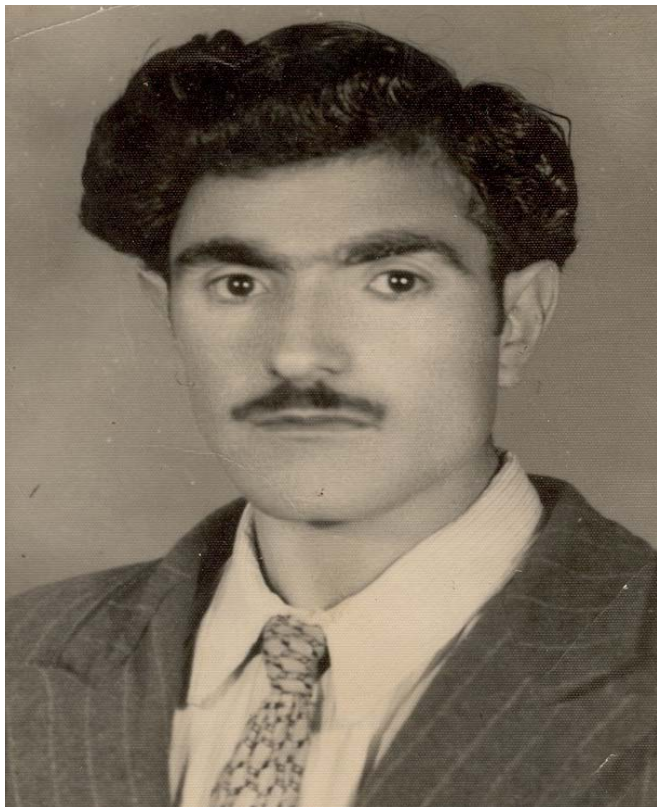
Bu illərdə İranda – Cənubi Azərbaycanda olan şəraitlə əlaqədar olaraq hər hansı bir yazarın yazdığı əsəri yazılma tarixinə görə nəşr etdirmək imkanı olmurdu. Əsər ya senzuradan keçmirdi, ya da yalnız münasib şərait yarananda çap edilə bilirdi.

Məlumdur ki, hər hansı bir ədəbi proses onu yarıdan mühitlə, həmin mühitdə hakim olan siyasi atmosferin yaratdığı ictimai-siyasi şəraitlə əlaqəlidir. İranda ədəbi proses normal qaydada getmədiyindən, yazarlar müxtəlif təzyiqlərdən yayınmaq üçün bəzən yazdığı əsərin yazılma tarixi təhrif edilir və ya imzasız çap edi-

lirdi. İnqilab ərəfəsində İranda nəşr edilən qəzet və jurnallarda saysız-hesabsız belə imzasız şeirlərə rast gəlmək mümkündür. Ədəbiyyatın mübarizə vasitəsi kimi çıxış etdiyi bu dövrlərdə Qaflantı monarxist rejimin bütün eybəcərliklərini ifşa etməklə yanaşı, maarifləndirici şeirlər də yazır, zəhmətkeş xalq kütlələrinin gözünü açmağa, onları hər cür istismara, zülmə və ədalətsizliyə qarşı mübarizədə birliyə çağırırdı:

M.Q.Qaflantının həcmcə ən böyük əsərlərini: “Bizim kəndin birillik tarixi” və “El peşəsi” poemalarının mövzu etibarı ilə uşaqlıq və yeniyetməlik illəri ilə bağlı olması şairin taleyində façıəvi rol oynayan həmin illərin yaddaşında dərin izlər buraxdığını və bu izlərin həm də tamamilə onun poetik təfəkkürünə hopduğunu göstərir. Bu əsərlərdə müəllif hadisələrin cərəyan etdiyi coğrafi məkanda – Cənubi Azərbaycanda xalqın real həyatının iqtisadi, ictimai-siyasi, mənəvi boyutlarını ədəbi priyom və obrazlar vasitəsilə ustalıqla əks etdirmişdir. Uşaqlıq çağının əziz xatirələri əsasında yazdığı “El peşəsi” (1977/1356) poemasında Çaroymaq mahalındakı həyatın iqtisadi və mədəni-mənəvi tərəfləri, “Bizim kəndin birillik tarixi” poemasında isə əsasən oradakı ictimai-siyasi mənzərə təsvir və təcəssüm etdirilir. Öz doğma kəndinin birillik tarixini, orada olub-bitənləri təsvir etməklə şair, həm də qısa ömürlü Milli Hökumətin yaranması tarixini əks etdirmişdir. Milli Hökumətin sükutu və qəddar şah rejiminin Azərbaycanda törətdiyi vəhşiliklə-

ri – gənc şairin yaddaşında həkk olan gerçəkliklər “Bizim kəndin birillik tarixi” (1972/1351) poemasında təsirli bədii lövhələrlə öz əksini tapmışdır.

Muradəli Qüreyşi Qaflantı gənclik illərində

1.4. Tehran milli-ədəbi mühiti – mühacirət dövrü

XX əsrdə bütün Şərq ədəbiyyatlarının, o cümlədən İran ədəbiyyatının qarşısında dünya ədəbiyyatına inteqrasiya olmaq məsələsi dururdu. Bu dövrdə “bir də XIX əsrin əvvəllərindən salon ədəbiyyatçılığından doğmuş modernizm vardır. Modernizm təkamül yolu ilə ədəbi tərəqqiyə deyil, ədəbiyyatın klassik qaydalarının dağıdılıb yeniləşdirilməsinə tərəfdar çıxır. Bu adamlar adətən burjua ailələrindən çıxmışdılar və ədəbiyyat onlar üçün sənətdən çox əyləncə idi. Modernizm əslində yenilik xatirinə yenilikdir. Pis işlər yoluxucu olur. Ona görə modernizmin ənənəvi ədəbi cərəyanlara və üslublara təsiri də güclü olub. Lakin bu heç də modernizmin elitə, eksperimental və qeyri-peşəkar təbiətini aradan qaldırmır”.⁴⁹ XX əsrin əvvəllərində İran ədəbiyyatında, ilk növbədə poeziyada başlanan novatorluq axtarışları əsrin sonlarına qədər davam etmişdir. İranda *yeni şeirin* atası sayılan Nima Yuşic Avropaya çıxmaq problemini həll etməyə çalışırdı. Ümumiyyətlə, XX əsrdə Qərbi ədəbiyyatı İran ədəbiyyatının xarakterini müəyyənləşdirən təsir amillərindən biri kimi çıxış etmiş, bu proses Nima-dan sonra da davam etmişdir. Avropa şeirinin təqlidi

⁴⁹ Əliyev R. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Bakı, “Mütərcim”, 2008, s.287.

geniş yayılmışdır. Rembo, Rilke, Elüar, Apolliner, Lor-ka, Eliot, Mayakovski kimi şairlər, simvolizm, dadaizm, sürrealizm kimi cərəyanlar İran poeziyasına dərin təsir bağışlamış, yeni şeirin bir çox nümayəndələri həm də Qərb modernizmi nümunələrini fars dilinə tərcümə etmişlər. Bu isə əks reaksiya doğurmuş, ənənəçilərin kəskin mənfi münasibəti ilə qarşılaşmışdır. ("Bu da bir həqiqətdir ki, Güneydə ədəbiyyatın yeni ictimai məzmun kəsb etməsi, yeniləşmə-cağdaşlaşma prosesinə keçidi Məşrutə İnkilabı dövründən başlanmışdır. Hələ 1918-19-cu illərdən etibarən rüşeymləri qoyulmuş modernləşmə prosesinin önündə isə Tağı xan Rüfət gəlirdi").⁵⁰

Bu yenilikçi dalğaları dəstəkləyən ifrat modernistlər və ona qarşı çıxan ifrat ənənəçilərin ədəbi-ideoloji çarpışmalardan çıxıb öz məcrasıyla axan Şəhriyar poeziyası, nəinki Cənubi Azərbaycan, hətta İran poeziyasının gələcəyinə cığır açırdı. O vaxt fərqli bir yolla gedərək, ifrat ənənəçi və ifrat modernist düşüncələrdən qorunmağı bacaran Şəhriyarın uğurunun başlıca təminatçısı isə ümumxalq sevgisi və rəğbəti olmuşdur.

Bu dövrdə İranın sənaye və ticarət mərkəzi olan Tehran şəhəri, həm də ölkənin elm və mədəniyyət mərkəzi idi. Əsasən İran və Ərəb İslam mədəniyyətindən

⁵⁰ Fuad E. Güney Azərbaycanda çağdaş ədəbi proses. Bakı, Hədəf Nəşrləri, 2016, s.9.

təsirlənən Tehran mədəniyyəti daxili miqrasiya səbəbindən ümumiyyətlə, müxtəlif etnos və mədəniyyətlər zənginləşdirilirdi. Dövrün mütərəqqi ziyalıları bu qədim şəhərə toplaşaraq burada fəaliyyət göstərirdilər.

Ağrılı-acılı didərgin illəri Muradəlinin ədəbi yaradıcılığına, daha doğrusu, ədəbi mübarizəsinə keçid rolunu oynayır. Tehranda başlayan bu dövr elə Tehranda da bitir. Azərbaycanlıların sayına görə ən böyük Türk şəhəri olan Tehranda Muradəli köçündən ayrı düşən durna kimi öz qatarına qovuşur, vətənpərvər, mübariz oğulların çərgələrində öz yerini tutur. Dövrün ədəbi-mədəni şəxsiyyətləri ilə tanışlığı get-gedə çoxalır və möhkəmlənir. Bu tanışlığın təməli onun 1976/1355-ci ildə fəhləliklə yanaşı, "Dostlar Görüşü" dərnəyinə qoşulmasıyla daha da möhkəmlənir. Hər iki həftədən bir evlərdə təşkil edilən ədəbi iclaslar Qaflantının yaradıcılığında bir dönüş nöqtəsinə çevrilir. O, Azərbaycanın milli şairi Səhəndlə yaratdığı ədəbi əlaqədə ədəbiyyatın sirlərini, bədii normalarını dərindən öyrənir və onlara öz ədəbi əsərlərində də riayət etməyə çalışır.

یاریک دوشدو
 اعلیم حدیقید یاشایان زامان ،
 بختیار چاغلاری یاریک دوشدو ،
 بیلدی انسانین قدیمی انسان ،
 شعلیک یاشاندی باکی شیرواندا ،
 اولدور یازیندا آذربایجاندا ،
 سونوز هر چاغلاری یاریک دوشدو ،
 اورموردا سالاسدا امیدده ، معنادا ،
 برآن کوه نروی یادلاردا بیزه ،
 کیش نورس چاردی داغلاردا غمزه ،
 گلن قونا غلاری یاریک دوشدو ،
 قرمان ششرو ، شانلی تبریزه ،
 شرفه یاشاردی بوراندا چنده ،
 بوی آکاردی انیم شانلی وطنده ،
 بابک سایاقلاری یاریک دوشدو ،
 آزارلیق یولوندا دوگوش دکوشنده ،
 نظام پاشالارا ووران فرستی ،
 ایکدی کور اوغلو نون شانلی ، شرفی ،
 خلیقن وایاغلاری یاریک دوشدو ،
 چورده عاشیقدارین سازلی ، صحبتی ،
 چوققدی حسن سمسی ساغیلده سلولو ،
 قبران نبی نین آزارلیق یولو ،
 قاریال جیناقلاری یاریک دوشدو ،
 قوچاق حجری نین پلادان قولو ،
 آناسیز دوشمانا ورمدیک آلمان ،
 چپچیکلی داغلاری یاریک دوشدو ،
 ملی حکومتی تورولان زامان ،
 داغدران چپیلدی گونگی سیرده مان ،

“Dostlar Görüşü” adlı kitabda Qaflantının
dərç olunan şeirlərindən bir səhifə

Maraqlıdır ki, ömrünün çox hissəsini vətəndən uzaqda – mühacirətdə yaşayan M.Q.Qaflantının poetik düşüncə məkanı heç dəyişmir. Cənubi Azərbaycan torpaqları, xüsusən Çaroymaq mahalı Qaflantı poetizminin ana vətəni olaraq sabit qalır. Bütün varlığı ilə vətənə bağlı olan şair qürbətdə doğma yerləri unutmayıır:

*Ayrılib vətəndən düşsəm də yana,
Bağlıdır ürəyim Azərbaycana.*

Şair ürəyində dərin izlər buraxan yaşıl meşələri, al laləli çölləri, bol məhsullu tarlaları, qar örpəkli dağları, ayna bulaqları, gur axar çayları həsrətlə xatırlayır və onları vəsf edir. “*Qürbət eldə daim tutdum öz elimin sorağın*”, – deyən, el-oba hicranına dözə bilməyən şair yazır:

*Qaflantı hicrana dözə bilməyir,
Əlin ellərindən üzə bilməyir,
Ölkədən aralı gəzə bilməyir,
Qürbətdə bağçanı, barı neyləyir.⁵¹*

Beləliklə, şairin zehni, xəyalı uşaqlıq və gənclik çağlarının bir hissəsini başa vurduğu yerlərdə seyr edir:

*Ana torpağımın gülü-gülşanı,
Aləmə yayılmış şöhrəti-şanı,*

⁵¹ Qaflantı M.Q. Ulu Çınar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, s.117.

*Gözəl vətənimin çölü, kövsanı,
Çiçəkli dağları yadıma düşdü.*

*Qaflantıyam, andım o günləri mən,
Canlandı gözümdə çiçəkli vətən.
Keçdi ürəyimnən o gül, o çəmən,
Bülbüllü bağları yadıma düşdü.*

O, vətəni, ana torpağı müqəddəs sanmışdır:

*Müqəddəs bilmişəm ana torpağın
Dərəsin, tərəsin, bağçasın, bağın.*

Şairin dünyaya açdığı pəncərə də elə oradandır. Lirik məni bəzən keçmiş və gələcəyə xəyalı uçuşlar etsə də, bədii tərənnüm və təcəssüm predmetinə çevirdiyi tarixi dövr öz yaşadığı zamanı və mühitidir. Onun bütün əsərlərində məkan, zaman və bədiilik paralel gedir. Burada azadlıq aşıqı, vətən sevdalı lirik mən, sanki öz milli kimliyinin keşiyində daim ayıq-sayıq dayanan sazlı-sözlü, tarlı-kamanlı bir əsgərdir:

*Sevib-sevilənin qoca dünyada
Dövləti vətəndir, yarı vətəndir.
Ayaqlansa vətən, gələr fəryada,
Namusu vətəndir, arı vətəndir.⁵²*

⁵² Qaflantı M.Q. Ulu Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, "Elm və təhsil", 2020, s.219.

Tehran milli-ədəbi mühiti Muradəlinin poetik təfəkkürünün parlamasında önəmli rol oynayır. Şeirlərində emosionallıq və pafos yüksəlir. Kədər, dərd-ələm və şikayətin yerini daha çox hərarətli, kəskin tənqidi-siyasi şeirlər tutmağa başlayır. Şairin bu dövrdə qələmə aldığı əsərlərin demək olar ki, hamısı ictimai-siyasi mövzularındadır.

Hadisəçilik, əhvalatçılıq, hadisə və gerçəkliyin obyektiv təsviri onun yaradıcılığında epik əsərlərini meydana çıxarır. Məzmununa görə epik xarakter daşıyan, lakin yazılma və işlənmə tərzinə görə lirik planda verilən süjetli şeirlərinin sayı artmağa başlayır. Bu tipli şeirlərində sənətkar öz hiss və duyğularının lirik tərənnümü ilə yanaşı, gerçəkliyə münasibətini də göstərir.

Belə şeirlərdən biri də “Təpeyin dağı”⁵³ (1977/1356) adlı süjetli şeiridir. Şeirinin dili və üslubu Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” əsərinə bənzəyir. Lakin Qaflantının bu şeiri məzmunca daha çox ictimai, mütərəqqidir. Anaların daha aslanlar doğmadığını düşünüb qayğılanan lirik mən üzünü yurdunun nəhəng, qocaman dağlarına tutur:

*Təpeyinin aslanların qocaldı,
Yadlar gəlib xalqımızdan bac aldı,
Quduz qurdlar gunu-gundən güc aldı,
Qadınların daha aslan doğmayır,
Yağuların xırtdəyini boğmayır.*

⁵³ Təpeyin dağı - Çaroymaq mahalında qocaman bir dağın adı.

Bir tərəfdən də şair qansız-qadasız illərdə doğma el-
lərinin sakit, firavan keçən həyatını xatırlayıb qəmlənir:

*Keçən illər nisgilimiz yoxudu,
Yırtıcılar bizə bir tor toxudu,
Qara bayquş qəm rəcəzin⁵⁴ oxudu,
Tora düşdük əldən getdi çaramız,
Çox zamandı sızıldayır yaramız.*

Təpeyin dağının ətəklərində yaşadığı illərlə sonrakı
həyatını müqayisə edərək ortaya tükürpədicə tablolar
çıxarır:

*Qara duman başın üstə çökəndə,
Xarıldayıb göydən dolu təkəndə,
Sel atlayıb yan-yöyrünü sökəndə,
Dörd bir yandan ildırımlar şaxırdı,
Su yerinə qırmızı qan axırdı.*

Və o, vətən torpaqlarını qanı ilə suvaran inqilab ba-
hadırlarının intiqamını almağa səbrsizlənir.

*Heydər baba el içində bəllənir,
Qəm şaləsi kurayinə təllənir,⁵⁵*

⁵⁴ rəcəz - döyüşdə döyüşənlər tərəfindən deyilən hərbə-zorba sözləri;
əruz vəznində olan şeir formalarından birinin adı.

⁵⁵ təllənir - bir-birinin üstünə yığılır.

*Zülm əlindən sıldırım daş dillənir,
Haray salır, aslanlarım nec oldu?
Qaş qaraldı gəlmədilər gec oldu?*

Sanki vətənin bütün dağları *el içində bəllənən “Heydər baba”*nın səsinə səs verir:

*Eynal-Zeynal səsimə səs verəndə,
Səs culqanar başı qarlı Səhəndə,⁵⁶
Qovzar başın, sanki duşub kəməndə,
Urəklənib bir ucadan bağırar,
Şah dağından bizə komək çağırar.*

Çətin anlarında təbiətə sığınan, yurdunun ucalıq, məğrurluq, dözümlü və sədaqət simvolu olan dağları ilə dərdləşən lirik mən çox keçmir ki, toparlanır:

*Darıxma elimə – dedim – bu qədər,
Haray da bizimdi, hay da bizimdi.
Qış çıxıb, bu qarlar əriyib gedər,
Bahar da bizimdi, yay da bizimdi,⁵⁷*

– deyir və yenidən güclənir.

⁵⁶ Cənubi Azərbaycan dağlarının adları.

⁵⁷ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, s.53-65.

1.5. Yaradıcılığının çiçəklənmə dövrü

İran İslam İnqilabı ərəfəsində, yəni inqilaba bir-iki il qalmış Cənubi Azərbaycanada bir mübarizə silahı kimi şeirləri kaset⁵⁸ şəklində yayırdılar.

Qaflantı və onun Türkoğlu ləqəbi ilə yazan biblioqrafusu həmin illərdə ədəbiyyatın kasetli mübarizəsinin fəalllarından olmuşlar. Türkoğlu da Qaflantı kimi təhsil almaq imkanı olmayan savadsız, zəhmətkeş bir adam idi. O zamanlar siyasətlə məşğul olan ziyalılar onlardan şeirlərini alır, yaxşı səsi və diksiyası olan başqa adamlara oxutdurur və lentə yazırdılar. Sonra kasetdə olan nümunələr xalq arasında yayılırdı. Bu kasetlər başqalarının səsi ilə yazıldığı və müəllifin adının qeyd olunmadığı üçün oradakı şeirlərin kimə aid olduğu da məlum olmurdu. Onların yaxın adamları belə milləti rejimin əleyhinə qaldıran bu şeirlərin kimə aid olduğunu yalnız İran İnqilabı qələbə çaldıqdan sonra bilmişlər.

İnqilab ərəfəsində Qaflantının şeirlərindən ibarət kasetlər hazırda Kanadanın Vankuver şəhərində yaşayan, Qaflantının yaxın dostlarından olan Əlirza Miyanalı⁵⁹ tərəfindən hazırlanmışdır. Ə.Miyanalı kasetin necə

⁵⁸ kaset - fotoplyonka, maqnitofon, video yazıları üçün qoruyucu qutular.

⁵⁹ Əlirza Miyanalı - Güney Azərbaycanın tanınmış şairi və jurnalisti. 1956/1335-cı ildə Miyanə şəhərində doğulub. Hazırda Kanadanın Vankuver şəhərində yaşayır. Uzun illər "21 Azər Nehzəti" adıyla tanı-

hazırlanması haqqında öz məktubunda belə yazır: “İnqilab illəri idi. İran Şahı qaçmış, səltənət rejimi dağılmış, şahçılar və səltənətin tərəfdarları gizlənmiş, ya inqilabçılar tərəfindən təqibə məruz qalmış və yaxud da xarici ölkələrə qaçmışdılar. Tehranın Səadətabad məhəlləsində yaşayan bir “SAVAK”⁶⁰ məmuru inqilabçıların qorxusundan gizlicə olaraq sakitcə ev-eşiyini buraxıb aradan çıxmışdır. Haradansa bilmirəm necə, “Xalq Fədailəri Təşkilatı”nın üzvlərindən bir neçəsi bu məsələdən xəbər tutub o evi müsadirə etmiş, oranı təşkilatın ofisi kimi istifadə edirdilər. Mən isə həmin evdə bu xalq fədilərindən bir otaq almış və özümə iş yeri eləmişdim. İnqilabın ilk anlarından oranı Güney Azərbaycan ədəbiyyatı üçün studio əvəzi istifadə edirdim. Şairlərin səsini yazır, musiqi kaseti hazırlayır, şeir-musiqi tərtib edir, Tehran Danişqahı qarşısındakı kitab mağazalarında yayır, kaset satan yerlərə satış üçün hazırlayırdım. Heç yadımdan çıxmaz, fədailərin qızğın siyasi mübahisələrinin tən ortasında birinci səsyazmanı mərhum şairimiz Qaflantı ilə hazırladım. Təbii idi ki, günün nəbzi ilə tən, zamanın

nan Güney Azərbaycanda baş verən Milli-Demokratik Hərəkatı və bir il ömür sürən Milli Hökumət haqqında geniş tədqiqat aparmış və bu tədqiqatın nəticəsini II cildlik kitabda “Silahla ölçülən torpaq” adı altında nəşr etdirmişdir. Bundan başqa 6 şeir kitabı: “Yaratmaq yaşamaqdır”, “Qürbət nəğmələri”, “Vanikuverdən məktub”, “Secilmiş əsərlər” və s. nəşr olunmuşdur.

⁶⁰ Savak (سازمان اطلاعات و امنیت کشور - سازمان اطلاعات و امنیتی کشور) Sazeman-e Ettela'at və Əmniyyət-e Keşvər (Ölkənin Kəşfiyyat və Təhlükəsizlik Təşkilatı)

abı-havası ilə ortaq, dənizin tufanı kimi kükrəyən, xalqın tələbatına uyğun ilk şeir Qaflantının “Araz” şeiri Arazın dilindən kasetə yazıldı:

*Dinləyin, o taylı, bu taylı ellər,
Neçə ildir mənə böhtan deyirlər.
Yoxsa, həqiqətə vaqif deyillər,
Odlar ölkəsində çoşqun Arazam,
Olmayıb, olmaz da yolumu azam.*

Bundan başqa Qaflantının inqilabi əhvali-ruhiyyə daşıyan şeirlərindən bir neçəsi də seçildi, məşqlərə başladıq. Qaflantı şeirləri oxuyur və mən onları yığırdım. Dəqiq yadımdadır ki, kasetə yazacağımız şeirləri səkkiz dəfə təkrar etdik. Bəzən Qaflantı inciyib təkrarlardan səbirsizləşir və zarafatla ara-sıra mənə söyüşlər də edirdi. Şeirlər yığılandıqdan sonra hər şeirin mətninə uyğun musiqi seçirdik. Nəhayət, bir həftənin içində kaset hazırlandı. Bunu da qeyd edim ki, Qaflantının bir həftə ərzində çəkdiyi əziyyətin nəticəsi çox yaxşı və özünün də ürəyincə oldu. Qaflantının bir həftə Tehranın Səadətəbad məhəlləsində yol döyməsi yaxşı nəticə ilə tamamlandı. Bu bir həftə ərzində işimizdən əlavə Qaflantı müəllimlə yazıb-pozduq, danışdı-güldük. Bu xalq fədaisi ilə siyasi mübahisələrə də qatıldıq. Ancaq işi başa vurduq. Beləliklə, inqilabın ilk həftələrində o zamanın imkanlarına uyğun birinci Azərbaycan şeir kasetini Qaflantının şeir-

Fədai şair Qaflantının həyatı və sənəti ləri və öz səsi ilə tamamladıq. Sonra başqa şeirlərə də yol açıldı".⁶¹

Ə.Miyanalının məktubu Qaflantının həm də bir şair və ictimai şəxsiyyət kimi öz dövrü ədəbi prosesinə öndərlik etdiyini təsdiq edir. Onun qayğı və məsuliyyətinəndən doğan bu öndərlik ruhu bütün yaradıcılığında aydın hiss olunur:

*Sevib sevilənin qoca dünyada
Dövləti vətəndir, yarı vətəndir.
Ayaqlansa vətən gələr fəryada
Namusu vətəndir, arı vətəndir.*

...

*Çəkər qayğısını öz diyarının,
Sülhün, səadətin, düz diyarının,
Sənət diyarının, söz diyarının,
Kamanı vətəndir, tarı vətəndir.*⁶²

Həmin illərdə Qaflantının ədəbi fəaliyyəti ölkədə yaranmış ictimai-siyasi və mədəni mühitlə sıx əlaqəli idi. Onun şeirləri 80-cı illərdən sonra istər Azərbaycanda, istərsə də Tehranda Azərbaycan dilində çıxan qəzet və jurnallarda: "Yoldaş", "İnqilab yolunda", "Azadlıq",

⁶¹ Miyanalı Ə. Güney Azərbaycan ədəbiyyatından xatirələr, <https://ishiq.net/yaddast/3945>

⁶² Qaflantı M.Q. Ulu Çınar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, "Elm və təhsil", 2020, s.219.

“Yeni yol”, “Füruği Azadi”, “Əsri Azadi”, “Körpü”, “Dədə Qorqud”, “Azəri”, “Bəhare Zəncan”, “Xudafərin”, “Araz”, “Öyrənci nəşriyələri” və s. çap olur və bu günə kimi davam edir.

1976-1980-ci illər M.Q.Qaflantının ədəbi və ictimai-siyasi qurum və dərnəklərlə əlaqələrinin genişləndiyi, ədəbi və ictimai fəaliyyətlərinin artdığı illərdir. Bu illəri şərti olaraq Qaflantının yaradıcılığının çiçəklənmə dövrü hesab etmək olar. Çünki məlum səbəblər üzündən şairin yaradıcılığının illər üzərə kəmiyyət göstəriciləri dəqiq olmadığından, Qaflantı yaradıcılığının çiçəklənmə dövrünün sərhədlərini də dəqiq müəyyənləşdirmək, hansı illərdə daha məhsuldar çalışdığını demək bir qədər çətinidir. Ancaq buna baxmayaraq qətiyyətlə demək olar ki, bir çox Cənubi Azərbaycan şair və yazıçıları kimi Qaflantının da yaradıcılığının çiçəklənməsi İran İslam İnkilabının qələbəsiylə bağlıdır. Qələbədən sonra anadilli mətbuat orqanlarının nəşr edilməsi uzun illər sandıqlarda qalan ədəbi əsərlərin yayılmasına çox munasib şərait yaratmışdır. Qaflantı da digər Azərbaycan şairləri kimi öz əsərlərini bu mətbuatda yayır və müxtəlif ədəbi dərnək və yığıncaqlarda iştirak edirdi. Ancaq onun belə bir zamanda çox geniş miqyasda yayılan “Yoldaş” məcəlləsinin yazıçılar şurasına qoşulmasını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Həməən məcəllənin o zamanlı gənc əməkdaşı Mürtəza Məcdfər Qaflantının

“Yoldaş” məcəlləsinin yazıçılar şurasına qoşulmasını bizə verdiyi musahibəsində belə xatırlayır:

- Məcdfər müəllim, bilirsiniz ki, biz mərhum şairimiz Muradəli Qüreyşi Qaflantı haqqında tədqiqat aparırıq, onun həyat və yaradıcılığı barədə iki cildlik kitab hazırlamaqdayıq. Kitabın Qaflantının şeirlərindən ibarət birinci cildi artıq nəşr olunub. İkinci cildi isə onun həyatı və sənəti haqqındadır. Bildiyimizə görə Qaflantıyla siz yaxın olubsunuz, xüsusilə də inqilabdan sonra. “Yoldaş” məcəlləsində yaxın əməkdaşlığınız olubdur. Ona görə də xahiş edirəm, Qaflantının mətbuat fəaliyyəti və sizinlə olan ədəbi əlaqəsi haqqında danışsınız.

- Qaflantı təxəllüsü ilə tanınan mübariz və yorulmaz şairimiz, əziz dost və ustadımız Muradəli Qüreyşi ilə mən 1357-ci ilin qışında tanış oldum. Onda İran İnqilabı qələbə çalmışdı və Milli Hökumət zamanından 32 il sonra Azərbaycan dilində mətbuatın nəşrinə icazə verilmişdir. O illərdə hər kəs istədiyi kimi nəşrlər buraxırlardı. Birinci dəfə Hüseyn Düzgünün (*Doktor Sədiq*) təşəbbüsü ilə “Yoldaş” adlı bir ədəbi həftəlik nəşrə başlandı. Bu həftəliyin 1-ci nömrəsi 12.12.1357 tarixində buraxıldı. “Yoldaş” məcəlləsinin 1-ci nömrəsini Dr.Sədiq özü hazırladı. Ancaq 2-ci nömrədən etbarən poçt ünvanı və telefon nömrəsi veriləndən sonra bir çox şair və yazıçılar əsərlərini məcəlləyə yolladılar. O vaxtlar mən on beş yaşında yeniyetmə bir uşaq idim. Məni atam Dr.Sədiqə

tapşırırmışdı. Mən də məcəllədə əməkdaşlıq edir və eyni zamanda 10-cu sinifdə dərs oxuyurdum. Dr.Sədiq mənə üç dənə puşə⁶³ hazırlamağı tapşırırdı. Birinin üstünə Həbib Sahir, birinin üstünə Haşım Tərhan, birinin üstünə Qaflantı yazmağımı istədi. Bunların nə olduğunu soruşduqda: -"Bunlar məcəllənin "Şeir şurası"nın üzvləridir. Bundan sonra oxuculardan gələn məktubları paketlərinədən çıxart və bu puşələrin arasına qoy", - dedi. Bu üç böyük şairlər ki, indi hamısı dünyalarını dəyişiblər – H.Sahir, H.Tərhan və Qaflantı ya birlikdə, ya ayrı-ayrı haçan vaxtları olsa, məcəllənin dəftərinə⁶⁴ gələrdilər, öz puşələrini götürüb oxucuların əlimizə çatan şeirlərini oxuyardılar və üstlərinə çap olsun, ya olmasın yazaraq nəzər⁶⁵ verərdilər. Ümumiyyətlə, H.Sahir nəzərdən əlavə dəyişiklik də aparardı. Ancaq H.Tərhanla və Qaflantı yalnız çap olsun, olmasın yazardılar. Bəzən də bunların üçünün birlikdə görüşmələri olardı. Bu əməkdaşlığa Qaflantı 2-ci nömrədən başladı və "Yoldaş"ın 22-ci nömrəsi, yəni sonuncu nömrəsi çıxana qədər davam etdi. Bu əməkdaşlıq 18-ci nömrəyə qədər mürəttəb,⁶⁶ 18-dən 22-yə qədər həyat yoldaşının sağlıq problemi ilə bağlı olaraq bir az fasiləli olmuşdur. Demək olar ki, Qaflantı "Yoldaş"ın müstəqil əməkdaşlarından idi. "Yol-

⁶³ puşə - folder, qovluq

⁶⁴ dəftər - ofis

⁶⁵ nəzər - baxış, yorum

⁶⁶ mürəttəb - müntəzəm, ardıcıl

daş"ın 2-ci nömrəsindən etibarən özünün şeirləri də ara-sıra gözə dəyirdi. Bundan əlavə "Yoldaş" başqa bir ruznamə⁶⁷ də çıxartdı. "Azadlıq" adlanan bu qəzetdən 5-6 nömrə buraxıldı. "Yoldaş"dan fərqli olaraq bu qəzet siyasi bir qəzet idi.

- "Azadlıq" qəzetinin başında "Azərbaycan Azadixahlar Firqəsinin orqanı" yazılırdı. Bunu necə izah edərsiniz?

- O adı yazmaqla istəyirdilər ki, özlərinə bir siyasi varlıq, kimlik yaratsınlar. Əslində elə bir firqə yox idi. Ancaq istəyirdilər belə bir siyasi fikir sahibi olduqlarını oxucularına çatdırsınlar.

- Bəlkə "Azadlıq" qəzetinin qısa ömürlüyü elə bununla əlaqədardır?

- Doğrudur, "Azadlıq" qəzetinin ömrü çox az oldu; Qəzetin yalnız 5 nömrəsi çıxdı, 5-ci nömrəsi heç bazara gəlmədi, qabağın aldılar, çap olmağa icazə vermədilər.

- Məcdfər müəllim, sizin dediyinizdən belə alınır ki, "Yoldaş" məcəlləsinin şeir şurası üzvləri H.Sahir, H.Tərhan və Qaflantıdan ibarət idi, elədirmi?

- Bəli, doğrudur. Ancaq son nəzəri Dr.Sədiq baş yazar kimi özü verərdi və onların məşvəratlərindən də dönə-dönə faydalanardı. Həmin illərdə Dr.Sədiq Qaflantıya dedi ki, "Sən yazdığın şeirləri bir yığ, çap elə-yək". Onları yığıb Qaflantının "Seçilmiş əsərləri"⁶⁸ adı

⁶⁷ ruznamə - qəzet

⁶⁸ Sərrafi Ə. "Əllinci on illikdəki Azərbaycan öyrəncilər hərəkatı".

ilə balaca bir kitab halında çap elədik. Bu kitabın şeir toplusu halına gəlməsində bir sıra Azərbaycan öyrəncilərinin o cümlədən Əlirza Sərrafi⁶⁹nin əməyi olmuşdur. Ancaq bütün nəşr işləri mənə tapşırıldı və bu kitab o zaman nəşriyəmizin içində yaratdığımız “Azərbaycan Mədəniyyət Ocağı” adlı nəşr evində çap olundu. Bu “Azərbaycan Mədəniyyət Ocağı” 17 dənə kitab çap elədi ki, onlardan biri də Qaflantının “Seçilmiş əsərləri” kitabı idi. Həmin kitaba mən adsız olaraq müqəddimə yazdım. Ancaq “Yoldaş” məcəlləsi 22 nömrə çıxandan sonra bağlandı, onun yerinə “İnqilab yolunda” dərgisi çıxdı və 13 nömrə çap oldu. 13-cü nömrəsində həmən müqəddiməni mən öz imzamlı yenidən çap etdirdim. Məqsədim məqalənin mənim olduğunu isbat etmək, rəsmiyyətə keçirmək idi.

- Müqəddimənin “İnqilab yolunda” təkrar çapı M.Asan imzası ilə yayılıbdır? Bu necə oldu?

- Bəli, “İnqilab yolunda”nın 13-cü nömrəsində M.Asan imzası ilə gedib. Mənim bir çox yazılarım M.Güloğlan, M.Asan və Murtuz imzaları ilə, folklor yazılarım isə M.Dəvəçili imzası ilə çap olurdu. Bir çox yazı

<http://www.achiq.org/yazi/seraf.oyren.htm>

⁶⁹ Əlirza Sərrafi - Güney Azərbaycanın tanınmış ictimai şəxsiyyəti, folklor tədqiqatçısı və jurnalisti. İran İnqilabından sonra müxtəlif illərdə nəşr olunan “Çənli Bel”, “Azərbaycan Səsi” və “Dilmac” dərgilərinin qurucusu və baş yazarı. 1954/1333-cü ildə Urmiyə şəhərində anadan olub və hal-hazırda Təbrizdə yaşayır.

lar da imzasız gedirdi. 63-64 -cü illərdən sonra mən daha artıq öz adım – Mürtəza Məcdfər imzasıyla yazdım.

- Rəhmətlik Həsən İldırım ölümündən bir ay əvvəl bizə Qaflantının “*Qızıl Quş*” imzasıyla da siyasi şeirlərini yaymasını söyləmişdir. Sizin bundan xəbəriniz var idi?

- Bəli, Qaflantı “*Qızıl Quş*” imzasıyla da yazırdı. O günlər şərait çox ağır idi, ona görə də heç kəs istəmirdi tanınsın.

- Məcdfər müəllim, qayıdaq Qaflantı mövzusa. Bildiyimiz kimi Qaflantı bizim az savadlı ədəbi şəxsiyyətlərimizdəndir. Ancaq o az savadlı olmasına baxmayaraq həm ədəbiyyatımızda özünəməxsus yeri vardı, həm də xalq arasında böyük hörmətə malikdi. Belə bir şəxsiyyətin “*Yoldaş*” həftəliyinin şeir şurasında olmasını necə dəyərləndirirsiniz?

- Bəli, dediyiniz kimi Qaflantının akademik savadı yox idi. Oxumaq və yazmaq qabiliyyəti ibtidai səviyyədə idi. Ancaq Qaflantının bir böyük özəlliyi onun elimizin və dilimizin sonsuz xəzinəsinə malik olması idi. Ona görə də, Dr.Sədiq bu üç müxtəlif səviyyəli şəxsiyyətləri şeir şurasına təyin etmişdir: biri ustad Şahir ki, universitet bitirmiş, elmi bir şəxsiyyət, ikincisi Haşım Tərhan Milli Hökumət dövründə olmuş çox sevilən və mübariz bir şair, üçüncüsü Qaflantı ki, geniş folklor və aşiq sənəti xəzinəmizə malik və onları yaxşı tanıyan işçi və mübariz bir şair. Biz hamımız onun qabarlı əllərini, işçi paltarını görmürdük, onun ədəbi şəxsiyyətini və söz ustası

olduğunu görür və ona hörmətlə yanaşırdıq, onu ustad bir şəxsiyyət tanıyırdıq. Qaflantının şeirləri də onu göstərir, onun şeirlərində Qaflantının savadına şübhə edə bilməzsiniz. Onun şeirlərindəki axıcılığı, gücü, qüdrəti görürsünüz.

- “Yoldaş” məcəlləsi bağlandıqdan sonra Hüseyn Düzgün başqa bir məcəllə çıxarıb. Qaflantının həmin dərgiyə də əməkdaşlığı olubmu?

- 1979/1358-ci ilin mordad⁷⁰ ayında “Yoldaş” məcəlləsinin nəşri qadağan edildi. 1980/1359-cu ilin mehr⁷¹ ayında “İnqilab yolunda”nın 1-ci nömrəsi çıxdı və 13 nömrəsi nəşr olundu. 1961/1360-cı ilin murdad ayında “İnqilab yolunda” da bağlandı. 13 nömrəsində də Qaflantıdan şeir var. Ondan sonra, 1981-ci ildə Dr.Sədiq 3 ay fasilə ilə “Yeni yol” adlı yeni bir məcəllə buraxmağa başladı. Kitab halında çıxan bu məcəllənin 4 nömrəsində də yenə Qaflantının şeirləri var. Yeni yol da bağlandı. 2 il fasilə ilə biz bir dənə daxili nəşriyyə buraxdıq. Adı “Bultən” idi. Pərşənbə günləri, cümə axşamlarıdır. Sədiq şeir yığıncaqları təşkil edərdi. Bu yığıncaqların 20 nəfərə yaxın iştirakçısı olardı. O ərəfələrdə Qaflantının bir az iş çətinlikləri olduğu üçün yığıncaqlara mütəmadi gələ bilmirdi.

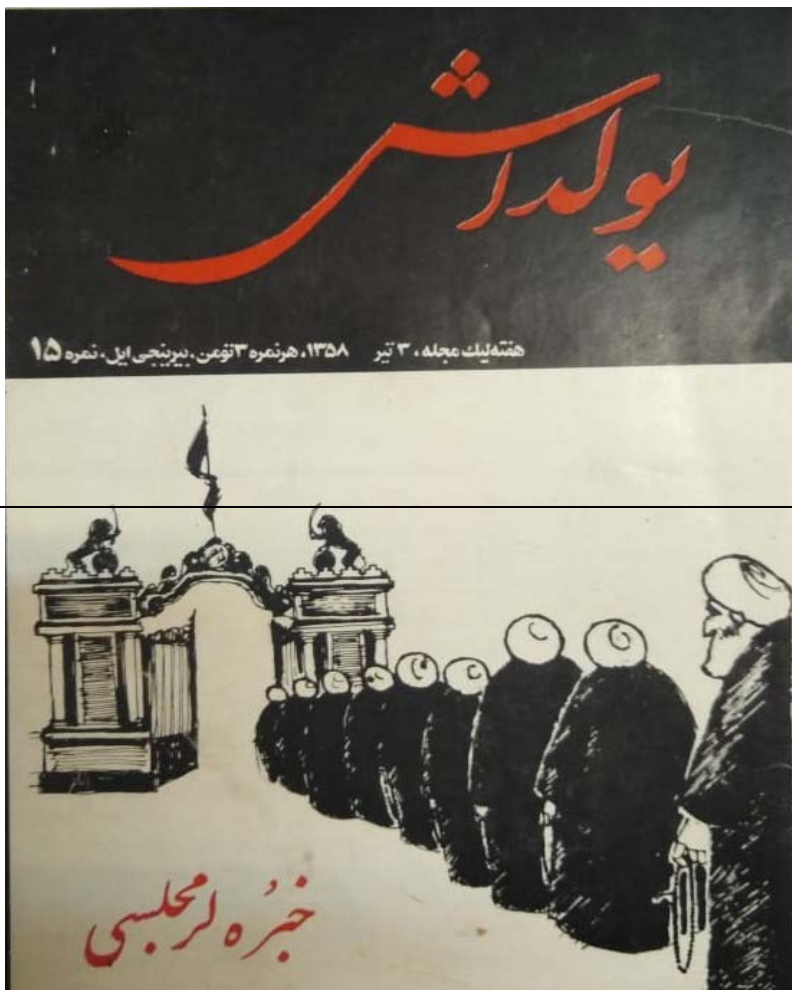
⁷⁰ mordad - (23 *July* - 22 *avqust*), İranda Günəş təqvimində ilin 5-ci ayı.

⁷¹ mehr - (23 *Septabr* - 22 *oktiyabr*) İranda Günəş təqvimində ilin 7-ci ayı.

- Məcdfər müəllim, son sualımız olaraq siz Qaflantının yaxın dostu kimi onun ədəbi, ictimai-siyasi şəxsiyyəti barədə nə deyə bilərsiniz.

- Qaflantı insansevər, işgüzar, çox səmimi və həyatını çətinliklə yaşayan, ancaq elini üstün tutan bir insan idi. Mən Qaflantını ömrümdə düzgün bir insan kimi tanıdım. Sizə də təşəkkür edirəm ki, gördüyünüz bu iş Qaflantının adını və ədəbi irsini azərbaycanlıların yanında əbədi olaraq saxlayacaqdır.

Bu yerdə bir haşiyəyə çıxmaq yerinə düşərdi; M.Məcdfərin Qaflantının "Seçilmiş əsərlər"i kitabına yazılan kiçik müqəddimənin ona aid olduğunu isbatlaması heç də bu müqəddimənin "*Azərbaycan yazıçıları heyəti tərəfindən*" imzalanmasının təkzibi anlamına gəlmir. Bu imza sözü gedən müqəddiməni kimin yazmasından asılı olmayaraq hər halı ilə o zamankı idarə heyəti üzvlərinin M.Məcdfərin də şəxsən dediyi kimi, sevilən və təqdir edilən Qaflantı sənəti və şəxsiyyəti ilə bağlı həmrəyliliyin göstəricisi olaraq qalır. Əks halda, müqəddimə qeyd edildiyi kimi, imzasız və ya taxma bir imza ilə də verilə bilərdi.

“Yoldaş” məcəlləsinin 15-ci nömrəsi

کارگر

کارگرم ، صافدیر منیم اوره کیم .
آزادلیقدیر فقط آرزو - دیلکیم .
عالم بیلیر یولادداندی بیلکیم .

دوراجاغام خابنلرین باشینا ،
قان قاریشاگۆزلرینین باشینا .

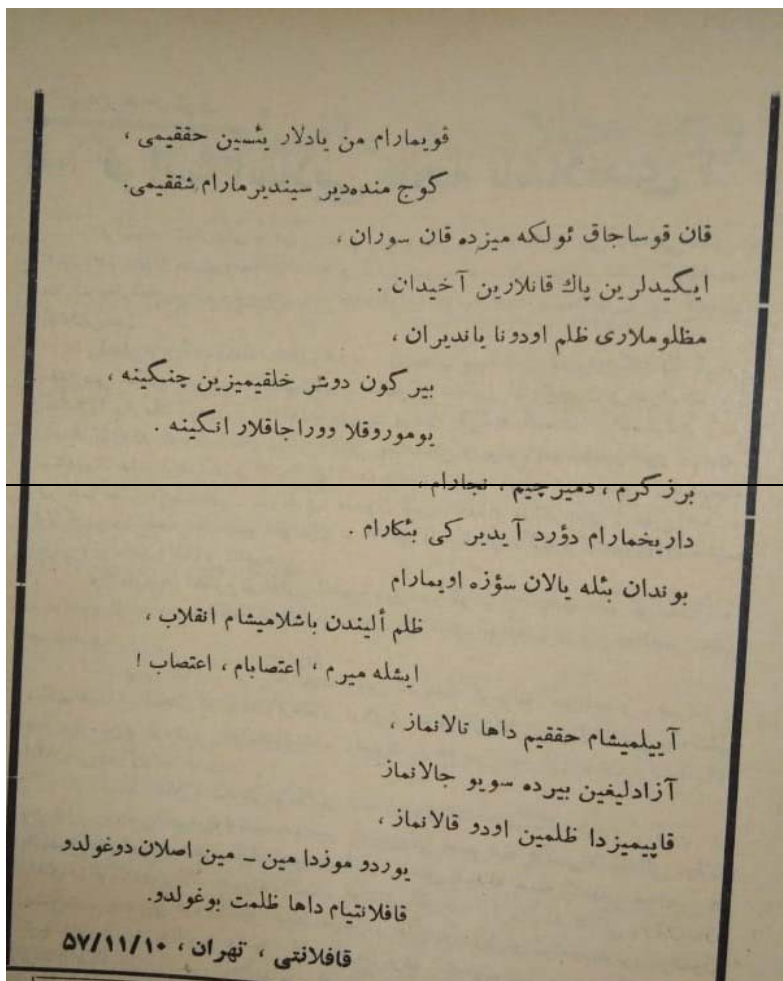
قان سورانلار دایم سورده قانیمی ،
محو ائتدیلر شهرنیمی - شانیمی .
حق یولوندا قویدوم قورد جانیمی

حقیقین سسی چولقلانیب هر یانا
کرک چیخام منده آزاد دورانا .

بیر تیجیلار دولموشدولار دربارا ،
دسترنجیمی بییردیبلر آشکارا .
دردلریمه تاپیلمازدی بیر چارا ،

دوتاجاغام قوللاریمی باغلابام ،
خلق ایچینده کۆزلرینی داغلابام .

ظالم ادباب منه بان - بان باخاردی ،
حق ایستردیم فوری قارایاخاردی .
اُوره کیمدن قارا قانلار آخاردی

Qaflantının "Yoldaş" məjalləsində çap olan
şeyrlərindən bir nümunə ("Kargər"şeyri)

Qaflantının həmin illərdə yazdığı əsərlər tamamilə inqilabi səciyyə daşıyır, yeni mövzu, obraz və xarakterlər yaradıcılığına təzəlik və canlama gətirir. Siyasi rejimin Azərbaycan türklərini öz milli kimliyindən uzaqlaşdırma cəhdləri uğursuzluğa uğrayırdı. Qaflantı yaradıcılığında qəhrəman və mühit çox kəskin qoyulur və bədii həllini tapırdı. Şair quduz Şah və nöqərlərinin antihumanist, riyakar siyasətini ifşa edərkən, izzəti-şərəfini, milli dəyərlərini nəfsinə qurban edib öz soy-kökünə naxələf çıxan yaltaq, ikiüzlü və satqın soydaşlarının simasında qeyri-insani keyfiyyətləri də tənqid etməyi unutmurdu.

Əsərlərinin əksəriyyətində lirik mənənin daxili dünyası – mənəvi, psixoloji sarsıntıları, ağrı və acıları, yaşadığı mühitinə münasibəti və gələcəyə baxış bucağı əsas təcəssüm predmetidir. Sadə və saf ürəkli lirik mənənin çox ziddiyyətli və mürəkkəb zamanına rəğmən düşüncələri də saf və aydınlığını itirmir.

1978/1357-ci ilin qışında şairin 1 poema – “Bizim kəndin birillik tarixi” və 5 şeirini – “Çəkil qərə duman”, “Darıxma, elimə dedim - bu qədər”, “Utan, xalqımızdan - dedim düşməyə”, “Təpeyin dağı”, “Yaşasın qəhrəman vətən evladı” ehtiva edən “Seçilmiş əsərləri” (1978/1357) adlı ilk şeir kitabı Təbriz şəhərində “Eldar” nəşriyyatı tərəfindən çap olunur. Bu kitabın hazırlanması və nəşrində yaxından iştirak edən Əlirza Sərrafi “Əllinci on illikdəki Azərbaycan öyrəncilər hərəkəti” adlı xatirələrin-

də deyir: “57-ci ildə Təbriz Danişgahının öyrəncilərindən olan Davud və Məhəmməd, bir də Doktor Sədiqin şagirdlərindən olan Ərdəbilli bir tələbə ilə birlikdə Çaroymaqlı şair Qaflantının görüşünə getdik. Tehranın Yaftabad məhləsində yaşayan bu az savadlı şair çox bacarıqlı bir şair olmağına rəğmən şeirlərini əyri-üyrü və oxunuşu çox çətin olan bir xətlə yazırdı. Məhəmmədin yaxşı xətti var idi. Çox hövsələ ilə onun bütün şeirlərini yenidən yazdı. Qaflantının Milli Hökumət zamanına və uşaqlıq dövrünə aid kəndlərində keçən bir uzun xatirəli mənzuməsi var idi. Biz o mənzuməyə “Kəndimizin birillik tarixi” adını verdik. Qaflantının şeir məcmuəsi 1357-ci ilin qışında Qaflantının “Seçilmiş əsərləri” adında mənim şəxsi xərcimlə nəşr edildi”.⁷²

Kitaba ön sözün müəllifi kimi “Azərbaycan Yazıçılar Heyəti tərəfindən” yazılması⁷³ Qaflantı yaradıcılığına və şəxsiyyətinə göstərilən hörmət əlaməti olmaqla yanaşı, həm də müxtəlif fikirli yazarların Qaflantı xarakterində birliyi, ədəbiyyat tariximizdə nadir ədəbi həmrəylik nümunəsi idi. Kiçikhəcmli bu ön sözü bütün yazıçılar heyətinin adından o vaxtlar Mürtəza Məcdfər⁷⁴ yazmışdır.

⁷² Sərrafi Ə. “Əllinci on illikdəki Azərbaycan öyrəncilər hərəkatı”.

<http://www.achiq.org/yazi/seraf.oyren.htm>

⁷³ Muradəli Qüreyşi Qaflantı. Seçilmiş əsərləri. İran/Təbriz, “Eldar”, 1357/1978, s.3-4.

⁷⁴ Mürtəza Məcdfər (1963), Təbriz, tanınmış Azərbaycan yazıçı və jurnalisti, “Sabir Ədəbi-Mədəni Dərnəyi”nin idarə heyəti üzvü, təlim-tərbiyə ixtisası üzərə doktor.

1979/1358-ci ildə Qaflantının bir sıra şeirləri və “El peşəsi”⁷⁵ poeması Tehranda “Sərtab” nəşriyyatı tərəfindən nəşr olunan “Məcmuə” adlı kitabda işıq üzü görür. Bu kitabda yalnız “Coşqun Arazam” (1978/1357) şeirinin tarixi göstərilmişdir, qalan digər şeirlərin: “Ana Təbriz”, “Hüseyn Düzgünün şeirinə cavab”, “Ellərimə arxalanım”, “Çalış hürryyəyə”, “El peşəsi”nin isə tarixi yazılmamışdır. “Məcmuə” kitabına Qaflantı ilə bərabər, tanınmış Azərbaycan şairlərindən Behruz Dölətabadi Çayoğlu, Həbib Sahir, Hüseyn Düzgün və İmran Səlahinin də şeirləri daxil edilmişdir.

İnqilabın qələbəsi uzun illər bağlı qalmış dilləri açır. Ölkənin hər bir yerində ədəbi-mədəni dərnəklər baş qaldırır və dərgilər yayımlanmağa başlayır. Yaranan əlverişli şəraitdə Qaflantının şeirləri xalqın və zəhmətkeş kütlələrin mənəviyyatını əks etdirən ədəbiyyat nümunəsinə çevrilir. Qaflantı Tehranda yaşayan Azərbaycan şairləri ilə tanış olur və onlarla əlaqə yaradır. Tehranda yaranan “Azərbaycan Yazıçılar və Şairlər Cəmiyyəti” dərnəyinin fəal iştirakçılarından olur. Əsərlərini dövrü mətbuatda, şairlər məclislərində və yaranan hər bir münasib şəraitdə yayır. Tehranda Hüseyn Düzgünün başçılığı ilə nəşr olunan “Yoldaş” jurnalının yazıçılar heyəti ilə sıx əməkdaşlıq edir.

⁷⁵ el peşəsi - el adət-ənənəsi.

*M.Q. Qaflantının Təbrizdə və Tehranda
nəşr olunmuş kitabları*

Aradan xeyli illər keçdikdən sonra 1990-cı (günəş təqvimini ilə 1369-cu) ilin qışında M.Q. Qaflantının “Ömür aynası” kitabı güneyli ədəbiyyatşünas-alim Həsən İldırımın redaktorluğu ilə Tehranda “Nəşre Mina” tərəfindən çap edilmişdir. Kitabın nəşrə hazırlanmasında dövrün tanınmış şairləri Həsən İldırım və Eldar Muğanlı yaxından iştirak etmişlər. Maliyyə cəhətdən isə Qaflantının həmyerlisi, dostu və pərəstişkarı Davud Məhəmmədi tərəfindən dəstəklənmişdir.

“Ömür aynası” kitabı çap edildikdən sonra qısa bir müddətdə geniş rezonans yaratmış, müəllifinə böyük şöhrət qazandırmışdır. Kitabda dərc edilən: “Təbrizim”, “Savalan”, “Həyatda varam”, “Səni ananda”, “Mən yazdım”, “Ömür aynası”, “Başına dolandığım”, “Maral”, “Mənimdir”, “Dağlar”, “Mənə”, “Şair”, “Aşıq”, “Mən

bülbüləm”, “Seçəndən bəri”, “Süheyli mənəm”, “Ölməz bir insan”, “Gedirəm”, “Dedi”, “Getmərim”, “Həyat”, “Olmasaydı”, “Ağlamasın”, “Neyləyir”, “Dedi-dedim”, “Dedim”, “Qurban olum”, “Qardaş”, “El sevinisin”, “Getdi”, “Şair Saplağın qəzəmindən təzmin”, “Şairin yolu”, “Qeyrətə olsun”, “Sevilim, Savalanım”, “Olmasa”, “Dünya gözəlləşsin”, “Sevgilim”, “Durnalar”, “Ceyran”, “Sözə gəlmişəm”, “Azərbaycan uşaq adları”, “Bilməsəm” digər şeirləri ilə Qaflantı öz şair-insan ömrünü əks etdirməklə həm də bu ömrün yaşandığı mühitə ayna tutmuşdur.

“Ömür aynası” kitabı şairin yeni, azad və firavan bir həyat, quruluş, cəmiyyət uğrunda mübarizənin mahiyyətini dərk etdiyi və özünü bədii ifadə etməyin bütün zərurətini duyduğu bir zamanda ərsəyə gəlmişdir. M.Q.Qaflantı ədəbiyyata müasir ədəbi-ictimai fikrin radikal səviyyəsində duran bir şair kimi daxil olmuş və ömrünün sonunadək inqilabi ədəbiyyat cəbhəsində olmuşdur.

Güney Azərbaycan şairi və ədəbiyyatşünası Əhməd Şayə Alov⁷⁶ “Qaflantının ömür aynası” məqaləsində yazırdı:

قافلانتی – بو ایش و زحمت آدمی محرومیت،
یوخسوللوق دردینی بوتون روحو و اورهیی ایله دوپان شاعر
«عؤمور آیناسی» ادلی شعر توپلوسوندا عؤمرونون آیناسینی

⁷⁶ Əhməd Şayə Alov - (1925 Xoy - 2004 Tehran), Güney Azərbaycanın tanınmış şairi və ədəbiyyatşünası.

اوخوجو قارشيسيندا ساخلايير. او، ساده انسان اورهيندن قالخان، کۆنولوندىن قاينايان احساسيندان دوغان خيرخواه آرزولارينى همن کيتابدا اوخوجويا تقديم ائدير. کيتاب باشدان-باشا ائل، اينسان محبتينى صاف اورهکله ترنوم ائدير. اونون اورهيندن قالخان سسى اورهکلرده کۆک آتير، کۆنوللرده يئر ساليير. اينسانليغيں اعتلاسى، گلهجگه اينام، خوشبختليک، اوميد، چتینليکلر قارشيسيندا دۆزوم قافلانتى شعرينده تام جيلاسى ايله گۆزه چاريير. قافلانتى پروانه تک وطن اودوندا يانان شاعردير.

“Qaflantı – bu iş və zəhmət adamı məhrumiyət, yoxsulluq dərđini bütün ruhu və ürəyi ilə duyan şair “Ömür aynası” adlı şeir toplusunda ömrünün aynasını oxucu qarşısında saxlayır. O, sadə insan ürəyindən qalxan, könlündən qaynayan ehsasından⁷⁷ doğan xeyirxah arzularını həmən kitabda oxucuya təqdim edir. Kitab başdan-başə el, insan məhəbbətini saf ürəklə tərənnüm edir. Onun ürəyindən qalxan səsi ürəklərdə kök atır, kö-nüllərdə yer salır. İnsanlığın etilası,⁷⁸ gələcəyə inam, xoşbinlik, ümid, çətinliklər qarşısında dözüm Qaflantı şeirində tam cilası ilə gözə çarpır. Qaflantı pərvanə tək vətən odunda yanan şairdir:

*Vətənim şəmidir, mən də pərvana,
Dolannam başına mən yana-yana,*

⁷⁷ ehsas - duyma, hiss etmə; duyğu, hiss.

⁷⁸ etila - yuxarı çıxma, yüksəlmə; yüksək mərtəbələrə yetişmə, yüksək dərəcəyə nail olma.

*Ürəyim bağlıdır Azərbaycana,
Hər zaman fikrinə dalmışam, dallam.*⁷⁹

Qaflantı ilə eyni ədəbi axına mənsub olan və bu ədəbi axının nümayəndələrini yaxşı tanıyan tədqiqatçı, ədəbiyyatşünas-alim S.Nəbioğlu da: “Ömür aynası” bir də dövrün öz nəğməsi hesab edilə bilər”, - deyərək, Qaflantını “Vətənin və xalqın talenə nəğmələr bəstələyən”⁸⁰ nəğməkar bir şair kimi qiymətləndirmişdir.

1990-2006-cı illər Qaflantının ədəbi fəaliyyətinin gücləndiyi və ictimai əlaqələrinin genişləndiyi bir mərhələdir. Şairin illərlə həsrətini çəkdiyi Şimali Azərbaycana səyahət fürsəti də bu dövrdə yaranmışdır.

2002-ci ildə Kanadanın Vankuver⁸¹ şəhərində Azərbaycanın mübariz şairi M.Q.Qaflantının şəərəfinə, onun adını daşıyan “Qaflantı adına Azərbaycan-Kanada Fondu” (*Gaflantı Azarian Canadian Foundation*) yaradılmış və həmin ilin avqust ayından fəaliyyətə başlamışdır. Fond Kanadaya sığınan Güney Azərbaycanın bir sıra siyasi mühacirləri tərəfindən yaradılmışdır. Fondun idarə heyəti beş nəfərdən ibarətdir və Fonda Cənubi Azərbaycanın Miyana şəhərindən olan bir mühacir – Sadıq Türk

⁷⁹ Alov Ş.Ə. “Qaflantının ömür aynası” (*məqalə*), Ədəbi-tənqidi araşdırmalar (*I cild.*), İran /Kərəc, 2001/1300, s. 260.

⁸⁰ Əmirov S. N. Bir ovuc hədiyyə, Bakı, “Nurlan”, 2005, s.45.

⁸¹ Vankuver (ing. *Vancouver*; fr. *Vancouver*) - Kanadanın qərb sahilində bir şəhər. Britaniya Kolumbiyasının ən böyük, Kanadanın 3-cü böyük yaşayış məntəqəsi.

NUMBER: S-45171

SOCIETY ACT

CERTIFICATE OF INCORPORATION

I Hereby Certify that

GAFLAN TI AZERIAN-CANADIAN FOUNDATION

has this day been incorporated under the *Society Act*

Issued under my hand at Victoria, British Columbia.

on October 01, 2002

JOHN S. POWELL
Registrar of Companies
PROVINCE OF BRITISH COLUMBIA
CANADA

***“Qaflantı adına Azərbaycan-Kanada Fondu”nun
Təsis Şəhadətnaməsi***

(*Təyyar*) rəhbərlik edir.

“Qaflantı adına Azərbaycan-Kanada Fondu”nun əsas amacı Qaflantının bir mübariz və bütün qəlbi ilə elinə, yurduna bağlı və əqidəsinə sadıq olan bir Azərbaycan şairi olduğunu və Azərbaycanın milli adət-ənənələrini yaşatmaq və bu ad altında ədəbi-ictimai tədbirlər, siyasi iclas və yığıncaqlar təşkil etməkdir.

İyirmi ilə yaxındır ki, bu təşkilat vasitəsi ilə Vankuver şəhərində yaşayan Güneylilərin bir çoxu hər il “31 dekabr Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü”nü və “Novruz Bayramı”nı təntənə ilə qeyd edirlər. Bundan əlavə hər il Azərbaycanın Şah rejimi və Amerikanın yerli amilləri tərəfindən qanında boğulmuş “21 Azər Hərəkəti”nin il dönümü münasibəti ilə tədbirlər keçirilir və Güney Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi həyatında özünəməxsus yeri olan və fədai bir şair kimi yazıb-yaratmış Qaflantının o hərəkətin təfəkkürünə bağlı olduğu qeyd edilir.

Fondun 20 illik fəaliyyəti dövründə ədəbi iclaslarından əlavə ardıcıl gördüyü işlərdən biri də, hər il 8 fevral 1971-ci ildə Şahlıq rejimi əleyhinə silahlı mübarizəyə başlamış və İran İslam İnqilabından sonra təzə hakimiyyətə gəlmiş iqtidar tərəfindən də yüzlərlə üzvü öldürülmüş “İran Xalq Fədailəri Təşkilatı”nın yaranmasının il dönümünü qeyd etməkdir. “Siyahkəl Törəni”⁸² adı ilə

⁸² İranın şimal meşəliklərində yerləşən bir şəhər adı. 8 fevral 1971-ci ildə (19 Bəhmən 1349) bir sıra mübariz gənclər “Xalq Fədailəri Təşkilatı”

keçirilən bu tədbirdə Qaflantının və Azərbaycanın digər mübariz şairlərinin şeirləri səsləndirilir.

“Qaflantı adına Azərbaycan-Kanada Fondu”nun fəaliyyəti Korona virus bəlası başlandıdan bir qədər səngimiş və indilikdə öz iclaslarını müntəzəm surətdə təşkil edə bilməyir.

1.6. M.Q.Qaflantının dünyagörüşü

Muradəlinin XX əsrin ikinci çağında Cənubi Azərbaycanın əsrin təlatümlərindən xəbərsiz, sakit və dilbər guşəsində, saf, təmiz bir kəndli ailəsində dünyaya göz açdığı illər, əslində İranda 1925-ci ildən sonra ingilislərin əli ilə taxta çıxarılan Rza xanın Azərbaycanlılar üçün ağır məhrumiyyətlər törətdiyi illər idi. Odur ki, Qaflantı dağının ətəklərində yaşayan el-obanın firavan həyatının və balaca Muradəlinin bəxtəvər illərinin uzun sürməməsi labüd idi.

Hələ XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğalı 1828-ci ildə imzalanan Türkmənçay müqaviləsindən, ölkəmizin Araz çayı boyunca iki yerə bölünməsindən sonra Cənubi Azərbaycanda millətimizi birləşdirə biləcək vahid milli ideologiyanı – milli kimlik məsələsini tarix zərurət kimi ortaya çıxarmışdır. Çünki

adı altında Şahlıq rejimi əleyhinə silahlı mübarizəyə bu yerdən başlamışlar. Bu hərəkət İranda siyasi tarixində “Siyahkəl himasəsi” (“*Siyahkəl Epik Dastanı*”) adı ilə məşhurdur.

milli kimlik milli beyin deməkdir. Beyni olan bir millətin isə milli şüuru, özünüdərk, fəlsəfəsi və deməli gələcəyi olur.

İnsanın bir şəxsiyyət kimi yetişməsinə doğru olaraq onun dünyagörüşünün formalaşması ilə əlaqələndirirlər. Dünyagörüşü insanın mənəvi dünyasının fenomenlərindən biridir. Bir insanın dünyaya gəldiyi ailədən tutmuş ta yaşadığı dövlətin ictimai-siyasi quruluşuna qədər hər şey onun dünyagörüşünün formalaşmasına bu və ya başqa bir şəkildə təsir edir. İnsanlar bir-birindən yalnız zahiri əlamətlərinə, mənəvi cəhətlərinə görə deyil, eyni zamanda dünyaduyumuna, baxış bucağına görə də fərqlənirlər.

Hər bir şəxsin şəxsiyyətini isə onun dünyagörüşünün xüsusi kəmiyyət və keyfiyyət ölçüləri müəyyənləşdirir. İnsan şəxsiyyətinin yetişməsi ilə onun dünyagörüşünün formalaşması arasındakı əlaqə şəkildən asılı olmayaraq dünyagörüşü onun şəxsiyyətində təzahür edir.

Muradəli Qüreyşi Qaflantının dünyagörüşündə *dünya* və *insan* anlayışlarından *insan* ön plana çəkilərək böyüdülmür, *dünyanın əsrəfi İNSAN* yüksək mənəvi-əxlaqi dəyərlər ekvivalentinə çevrilir və şairin poetizminə hakim olur. Bununla da şair Qaflantı şəxsiyyətinin sosial-psixoloji portreti çəkilir.

Qaflantı dünyagörüşünün formalaşmasında önəmli rol oynayan amillərin başında şairin yaşadığı mühiti və feodal-patriarxal dövlət quruluşu gəlir. 1941-1945-ci il-

lərdə bolşevik hökumətinin İrandakı gizli və açıq fəaliyyəti və dəstəyi ilə Cənubi Azərbaycanda kommunizm ideyaları əhalinin yalnız ziyalı təbəqəsi içərisində deyil, bütün kəsimlərində sürətlə yayılırdı. Odur ki, ədəbi yaradıcılığa dünyanı dəyişən ən inqilabçı sinfin mübarizə təcrübəsi ilə başlayan Qaflantı İranda hökm sürən feodal münasibətlərinə qarşı mübarizəni və bu mübarizənin qurtarıcı qəhrəmanını mütləq qalib görmək istəyirdi.

Yaradıcılığının ilk mərhələsindən etibarən Qaflantının solçu meyillərinə dair əsərlərindən kifayət qədər misal gətirmək olar. Məs.: “Bizim kəndin birillik tarixi” poemasında obrazların diliylə tez-tez bolşeviklərin müraciət forması olan *yoldaş* sözünü işlətməklə şair solçu meylini, bütün dünyada əzilən sinfin dayağı rolunu oynayan əzəmətli Sovet hökumətinə rəğbətini gizlətmirdi. “Təpeyin dağı” şeirində və b. əsərlərində də solçu təzahürlərə rastlanır. 1978-ci ildə güneyli ədəbiyyatşünas Mürtəza Məcdfər bu barədə yazırdı: “Uzun müddət hökm sürən ixtinaq⁸³ dövrünün ağır sükutu şairin də ürəyini sıxır. O, gələcəyin işıqlı günlərinə inanır və bu sükutu sındırmağa yol axtarır. Amma göründüyü kimi şair hələ o zaman elinin intihəsiz gücünə vaqif deyil və Şahdağından, yəni o taydan bizə kömək çağırır.”⁸⁴

⁸³ ixtinaq - münəqişə; nəfəsi tutulma; boğulma (*siyasi atmosferin ağır olması*).

⁸⁴ Qaflantı M.Q. Seçilmiş əsərləri. Təbriz, “Eldar nəşriyyatı”, 1357/1978, s.4.

Bununla belə, sonralar şair bu fikirdən uzaqlaşmağa başlayır. Şairin “Söylə, kimə arxalanım?” adlı ayrı bir əsərində hədsiz zülm və işgəncələrdən kədərlənərək “Söylə, kimə, arxalanım?” sualının qarşısında bu cavabı tapır: “Ürəkləndim silahlanım, ellərimə arxalanım,” “Darıxma, elimə dedim, bu qədər”, “Utan xalqımızdan, dedim, düşməne!” “El gücü - sel gücü” – deyən şair mütləq qalibiyyəti xalqın birliyində görürdü.

Qaflantı hər halı ilə yaşadığı dövrün, mühitin övladı idi. Onu kiçik Muradəlidən böyük Qaflantıya çevirən ictimai-siyasi mühiti heç şübhəsiz ki, dünyaya baxışının müəyyənləşməsində də əsas rol oynamışdır. Demək olar ki, XX əsrin əvvəlindən ta sonuna qədər baş verən bütün qlobal və regional ictimai-siyasi hadisələr şairin mənəviyyatında bu və ya başqa bir şəkildə iz buraxmış, onun poetik yaradıcılığına öz təsirini göstərmişdir. Həmin dövrdə bütövlükdə Cənubi Azərbaycandakı ədəbi hərəkata təsir edən ictimai-siyasi həyatın:

- 1941-1946-cı illər – xalq hərəkatı dövrü;
- 1947-1953-cü illər – irtica dövrü;
- 1953-1978-ci illər – “Ağ inqilab” dövrü;
- 1978-1985-ci illər – Pəhləvi sülaləsinin süqutu. İlk addımlar;
- 1985-1990-cı illər – təkamiül və təlatümlü dövrlər ⁸⁵

⁸⁵ Əmirov S. Cənubi Azərbaycan milli-demokratik ədəbiyyatı (1941-1990-cı illər). Bakı, “Elm”, 2000, s.7.

– təsnifatından Qaflantı dünyagörüşü də öz nəsibini almışdır. Şairin dünyagörüşü ona ədəbi və əməli fəaliyyəti üçün müdhiş bir silah vermişdir. Qaflantı dünyagörüşü, siyasi və fəlsəvi təfəkkürü, idealları ilə mütləq turançı, türkçü, millətçi deyildi, yəni Qaflantının məfkurəsində turanizm və pantürkizm ideologiyalarının yeri olmamışdır. Onun dünyagörüşü daha çox Milli Hökumət dövründə hakim olan siyasi və fəlsəfi fikirlərdən təsirlənmişdir.

Qaflantı başdan-başa Azərbaycançı idi. Milli şüurun yetkinləşməsi, xalqın etnogenezinin dərki üçün vacib olan amil – Azərbaycançılıq ideologiyası Qaflantının əsərlərinin başlıca istqamətlərindəndir. O, sosial ədalət, sülh, əmin-amanlıq və s. kimi bəşəri mövzularla daha çox maraqlanırdı və öz millətini heç bir millətdən üstün tutmurdu. Ancaq millətinin hüriyyətinə, milli varlığına inanırdı və bu milli hüriyyətə, bu milli varlığa toxunan hər bir şəxsin də əleyhinə idi. Çünki şairə görə bəşəriyyətin ən böyük ehtiyacı olan hüriyyətin nemətlərinin – insanlara, onların dininə, dilinə, fikrinə sərbəstlik verən arzu və xeyallarının, romantik ruhunun ifadəsi idi. Qaflantı əsərlərində *“hüriyyət”* sözü vətən, millət sözləri ilə yanaşı işlənirdi. Xalqın problemi onun həyatının əsas qayəsi, yaradıcılıq amalı olmuşdur. Qaflantı əsərlərində böyük insan obrazını, azad yaşamaq eşqini, həyatı ideallarını sadə bir filosof təfəkkürü ilə təqdim edirdi.

Onun dünyagörüşü və şəxsiyyəti dili, üslubu kimi sadə, aydın və bərraq idi.

“Şəxsi kimlik bir fərdin özünəməxsusluqlarının məcmusu olduğu kimi, milli kimlik də hər hansı bir millətin, xalqın özünə xas xüsusiyyətlərini ehtiva edir. Bədii yaradıcılığın ideya-estetik məzmununda, əsərin struktur komponentlərinin formalaşdırılma və əlaqələndirmə üsullarında milli kimlik spesifik gücə və yerə malikdir”.⁸⁶ Bu spesifikasiya Qaflantı yaradıcılığında ta başından sonuna qədər bir istiqamətdə yüksələn xəttlə davam etmişdir.

Şair-yazar kimliyində millətimizin kimliyini layiqincə daşıyan Qaflantı təkcə milli mənəvi, mədəni, maddi sərvətlərin qorunması və milli kimlik qayğısını çəkmirdi, o həmçinin insansevərlik, xeyirxahlıq, sülhsevərlik kimi nəcib bəşəri sərvətlərin həmişəyaşarlılıq qayğısını çəkən humanist bir şair idi və ömrünün sonuna qədər öz əqidəsini, prinsip və ideallarını həyata keçirmək, reallaşdırmaq uğrunda mücadilə etmişdir.

Yüksək humanizm poetik təfəkkürü milli adət-ənənələrimizdən və şifahi xalq ədəbiyyatından gələn – bayatı, ağı, dastan, nağıl, türkülərlə yoğrulmuş Qaflantının bütün varlığına – qanına, canına işləmişdir. Əzəmətli Qaflantı dağının ətəklərində göbəyi ninnini, layla və nəğmələrlə kəsilən, *telli sazın* nidaları altında böyüyən şair anasüdü kimi halal ağız ədəbiyyatımızdan mənim-

⁸⁶ Məmməd T. Milli kimlik və bədii mətn. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, s.4.

sədiklərini fitri qabiliyyəti və parlaq zəkası ilə birləşdirərək ədəbi incilərə çevirmişdir. Bu prosesdə Qaflantının özünüifadə ünsürləri – aydınlıq, şəffaflyq, dürüstlük və bütövlük onun şəxsiyyətinin tamamilə poetik yaradıcılığına sirayət etdiyini göstərir. Burada şairi istiqrarlı qılan yaşadığı quruluşun xarakterini, mədəni-ictimai həyatın və varlığın əsl mahiyyətini dərk etməsi olmuşdur.

1.7. Həyatının son illəri – ahıllıq dövrü

İnqilabın ilk illərində Azərbaycan dilində yayılan dərgilər, qurulan ədəbi yığıncaqların ömrü çox uzun çəkmir. Yenə də ana dilində yayılan dərgilər bir-bir bağlanılır, senzura qurulur və kitabların nəşr edilməsinə “*yoxlama*” şərti hakim kəsilir. Bütün ölkədə olduğu kimi Tehran və Təbrizdə olan azərbaycanlıların da ədəbi dərnekələri və mətbuat orqanları qapadılır. İctimai-siyasi fəaliyyətlərinə görə bir çox yazar və şairlər zindanlara salınıb cəzalandırılır və bəzən də öldürürdülər.⁸⁷ Bəziləri isə iki-bir, üç-bir kiçik qruplar halında evlərində və ya iş yerlərində gizli görüşlər keçirir, bir-birləri ilə əlaqə saxlayırdılar. Azərbaycan şairləri belə bir şəraitdə öz ədəbi cərəyanlarını irtica illərində olduğu kimi yenə də qeyri-rəsmi şəkildə idarə edirdilər.

⁸⁷ Bu illərdə ictimai-siyasi fəaliyyətlərinə görə işkəncə altında canını verən Azərbaycanın gənc fədai şairi Sabir Əhmədi (*Sarablı Sabiri*) adını çəkə bilərik. Bu gənc şair 1983-cü il 23 yaşında Şərqi Azərbaycanın Sarab şəhərində zindanda ikən işgəncə altında öldürülmüşdür.

M.Q.Qaflantının ədəbi fəaliyyəti ilə yanaşı, onun siyasi və ictimai fəaliyyətlərindən də xüsusi bəhs etmək olar. Qaflantının bir zəhmətkeş insan olaraq ədəbi-ictimai təşkilatların qurulmasında da çox təqdirəlayiq fəaliyyətləri olmuşdur. O, yeni yaranan hər bir şəraitə öz quruculuq bacarığı ilə yanaşır, lazımı qurum və təşkilatların yaranmasında əlindən gələni əsirgəmirdi. “Arzu Karvanı” dərnəyi də bu qurumlardan biri olmuşdur. Bu dərnək cəmiyyətdə hökm sürən siyasi boğuntular və senzuranın günü-gündən çoxaldığı bir şəraitdə yaranır. İran-İraq müharibəsinin başlanması ilə cəmiyyətdə, eləcə də ədəbiyyatda və onunla bağlı olan mətbuatda çox şeylər dəyişilirdi. Yavaş-yavaş ədəbi fəaliyyətlər, cəmiyyət səhnəsindən arxa məkanlara – ilk öncə çayxanalara, sonra da evlərə çəkilirdi. Dünənki geniş ədəbi yığıncaqlar parçalanır, iştirakçılarının fikir ayrılıqları bu parçalanmanı daha da şiddətləndirirdi. Belə bir vaxtda Qaflantı öz yoldaşları – Həsən İldırım və Türkoğlu ilə birlikdə “Arzu Karvanı” adlı bir ədəbi dərnəyin qurulmasına qərar verirlər. Dərnəyə Qaflantı başçılıq edir. 1981/1360-cı ilin axırlarında “Arzu Karvanı” dərnəyi Qaflantı, Türkoğlu, Həsən İldırım, Bəxtiyar Nüsrət, Eloğlu, Aydın Təbrizli və Cəmşid Şeybanin iştirakı ilə yaranır. Get-gedə dərnəyə digər azərbaycanlı şair və yazıçılar da qoşulurlar. Bu dərnək Tehran və Kərəcdə parçalanmış ədəbi yığıncaqların birləşməsində çox önəmli rol oynayır. Hər həftədə bir dəfə iclasları təşkil olunan

dərnək Tehrandada yaşayan azərbaycanlı şairlərin görüş ocağına çevrilir və həftədən-həftəyə genişlənilir. Dərnəyin qurucuları Təbrizdə və Kərəcdə yazıb-yaradan Azərbaycan şairlərini “Arzu Karvanı” dərnəyi ilə əlaqə saxlamağa dəvət edirlər. Kərəcdən “Fərruxi Yəzdi” əncümənində iştirak edən azərbaycanlılar, o cümlədən Ülyayi, Xeyrulla Saplaq, Əhməd Şayə Alov, Azər Məzandarani və Nazir Şərəfxanei kimi şairlərimiz dəfələrlə “Arzu Karvanı” dərnəyinin qonağı olurlar. Təbriz şəhərində Azərbaycan şairləri ilə müştərək ədəbi görüşlər təşkil edilir. Arabir Təbrizdən də qonaqlar Tehrana dəvət olunur.

Bu zaman “Arzu Karvanı” dərnəyi Tehrandada fəaliyyət göstərən ən güclü ədəbi dərnək idi. Dərnəyin üzvlərindən: Qaflantı, Türkoğlu, Həsən İldırım, Bəxtiyar Nüsrət, Eloğlu, Aydın Təbrizli, Hüseyn Ağyarlı, Həmidə Səhər, Cəmşid Şeybani, Aqşin Ağkəmərli, Ülyayi, Xeyrulla Saplaq, Nazir Şərəfxanei, Çiçək, Alov, İmran Səlahi, Elşən Ayrılmaz, Mürtəza Məcdfər, Qadir Quruçaylı, Elban və Aşıq Aran kimi şair və sənətkarların adlarını çəkə bilərik. “Arzu Karvanı” 1985/1364-cü ilin son aylarına qədər müntəzəm fəaliyyət göstərir. Arabir Tehrandada yaşayan Azərbaycan ədəbiyyatı ağsaqqalları: Həbib Sahir, Gəncəli Səbahi və Sönməz kimi ustadlar da bu dərnəyin iclaslarında bir qonaq kimi iştirak edirlər.

“Arzu Karvanı” dərnəyini dörd illik fəaliyyəti müddətində Tehrandada yaşayan Azərbaycan yazıçı və şairlə-

rinin yaradıcılığında göstərdiyi müsbət təsir etibarı ilə İran İnqilabından sonra yaranan ən dəyərli ədəbi dərnəklərdən hesab etmək olar. Bu barədə dərnəyin ilk üzvlərindən olan Eloğlu belə deyir: "...Üç ildən artıq sürməyən ömründə yüzə yaxın sazlı-sözlü şeir gecəsi keçirən bu pöhrə ədəbi dərnək, iştirakçıların mütəzad⁸⁸ dünya görüşlərini və siyasi fikirlərini özündə cəmləşdirə bilmədiyinə görə müxtəlif qruplara bölündü."⁸⁹

Lakin M.Q.Qaflantı quruculuq fəaliyyəti "Arzu Karvanı" dərnəyi ilə bitmir. O, yeni yollar axtarır. 1987/1366-cı ilin ikinci yarısından Tehranda təşkil edilən "Cənubi Azərbaycan Şairlərinin Bir Qrupu" adlı ədəbi dərnəyin qurucularından və fəal iştirakçılarından olur. 1991/1370-ci ildə Tehran şəhərində dostları – Haşım Tərhan, Müzəffər Dirəfşi, Ahməd Şaya Alov, Ağzadə Ülyayi, Xeyrulla Saplaq, Sirus Lütfü, Həsən İldırım və Eldar Muğanlının iştirakı ilə "Həbib Sahir adına Ədəbi Əncümən" dərnəyini qurur və sonralar "Sahir Ədəbi-Mədəni Dərnəyi" adı ilə tanınan bu ədəbi dərnəyin idarə heyətində ömrünün sonuna kimi çalışır. Fədakar şair hər zaman şəraitə uyğun ədəbi fəaliyyət yolları tapır və səmərəli işlər görür.⁹⁰

⁸⁸ mütəzad - ziddiyyətli

⁸⁹ Eloğlu S.V. M.Q.Qaflantının ədəbi mühiti (*çap olunmamış məqalə*), s.3, S.V.Eloğlunun şəxsi arxivindən.

⁹⁰ Muğanlı E. Muradəli Qüreyşi (*Qaflantı*) 80 yaşında, <https://ishiq.net/xəbər/5177>

“Arzu karvanı” dərnəyinin üzvlərindən : Ayaq üstə duranlar, soldan: Qaflantı, Xeyrulla Saplaq, oturanlar, sağdan: Ağazadə Ülyayi, Türkoğlu və Sadyar Vəzifə Eloğlu (1984/1363)

“Arzu karvanı” dərnəyinin iclaslarının birindən şəkil. Şəkildəkilər, Ayaq üstə duranlar, soldan: Eldar Muğanlı, Qaflantı, Herizli, Süleyman Salis, Həsən İldırım, Eloğlu, Qadir Quruçaylı, (tanınmadı), Oturanlar, sağdan: Bəxtiyar Nüsrət, Xeyrulla Saplaq, Türkoğlu, Həmidə Rəyiszadə Səhər, Azər Mazəndərani, Ağazadə Ülyayi (1985/1364).

Qaflantının Azərbaycanın bu tayına ilk səfəri də bu illərdə baş tutur. Qocaman şair uzun illər həsrətində olduğu Bakı şəhərinə həyat yoldaşı *Seyid Xanıma* ilə birlikdə 1991/1370-ci ildə səfər edir. O, səfər müddətində “Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı”nın qonağı olur. “Aşıq Pəri məclisi” Bakı şəhərində şairin şərəfinə şeir-musiqi

axşamı təşkil edir və Azərbaycan radiosu onun həyat və yaradıcılığı barədə verilişlər hazırlayır. Bu zaman şairin bir sıra şeirlərinə mahnılar bəstələnir və qoşma, gəraylılarını Azərbaycan aşıqları sevə-sevə oxuyurlar.

Bakı səfəri Qaflantının yaradıcılığına dərin təsir edir və *tarixləri varaqlayan, üç bölünmüş ürəyinin iç üzündən, şanlı odlar diyarının sirr sözündən oxuyan* şair “Aşıq Pəri məclisinə”, “Gülnigara”, “Parçalanmış”, “Aşıq Pəri məclisində” və s. şeirlərini bu qısa sürəli səfərin təsiri ilə yazır. Bakı səfəri eyni zamanda fədai şairin Arazın bu tayında da tanınmasına və sevilməsinə səbəb olur. Belə ki, İran Azərbaycanı adlanan torpaqlarda çox tanınan və sevilən Qaflantının xalq şairi Balaş Azəroğlunun Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının katibi vəzifəsində çalışdığı dövrdə (1981-1991) Azərbaycan Yazıçılar İttifaqına fəxri üzv seçilməsi təsadüfi olmamışdır.

1994-95-ci illərdən sonra da Qaflantı həyat şəraitinin ağırlaşmasına baxmayaraq, əvvəlki həvəslə yazıb-yaradır və üzvü olduğu ədəbi dərnəyin tədbirlərində öz təklif və fəaliyyətləri ilə bir ağsaqqal kimi iştirak edirdi. O, dərnəyin müxtəlif illərdə təşkil etdiyi mərasim və yubileylərə çox ciddi yanaşırdı. Bu səbəbdən də şair və yazıçılarımızdan Haşım Tərmanın 65, 70, 75 və 80, Yəhya Şeydanın 65, Həbib Fərşbafın 50 və 60, Həbib Sahirin 100 yaşı, Alovun 70, Ülyayinin 70, Gəncəli Səbahinin 100, Balaş Azəroğlunun isə 75 yaşı münasibəti ilə təşkil olunan mərasimlərdə yaxından iştirak etmiş və öz gös-

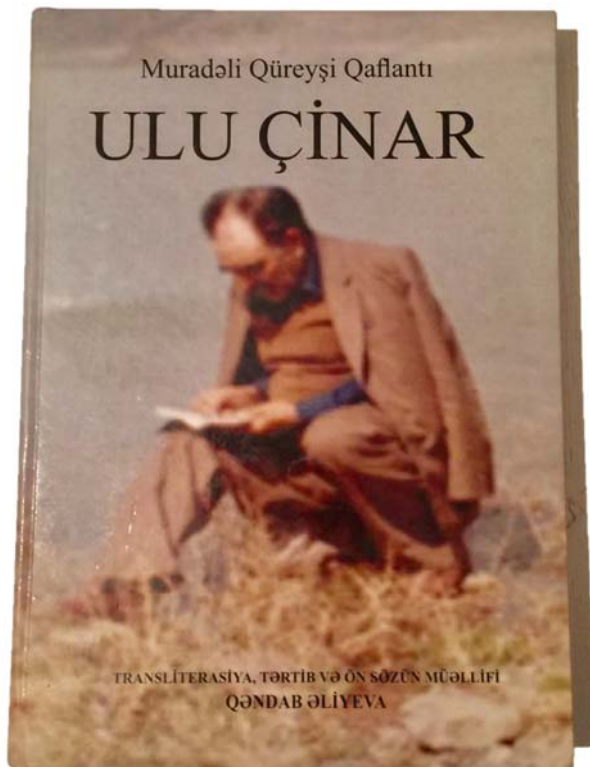
tərişləri ilə bu mərasimlərin daha səmərəli olmasına dəstək vermişdir.

Qaflantı 1990-cı ildən, yəni “Ömür aynası” kitabının nəşrindən sonra 15 il yazıb-yaratmışdır. Lakin sosial-siyasi məhrumiyətlər və imkansızlıqlar üzündən qocaman şairin bu illərdə bir dənə də olsa kitabı çap olunmamışdır. Hətta bu dövrdə yazdığı əsərlərin əksəriyyətini mətbuatda belə dərc etdirə bilməmişdir.

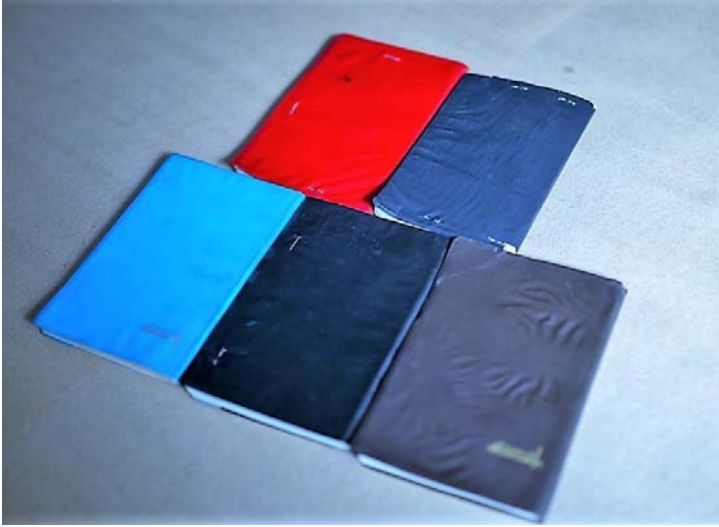
*Gül əkib şeiriyyətin bağında bağbanlaşmışam,
Sevmişəm düz yol gedən insanı, insanlaşmışam,*

- deyən, şeiriyyət bağında ətirli çiçəklər becərüb daha da bağbanlaşan şairin ömrünün ahıl çağında və ondan öncəki illərdə yazdığı, ancaq uzun illər heç bir yerdə dərc edilməyən əsərləri təbii olaraq, Güney ədəbiyyatına xas olan *sandıq ədəbiyyatına* çevrilmişdir. Xoşbəxtlikdən bu *sandıq* əmin əllərə tapşırılmış və günümüzədək mühafizə edilmişdir. 2019-cu ildə M.Q.Qaflantının ana dilində, əski əlifbada yazdığı dörd dəftər əlyazmaları “Sahir Ədəbi-Mədəni Dərnəyi”nin arxivindən, eləcə də xalqımızın təəssübkeş ziyalı, şair-publisist Eldar Muğanlının şəxsi arxivindən, 2021-ci ildə isə beşinci əlyazma dəftəri ədəbiyyatşünas H.İldırımın şəxsi arxivindən tərəfimizdən üzə çıxarılmışdır. Qaflantının 1979/1358-ci ildən 2002/1381-ci illər arasında yazdığı 82 əlyazma şeiri: Birinci əlyazma dəftər – 10 süjetli şeir və bayatılar; ikinci

əlyazma dəftər – 25 şeir; üçüncü əlyazma dəftər – 23 şeir və bayatılar; dördüncü əlyazma dəftər – 24 şeiri İranda müxtəlif illərdə çap olunan bütün əsərləri ilə birlikdə əski əlifbadan latın əlifbasına transliterasiya olunaraq 2020-ci ildə Bakıda “Elm və Təhsil” nəşriyyatında “Ulu Çinar” adı altında nəşr etdirilmişdir.

*Muradeli Qüreyşi Qaflantının
“Ulu Çinar” kitabı*

*M.Q.Qaflantının 2020-ci ildə çap olunan
alyazma dəftərləri*

M.Q.Qaflantının bütün əlyazma dəftərləri

M.Q.Qaflantının yeni tapılan 5-ci əlyazma dəftəri iki hissədən ibarətdir. Bu dəftərə üçü poema olmaqla (“Qaflantı”, “Danişgahın qabağında”, “Qanlı xatirə”) 53 şeir daxildir. Şeirlərin yazılma tarixi 1977-ci ildən sonrakı müxtəlif illəri əhatə edir.

Bu şeirlərdən dördü əruz vəznində yazılmış qəzəllərdir ki, (“Ayrılıb”, “Edərik”, “Eylərik”, “Ay oğul”) bun-

lar klassik əruz vəznində olmağına rəğmən, daha artıq ictimai məzmun daşıyırlar.

Dördü ithaf şeirləridir. Qaflantı bunlardan ikisini dostlarına (*“Dostumun atası Süleymana”* və *“Şair dostum Həsən İldırımına”*), birini *“Dədə Qorqud”* dərgisinin nəşr olunma münasibətinə (*“Dədə Qorqud məcalləsinə”*), birini də Zəncan mahalının Tarım adlı bir məntəqəsində baş vermiş təbii fəlakətə – zəlzələyə (*“Tarım zəlzələsi”*) həsr etmişdir.

Qalan başqa 42 – *“Əkinçi qardaşım”*, *“Mən kəndliyəm”*, *“İşçi qardaşım”*, *“Güvənirəm”*, *“Eşidən saat”*, *“İldırım şaxır”*, *“Bir may bayramı”*, *“May bayramı”*, *“Qəhrəman fədai”*, *“Mənim diləyim”*, *“Bəhmənin iyirmi ikisi”*, *“Haqq istəyən”*, *“Aşığın sazı”*, *“Hayandasən qardaşım”*, *“İşçiyəm”*, *“Ari (hə), nə (yox)”*, *“Bəhmənin on doqquzu”*, *“İmperialist”*, *“Dağlar”*, *“Qocaldım”*, *“Azər elinə”*, *“Şahın yalvarması”*, *“Qara qar yağır”*, *“İnqilab”*, *“Bir səs gəlir”*, *“Qarı qurd”*, *“Günəş”*, *“Al elədilər”*, *“Hardan yazıram”*, *“Yaz deyir mənə”*, *“Ümidlə”*, *“Yoxsulam”*, *“Cinas şeirlər”*, *“Ay qananlar”*, *“Ölüm-zülüm”*, *“Bu həyat”*, *“Adlı şair”*, *“Ana”*, *“Könül quşum”*, *“Şairi qoymayın şeir yazmağa”*, *“Haqsızlığın dərdi”* şeiri isə daha çox ictimai-siyasi və vətən mövzusunda yazılmış və siyasi məzmun daşıyır. Burada şair bir mübariz insan kimi ölkədə baş verən hadisələrə öz münasibətini şəxsi düşüncəsi və dünyagörüşü çərçivəsində bildirmişdir.

Dəftərə daxil edilən şeirlərin əksəriyyəti İran İnkilabından sonra yeni hakimiyyətə gələn qüvvələrin həyata keçirdiyi siyasəti haqqındadır. Bu şeirlərindən belə görünür ki, yeni iqtidarın əməllərinin bir çoxu şahlıq rejiminin əməlləri kimidir. Bir sıra şeirlərində şair şahın müstəbid rejimini tənqid atəşinə tutmaqla bərabər, yeni quruluşun pis əməllərini də tənqid edir.

Qaflantının əlyazma poemaları, ümumiyyətlə, İranda baş vermiş inqilab və müharibə mövzularına həsr edilmişdir. "Qaflantı" poeması daha çox şairin öz həyatı ilə bağlıdır. "Danışgahın qabağında" adlı poemasında İran inqilabından sonra yeni hakimiyyətə gələn qüvvələr tərəfindən millətə və xüsusilə mübariz tələbələrə qarşı aparılan təzyiqlər və zorakılıqlar əks olunur. "Qanlı xatirə" adlı poeması isə İran-İraq müharibəsi haqqında yazılmış, cəbhə və əsgərlərin cəbhədəki döyüş xatirələrindən bəhs edilir..

Qaflantının 5-ci dəftər əlyazmalarından başqa, 26 şeir: "Şairlər", "Vətən övladı" süjetli şeirləri, "Toy təbriki", "El bilər", "Necə şairəm", "Eşidən kimi", "Yaşayırım mən", "Zülmət boğulur", "Yaltaq", "Ay ellər", "Şeytan dünyada", "Ay oğul", "Oğul", "Qara devlər", "Yazıram", "Nasirin ölümü", "Şair dostum Bəxtiyar Nüsrət", "Şair dostum Firidun Hasarlı", "Şair dostum Səhər xanım", "Dostum Süleyman Məhəmmədli", "Eloğlunun şeirinə cavab", "Ay vətəndaşım", "Can ayrılıb" (*qəzəl*),

“Bayatılar“, “Cavan şairə məktub“ və bir məktubdan ibarət dağınıq şeirləri də bir yerə toplanmışdır.

Bu topluya 2 süjetli şeir, bayatılar, 1 qəzəl, 1 məktub, 6 ithaf və 15 digər şeirləri daxildir. Şeirlər əsasən heca vəznində və beşlik qəlibində yazılmışdır. İctimai-siyasi məzmun bu şeirlərin də əsas qayəsini təşkil edir və zəhmətkeş xalqın əleyhinə olan düşmənləri amansızlıqla qınanır; xalqa bağlı olmağı tərifləmək və bu cəhətdən həmfikir olmaq, öz dostluq duyğularını və səmimiyyətini göstərmək bu dağınıq şeirlərin əsas mövzusunun təşkil edir. Tədqiqat zamanı köhnə jurnallardan Qaflantıya aid yenə də bir-iki şeirlər tapıldı.

Ümumiyyətlə, ahıl çağlarında Qaflantının poetik dünyasına bədbin əhval-ruhiyyə hakimdir. Başda Ayətullah Xameyni (1902-1989) olmaqla, İran İslam İnqilabı liderlərinin xalqların yerli və daxili işlərini idarə etmək hüququndan istifadə edəcəklərinə dair inqilab öncəsində verdikləri çoxsaylı vədlərin əksəriyyətinin yerinə yetirilməməsi bu İnqilaba böyük ümidlər bəsləyən şairi çox təsirləndirir, onu böyük xəyal qırıqlığına uğradır. Bu hal şairin yazdığı əsərlərində nostalji ab-hava qarışıq, hüzn, kədər notlarında özünü göstərirdi.

1990-cı ildə yazdığı “Kədərim-qədim” qoşması və “Dərdimi söylədim” başlıqlı şeiri *qələmi göz yaşı tökən*, “*Yanıq Kərəmi*”sini sözlərlə çalan şairin bu yaradıcılıq mərhələsinin qısa xülasəsi kimi səslənir.

*Azadlıq yolunda el döyüşəndə
Ağladı qələmim, tökdü göz yaşsı.
Yazdı nələr oldu qanlı vətəndə
Şeirimdə səsləndi "Yanıq Kərəmi" m.*

Əlbəttə, ömrünün payızında keçmişsı ilə günü arasında hesab aparən şair fizikən ikinci bir ömür yaşama-yacağını yaxşı bilirdi və illərlə arzuladığı, uğrunda mücadilə etdiyi azad gələcəyə, bütöv vətənə qovuşmaq ümidi azaldıqca qəmi, kədəri də artırdı:

*Arzumun gülləri saraldı, soldu,
Azadlıq həsrəti qəlbimə doldu.
Şirin həyat mənə zəhri-mar oldu,
Qaflantıyam artdı kədərim-qənim.⁹¹*

Ümidləri azalan lirik mən "Dərdimi söylədim" də təbiətə sığınır, üzünü ulu dağlara, qızıl günəşə, aya, ulduza tutur. Ancaq hər şey susur.

*Daha qurtarırdı qəlbimdə dözüm,
Köksüm də dəmbədəm nəfəs vururdu.
Yalnız tikilmişdi ümidə gözüüm,
Duydum ki, qarşımda çardağ qururdu.*

⁹¹ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, "Elm və təhsil", 2020, s.169.

Susqun təbiətdən cavab almayan, dözümlü qurtaran, ürək döyüntüləri get-gedə yavaşlayan qocaman şair bu dəfə ümidini *dərdli ümidində* tapır, ona tutunub ayaqda qalır:

*Töyşüya-töyşüya eşqimə çatdım,
Sandım ki, aləmə gəlmişəm təzə.
Dərdimi ümidin dərdinə qatdım,
Öyünə-öyünə başladım sözə.*

Yenə də lirik məninin köməyinə azadlıq eşqi və eşqinə olan sonsuz sədaqət duyğuları gəlir:

*Qaflantı elləri sevib əzəldən.
Qurtuluş yolundan azmayıb, azmaz.
Alıb ilhamını düzgün əməldən,
Sevgisiz sözləri yazmayıb, yazmaz.⁹²*

Ümidləri ilə qucaqlaşmış əhdi-peymanını yeniləyən lirik mən bu dəfə ümidlərini xəyallarında axtarır. Yenə də sevgilisinə olan tükənməz eşqi, azalan ümid işığını sönməyə qoymur, onu ayaqda tutur.

*Hüsnünə ay baxıb hər zaman deyər:
Kainat yetirib böylə dilbəri.*

⁹² Qaflantı M.Q. Ulu Çinar Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, "Elm və təhsil", 2020, s.172.

*Zülmətin qənimini, eşqin dəryası
Təkcə yer üzündə sənsən ay pəri.*⁹³

Keçirdiyi ruhi sarsıntıları lirik məni geri çəkilib özünə və yaşadığı dünyaya yenidən baxmağa sövq edir. Beləcə, Çaroymaqdan dünyaya açılan pəncərə genişlənir, İranın sərhədlərini aşır:

*Daldım həqiqətin dərinliyinə,
Xəyalım boylandı qoca dünyanı.
Gördüm haqsızlığın fəlakətini,
Alışdı ürəyim, qovruldu canım.*⁹⁴

Ölkəsində və dünyadakı bütün fəlakətlərin eyni bir kökdən – sosial ədalətsizlikdən və haqq-hüququn işləməməsindən törədiyinə inanır:

*Ar olsun bu qədər cinayətləri
Görüb qulağına pambığ basana!
Şərəfin, qeyrətin daşını atıb,
Comərd oğulları dardan asana!*

Qaflantı *ulu bir məsləkin, düzgün məsləkin* – şairlik məsləyinin yolunda can qoymağın asan olmadığı dü-

⁹³ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, "Elm və təhsil", 2020, s.175.

⁹⁴ Yenə orada. s.176.

şüncəsini müxtəlif obrazlı ifadələrlə dəfələrlə təkrarlamışdır. Bu etiraf adətən, şairin özü kimi seçkin məsləkdaşlarına: “Suheylim mənim” (1986/1365) Dostunun oğlu Suheyliyə, “Sevilim, Savalanım” (1989/1368) kiçikyaşlı sənətkarlar – Sevil və Savalana, “Qurban olum” (1988/1367) Aşiq Pəri məclisinə, “Gəncəli” (1989/1368) Azərbaycanın mübariz yazıçısı Gəncəli Səbahiyə, “Eloğlu” (2000/1379) şair dostu S.V.Eloğluya və s. həsr etdiyi şeirlərində səmimi ürək sözləri ilə qabarıq ifadə edilmişdir. Bu şeirlərində gənclərə nəsihət və xeyir-dualarını gözəl arzularla bildirən şair məsləkdaşlarının çətin ömür və yaradıcılıq yollarına qısa bir nəzər salaraq onların şərəfinə övgülər yağdırmaqla, sanki bir növ öz minnət borcunu yerinə yetirirdi.

Bu şeirlərin bəziləri isə şair dostlarının özəl günləri (*yubiley, doğum və ölüm*) münasibəti ilə yazılmışdır. Məsələn, “Ölməz bir insan” (1985/1364) şeirini ustad Həbib Sahirin nisgilli ölümünə, “Tərланım”ı (1988/1367) şair dostu Haşım Tərланın 65 illiyinə, “Şeydanın” (1989/1368) şeirini şair dostu Yəhya Şeydanın 65 illiyinə, “Həbib müəllim”i (1991/1370) şair dostu Həbib Fərşbəfin ad gününə həsr etmişdir.

1993-cü ildə yazdığı “Xəstəxanada” adlı şeirində şair xəstələndiyi üçün deyil, *ellərin dərđini yaza bilmədiy*i üçün qəhərlənir. Və azyaşlı Muradəlini doğma yurdundan perikdirən təhdid və təqiblərin ahıl çağlarında

da davam etdiyini elə həmin illərdə qələmə aldığı “El bilir”:

*Gözlərin bərəldir qarı daş ürək
Eləsin qəddimi kəman; el bilir.
Dalımca sümsünür qan somuran tək,
İnanmır keçmişəm candan; el bilir,⁹⁵*

- və “Qarı cəllad” s. şeirlərindən anlamaq çətin deyildir.

*Qaflantıyam, qaldım qohum-qardaşsız,
Oldum öz yurdumda torpaqsız, daşsız,
Olmadı bir gün də olam tələşsiz,
Etdi gecə-gündüz nəzarə məni.⁹⁶*

Həyatının son illərində M.Q.Qaflantı öz xatirələrini yazmaqla məşğul olur, bir tərəfdən də əsərlərindən ibarət şeir məcmuələrini çapa hazırlayırdı. Təəssüflər olsun ki, amansız ölüm qocaman şairə başladığı işləri sona çatdırmağa zaman vermədi. Ömür boyu əzab-əziyyət içərisində yaşayan zəhmətkeş şair 2006-cı ilin yanvar ayının (1384-cü ilin *dey ayının*) əvəllərində keçirdiyi beyin infarktı nəticəsində sağlamlığını itirir və yatağa dü-

⁹⁵ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, s.177.

⁹⁶ Yenə orada, s.190.

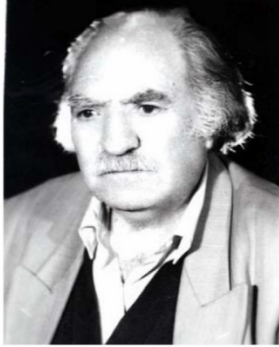
şür. Lakin yerləşdirildiyi xəstəxanada ona göstərilən tibbi yardımlar müsbət nəticə vermir və 2006-cı ilin yanvar ayının 5-də (1384-cü ilin dey ayının 15-də) vəfat edir. Azərbaycan xalqının vətənpərvər şair oğlu Muradəli Qüreyşi Qaflantının cənazəsi dostları, ailəsi, Azərbaycan mədəniyyətinin həvəskarları və xüsusilə gənclərin müşayiəti ilə Tehranın güney hissəsində yerləşən Yaftabad məzarlığında torpağa tapşırılır.

M.Q.Qaflantının vida mərasimindən şəkillər

آذربایجانین گۆرکملی موباریز شاعری- "قافلانتی"- آرامیزدان کۆجودو

اوستاد مرادعلی قریشی (م. قافلانتی)
۱۲۸۴-۱۳۱۲

پنجشنبه گونو دي آيينين ۱۵ -نده، آذربایجانين تائينميش موباریز شاعری مرادعلی قریشی(قافلانتی) تهرانين شهدي يافت آباد خسته خاناسيندا دونيادان گۆز يومدو. ساھر ادبي- مدني درنه بي نين دگرلي وضوو و آغ ساقالي بير هفته بوندان اؤنجه "بيين اينفاكتي" اتتميشدير. اوستاد قافلانتی آرامیزدان کۆچنده ۷۲ ياشيني ياشايردي. او ۱۲۱۲-نجي گونش ايلينده چاروايماق ماحالي نين حيدرآباد کندينده دونيا گۆز اچميش، آذربایجاندا ميلي- دنموکراتيک نهضت قانا چکيلندن سونرا عائيله سي له بېرليکده کندن چيخاريلير و ۱۲ ياشيندا ايکن بوتون عائيله عضوليله باشقا بير کنده کۆچوب، اورادا ايسه ينده نهضتين دوشمنلري نين آزار- اديت لرينه معروض قاليرلار و مجبوري اولارق بير چوخ آذربایجانلي لار کيمي تهرانا کۆچورلر. اونون عائيله سي نين معيشت طرزي تهراندا چوخ آغير کنچير و بو معيشتين اغبرليغي اونو تحصيلد محروم و چۆرهک چيخارتماق اوچون فعله ليک ائتمه يه مجبور اندير. قافلانتی عؤمرونون سونونا قدر بير زحمتکش اينسان و موباریز شاعر کيمي اؤز اودلو- اولولو قلميه له وطن حيتتيدن، خالق حؤرميتندن و زحمت آدمالاري نين پاک سيمالاريندان محافظه ائتمه يي و طولمون بوتون چيرکين ليگي ايله وورشوماغي اؤزونه بورج ساير. شعرلريني ظولم و يانانچي لارين عليه نه قيلينجا چئويرير. اللينجي ايل لرده تهراندا فعاليت گؤسترين "دوستلار گۆروش" درنه بي نين فعال عضوو کيمي چيخيش اندير. اينقيلابدان سونرا تهراندا "آذربایجان بازيجي لار و شاعرلر جمعيتي" نين فوروچولاريندان اولور. ائرلري بولداش، آزادليق، اينقيلاب بولوندا، يئني يول، فروغ آزادي، اميد زجان، عصر آزادي، مهد آزادي، آذري و خدافرين کيمي دؤرو مطبوعاتدا و عيني حالدا شيمالي آذربایجانين عزت و ژورنالاريندا ياييلير. بونلاردان علاوه بير سيرا ائرلريني احتوا ائدن کيتابلاردا چاپ اولور. او جومله دن: (سنچيلميش ائرلر- ۱۲۵۸)، (مجموعه- ۱۲۵۸)، (عؤمور ايناسي- ۱۳۶۹). سون ايلاردا اوستاد قافلانتی اؤز خاطيره لري اوزه رينده ايشله يير و يئني سنچيلميش ائرلريني يابماغا چاليشيردي کي اولوم آمان وئرمه دي. اوستاد قافلانتی نين جنازه سي جوما گونو ساعات ۱۱ده تهرانين جنوب حيصه سينده يئرله شن يافت آباد مزارليغي ندا تورباغا تاشيрилماق. بيز اوستادين مزاري اوستونده بير داه ا اونون شرقلي خاطيره سي ني عزيزله يهرک، اونون وطنپرورلي ييني، خالق ستورلي ييني و بشري ايده لاريني قوروماغا سؤز وئره جه ييک. عشق اولسون آذربایجان خالقي نين موباریز اوغلو، زحمتکش اينسان و اولولو قلم صاحيبي اوستاد قافلانتی نين ابدی خاطيره سينه!

ساهر ادبي- مدني درنه يي ، صابر ادبي انجومي ، ناني ادبي انجومي ، قاراداغ ادبي انجومي ، چئلي نل ادبي انجومي، آذربایجان ايشيق گنج لري

XXXXXXXXXX

M.Q.Qaf lantının ölümü münasibəti ilə Azərbaycanın ədəbi-mədəni dərnəkləri tərəfindən verilən bəyannamə.

*Azərbaycanın görkəmli, mübariz şairi Qaflantı
aramızdan köçdü*

Pərşənbə günü, dey ayının 15-də Azərbaycanın tanınmış mübariz şairi Muradəli Qüreyşi Qaflantı Tehranın Şühadayi Yaftabad xəstəxanasında dünyaya göz yumdu. “Sahir Ədəbi-Mədəni Dərnəyi”nin dəyərli üzvü və ağsaqqalı bir həftə bundan öncə beyin infarktı keçirmişdir. Ustad Qaflantı aramızdan köçəndə 72 yaşını yaşayırdı. O, 1312-ci Günəş ilində Çaroymaq mahalının Heydərabad kəndində dünyaya göz açmışdır. Azərbaycanda Milli Demokratik Nehzəti qana çəkiləndən sonra ailəsiylə birlikdə kənddən çıxarılır və 13 yaşında ikən bütün ailə üzvləri ilə başqa bir kəndə köçür və orada yenə də Nehzətin düşmənlərinin azar-əziyyətlərinə məruz qalırlar. Odur ki, bir çox azərbaycanlılar kimi Tehrana məcbur olurlar. Onun ailəsinin məişət tərzi Tehrandə çox ağır keçir və bu məişətin ağırlığı onu təhsildən məhrum edir və o, çörək pulu çıxartmaq üçün fəhləlik etməyə məcbur olur. Qaflantı ömrünün sonuna qədər bir zəhmətkeş insan və mübariz şair kimi öz odlualovlu qələmi ilə vətən heysiyyətini, xalq hörmətini və zəhmət adamlarının pak simalarını mühafizə etməyi və zülmün bütün çirkinliyi ilə vuruşmağı özünə borc sayır. Şeirlərini zülm və yabançıların əleyhinə qılınca çevirir. 50-illərdə Tehrandə fəaliyyət göstərən “Dostlar görüşü” dərnə-

yinin fəal üzvü kimi çıxış edir. İnqilabdan sonra Tehranda “Azərbaycan yazıçılar və şairlər cəmiyyəti”nin qurucularından olur. Əsərləri “Yoldaş”, “Azadlıq”, “İnqilab Yolunda”, “Yeni yol”, “Firuği Azadi”, “Omide Zəncan”, “Əsre Azadi”, “Məhde Azadi”, “Azəri” və “Xudafərin” kimi dövri mətbuatda, eyni zamanda Şimali Azərbaycanın qəzet və jurnallarında yayılır. Bunlardan əlavə, bir sıra əsərlərini ehtiva edən kitabları (“Seçilmiş əsərləri” (1357), “Məcmuə” (1358), “Ömür aynası” (1369)) da çap olunur. Son aylarda ustad Qaflantı öz xatirələri üzərində işləyir və yeni seçilmiş əsərlərini yaymağa çalışırdı ki, ölüm aman vermədi. Ustad Qaflantının cənazəsi cümə günü saat 11-də Tehranın cənub hissəsində yerləşən Yaftabad məzarlığında torpağa tapşırılacaq. Biz ustadın məzarı üstündə bir daha onun şərəfli xatirəsini əzizləyərək onun vətənpərvərliyini, xalqsevərliyini və bəşəri ideallarını qorumağa söz verəcəyik. Eşq olsun Azərbaycan xalqının mübariz oğlu, zəhmətkeş insan və alovlu qələm sahibi ustad Qaflantının əbədi xatirəsinə!

*“Sahir Ədəbi-Mədəni Dərnəyi”,
“Sabir Ədəbi Əncüməni”,
“Nəbati Ədəbi Əncüməni”,
“Qaradağ Ədəbi Əncüməni”,
“Çənli-tel Ədəbi Əncüməni”,
“Azərbaycan İşıq Gəncləri”.*

1.8. M.Q.Qaflantı müasirlərinin gözü ilə

M.Q.Qaflantının vəfatı Arazın o tayında böyük kədər və üzüntü ilə qarşılandı. Bütün Güney xalqı yasa boğuldu. “Sahir Ədəbi-Mədəni Dərnəyi”nin və “Azərbaycan Işıq gənclər dərnəyi”nin birgə təşkil etdiyi təntənəli dəfn və anma mərasimlərinə şairin yaxınları ilə yanaşı, Cənubi Azərbaycanın bütün ədəbiyyat, mədəniyyət və mətbuat nümayəndələri qatıldı. Bu məclislərdə Cənubi Azərbaycanın müxtəlif şəhərlərindən – Təbriz, Zəncan, Miyana, Xoy, Sərab, Muğan, Ərdəbil, Heriz və başqa şəhərlərindən, dərnək və cəmiyyətlərindən gələn sənət adamları, saz-söz ustaları iştirak edirdilər. Cənubi Azərbaycan ədəbi-mədəni şəxsiyyətləri Qaflantı haqqında ürək sözlərini böyük bir səmimiyyətlə dilə gətirdilər. Bu çıxışların tarixi əhəmiyyətini nəzərə alaraq onlardan bəzilərini dəyişdirmədən, vasitəsiz şəkildə təqdim edirik.

M.Q.Qaflantını anma mərasimində Azərbaycan ədəbiyyatının və mədəniyyətinin çiçəklənməsi uğrunda daima əlindən gələni əsirgəməyən Dr.Riyazi (*H.İldırım*) mərhum şair haqqında söylədiyi “Qocaman, görkəmli, el şairi, ustad Qaflantı!” – cümləsi ilə başlayaraq, sanki şairi bütün Azərbaycan xalqının adından anıb təqdim edir.

“Sabir Ədəbi Əncüməni”nin rəhbər heyəti üzvlərindən olan Kərim Qurbanzadə isə çıxışına: “O, başqa ədə-